

АДИБЛАРНИНГ НОБЕЛЬ МАЪРУЗАЛАРИ

(маърузалар, нутқлар, хотиралар)

Гафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент—2008

66.77

А31

Тўпловчи ва таржимон
Қудрат Дўстмуҳаммад

Адибларнинг Нобель маърузалари: (Маърузалар, нутқлар, хотиралар) / Тўпловчи, тарж. ва сўзбоши муаллифи Қудрат Дўстмуҳаммад. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008. – 104 б.

Ҳар йили анъанага айланган, Швеция академияси томонидан берилган адабиёт соҳасидаги нуфузли Нобель мукофотида сазовор бўлишни дунёнинг қайси чеккасида яшамасин, қўлига қалам тугган ҳар бир ижодкор орзу қилади ва бунга интилади.

Ушбу тўпламда ана шу юксак мукофотга муносиб деб топилган 13 нафар ёзувчи ва шоирнинг мукофотни қабул қилиб олиш тантаналарида сўзлаган дил сўзлари, маъруза ва хотиралари жамланган.

Яна шуни ҳам таъкидлаш жоизки, бу нутқ ва маърузалар биринчи марта ўзбек тилида алоҳида китоб ҳолида чоп этилмоқда.

ББК 66.77

ББК83.3(0)

T $\frac{4703010600-27}{M352(04)-2008}$ 2008

ISBN 978-9943-03-083-1

© Қудрат Дўстмуҳаммад,
Фафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2008 й (тарж).

УЧИНЧИ “ВОҚЕА”

(Сўзбоши ўрнида)

Ҳар йили куз фаслида бутун дунёдаги китобхонлар навбатдаги Нобель мукофоти кимга берилишини интиқлик билан кутади. Адабиёт соҳасида бир ёки икки адибга бериладиган бу юксак мукофот катта воқеа сифатида қабул қилинади. Мукофот берилгандан кейинги баҳс-мунозара, янги-янги нашрлар, таржима ва тадқиқотлар эса ундан-да катта воқеа ҳисобланади. Яна бир тоифа “воқеа” борки, у ҳақда ҳеч ким гапирмайди, ёзмайди, эҳтимол, бунинг иложи йўқдир. Биз бу ерда ижод жараёнини назарда тутяпмиз. Нобель мукофоти соҳибининг ижоди, асарлари, шахсияти, дунёқарашлари бошқа ҳамкасблари ижодига қандай туртки бериши ҳақида бир нима дейиш қийин, ҳатто адибларнинг ўзлари ҳам бу ҳақда гапиришга қийналса керак.

Мана шу, учинчи тоифа воқеага катта туртки берадиган “нарса” мукофот соҳибининг нутқи ва маърузасидир. Нутқ мукофот топшириш тантанасида сўзланади ва одатда, қисқа, лўнда бўлади. Маъруза эса маросимлардан кейинги олти ой давомида Стокгольмда ўқилади ва анча вақтни эгаллайди. Нутқ ҳам, маъруза ҳам таҳрирсиз Швеция академиясининг ҳар йили чоп этадиган журналида босилади.

“Нутқ ва маърузалар нимаси билан бошқаларнинг ижод жараёнига кучли таъсир қилиши мумкин?” деган савол туғилиши табиий.

Нутқ ва маърузани адиб ижодининг “қаймоғи” дейиш мумкин ва бунда ўзига хос психологик омил мавжуд.

Юксак мукофотга сазовар бўлган ижодкор кўнглидаги гапларни шу маросимда айтиб олмаса, бошқа қаерда айтади! Ахир, уни улуғлаб туришибди, ундан дурдона фикрларни, доно сўзларни, ҳақиқатни кутишаяпти, ахир! Бошқа

ерда бу гапларни айтиш имкони бўладими-йўқми, айтганда ҳам эътиборга тушадими-тушмайдими, масаланинг мана шу жиҳатлари ҳам бор-да. Нутқ ва маърузаларнинг бошқаларни ўзига жалб этадиган муҳим сабабларидан бири шу бўлса, ажаб эмас.

Нима учундир нутқ ва маърузаларнинг чоп этилиши мукофот соҳибининг таржимаи ҳоли, асарлари ва ижоди ҳақидаги маълумотлар сингари оммавий тус олмаган. Ҳатто бу маълумотларни Интернет сайтларидан ҳам топиш қийин, ҳамма лауреатларнинг нутқи ёки маърузаси бирдек кўрсатилмаган, баъзилариники “қулфлаб” ташланган.

Юқоридаги сабабларга кўра, Нобель мукофоти соҳибларининг нутқ ва маърузаларини ўзбек тилида, ҳозирча тўлиқроқ ҳолда келтиришнинг иложи бўлмаса-да, турли манбалардан олиб таржима қилинган нутқ, маъруза ва мукофот ҳақидаги хотиралар баҳоли қудрат ушбу мўъжаз китобчада жамланди.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, И.А.Бунин ва Пабло Неруданинг мукофот олиш ҳақидаги хотиралари жуда қизиқарли, кулгига бойлиги билан ажралиб турса, айрим лауреатлар (А.Камю, И.Бродский)нинг маърузалари осон ўқилмайди: баъзи фикрларни чақиш учун қайта-қайта ўқишга, ҳар гал бошқа-бошқа сўзларга урғу бериб кўришга тўғри келади. Бу, икки карра мураккаб таржималар (аслият — русча-ўзбекча)га хос камчилик.

Нима бўлганда ҳам, мукофот соҳибларининг фикрлаш тарзига, айтган сўзларидаги образларга, мантиққа қойил қолмай илож йўқ. Уларни тушуниб етишнинг ўзи мураккаб. Биз бунни қай даражада удаладик, бу — Сиз азиз китобхонлар ҳукмига ҳавола.

Таржимондан

СИНКЛЕР ЛЬЮИС

Америка ёзувчиси Синклер Льюис (1885–1951) 1930 йили “Бақувват ва ифодали ҳикоячилик санъати, янги типлар ва характерларни сатира ва юмор билан яратишидаги нодир маҳорати учун” Нобель мукофоти олган. “Бизнинг мистер Ренн” (1915), “Бош кўча” (1919), “Бэббит” (1922), “Эроусмит” (1925), “Элмер Гентри” (1927), “Додсворт” (1929), “Энн Викерс” (1933) номли романлари бор. Мукофот топшириши маросилида сўзлаган нутқини ўқисангиз, лауреатнинг баъзи фикрлари шарқона тафаккурга зид эканлигини сезасиз. Бундан ташқари, нутқда Америка ёзувчилари суюнадиган ягона мафкура йўқлигидан нолиб, сўнг ёш ва кучли ёзувчилар учун шундай бўлгани маъқул, деган бир-бирига номутаносиб фикрлар ҳам учрайди.

АМЕРИКАЛИКЛАРНИНГ АДАБИЁТДАН ҚЎРҚУВИ

(Маъруза)

Швеция академиясининг муҳтарам аъзолари! Хонимлар ва жаноблар!

Нобель мукофоти мен учун катта шараф. Мен тўлиб-тошаётган ҳисларимни сизларнинг ҳузурингизда тўкиб-солсам носамимий ва эзма туюлиб кетишим мумкин, шунинг учун оддийгина “Раҳмат” билан чекланаман.

Мен, ҳозир замонавий Америка адабиётининг баъзи анъаналари, унга таҳдид солаётган айрим хатар ва умидли истиқболлари ҳақида тўхталмоқчиман. Бу масалаларни мутлақо очиқкўнгиллик билан, ҳеч нимага қарамасдан ёритиш учун эҳтимол, биров шарттакилик қилишимга тўғри келар, ахир, сизларнинг олдингизда носамимий бўлиш, ўйлашимча, сизларни ҳақорат қилиш билан баробар.

Шундай қилиб, ўзимнинг жонажон ватанимдаги маълум идоралар ва жамоат арбоблари ҳақида аччиқроқ гап айтишимга тўғри келади.

Фақат, сизлардан ўтинаман, бу одамнинг қанақадир ғаламислик ниятлари йўқмикин, деб ўйламанглар. Тақдир мени яхшигина сийлади, яшаш учун оғир курашлар нима эканлигини билмадим, жудаям ночор аҳволда қолганим йўқ, кўплаб яхши одамларни учратдим. Аммо вақт-вақти билан ўзим ё китобларим қаттиқ ҳужумларга учраб турдик. Масалан, пок ниятли, калифорниялик бир пастор “Элмер Гентри”ни ўқиб бўлгач, атрофига халойиқни тўплаб, менинг устимдан Линч суди ўтказмоқчи бўлган. Мэн штатидан бошқа бир художўй одам мени қамоққа тикиб қўйиш учун биронта арзигулик қонуний баҳона топилармикин, деб қизиққан. Бунақа қаҳрли лаънатлашдан ёмонроқ ишлар ҳам бўлган: мен билан анчадан бери таниш бўлган, клубда учрашиб юрган журналистлардан баъзилари мени яхши билишлари ҳақида ёзиб, ярамас одам, ёзувчи дейишга арзимамайди, дейишибди. Баъзан менга харсангтош отишган бўлса, мен ҳам қўлимга тушган тошчаларни отганман, бунинг учун “яхшигина” жавоб қайтмайди, деб ўйласам, жуда соддалик қилган бўламан.

Йўқ, мен шахсан ҳеч кимдан шикоят қилмайман, лекин Америка адабиёти, унинг мамлакатда тутган ўрни ҳақида гап кетганда шуни айтишим керакки, саноати, сармояси ва фани ривожланган мамлакатда санъатнинг ҳамма турлари ичида фақат архитектура ва кино — зарур, эътиборга лойиқ, деб топилган бир пайтда норозилик билдиришга арзийдиган сабаблар бор.

Мисол сифатида, бундан бир неча кун илгари Нью-Йоркдан Швеция томон сузишимдан олдинроқ Швеция академияси ва менга тегишли кўнгилсиз бир воқеани айттай. Америкада жуда кўнгилчан, бир жентльмен қария бор, ўзи олим, бир вақтлар пастор, университет профессори ва дипломат бўлган, адабиёт ва санъат академиясининг аъзоси, кўплаб университетлар уни фахрий даражалар билан сийлашган. Ёзувчи сифатида, у асосан, балиқ овининг гашти ҳақидаги мақолалар муаллифи бўлиб танилган. Ҳаёти треска ё сельд балиғи қандай сузишига боғлиқ,

хақиқий балиқчилар бундай овни кўнгилочар машғулот ҳисоблашларига ишонмайман, лекин мен эслатган мақолаларни ёшлик пайтларимда ўқиб шунга амин бўлганманки, агар балиқ ови билан зарурият юзасидан шуғулланаётган бўлмасангиз, унда жуда муҳим ва кўтаринки бир нима борлигини сезасиз.

Ана шу олим оммавий чиқиш қилиб, Нобель қўмитаси ва Швеция академияси америкача тартиблар устидан куладиган мендек бир одамга Нобель мукофоти бериб, Американи ҳақоратлади, деб айтди. Бу собиқ дипломат ана шу гапидан келиб чиқиб, халқаро низо чиқарадими, йўқми, Америка ҳукуматидан Стокгольмга денгиз пиёдалари қисмини юбориб, Америка адабиёт ҳуқуқларини ҳимоя қилишни талаб қиладими, йўқми, буни билмадим. Бундай қилмас, деб ўйлайман.

Бу масалага, илоҳиёт фани доктори даражасига етган, адабиёт докторию яна бир неча улуғвор унвонларга эга зиёли одам бошқача ёндашганда, чиройли иш бўларди. Масалан, у мана бундай фикр юритишини тасаввур қилиш мумкин: «Бу ёзувчининг китоблари шахсан менга ёқмасанда, Швеция академияси унга мукофот бериб, Американинг обрўсини кўтарибди. Демак, америкаликлар аллақайси чекка ўлкаларда яшайдиган, танқидлардан титраб турадиган, болаларча фикр юритадиган одамлар эмас, балки мамлакати ҳақида айтиладиган ҳар қандай аччиқ гапни хотиржам ва жиддий қабул қила оладиган мардонавор миллат экан, деб ҳисоблабди».

Дунёга машҳур олим ўйлаб кўриши лозим эди: Стринберг, Ибсен ва Понтоппидандек адибларнинг асарларига ўрганиб қолган Скандинавияни, Америка қанчалик бой ва қудратли бўлмасин, одамзоднинг энг биринчи эҳтиёжларини қондириш даражасидаги юксак маданият яратолмади, деб танқид қилган бир ёзувчи гангитиб кўярмиди?

Стринберг ҳам «Юлдузли йўл-йўл байроқ»ни доим куйлаган ёки ротариан клубларида нутқ сўзлайверган бўлмаса керак, аммо Швеция бунга кўникиб кетган кўринади.

Мен балиқчи олимни танқид қилишга бунчалик кўп вақт сарфлаб юборганим сабаб, бу танқид ўзича муҳимлигида эмас, муҳими — унинг намунавийлигида. Аксари

америкаликлар, на фақат ўқувчилар, ҳатто ёзувчилар америкача ҳаётни, ютуқларни ҳам, камчиликларни ҳам кўкларга кўтармайдиган адабиётдан кўрқишади.

Бизда шов-шув асар муаллифи эмас, чинданам сеvimли ёзувчи бўлиш учун ҳамма америкаликлар баланд бўйли, чиройли, бадавлат, ҳалол одамлар, улар гольфнинг моҳир ўйинчилари, дейиш керак; ҳамма шаҳарларимизнинг аҳолиси бир-бирига яхшилик қилишдан бошқасини билмайдилар, америкалик қизлар тентак бўлсалар-да, улардан яхши хотин, яхши она чиқади, деб мақташ керак; Америка жуғрофий жиҳатдан қараганда миллионерлар яшайдиган Нью-Йоркдан, 1870 йилларнинг қаҳрамонона ва шиддатли руҳини бузмасдан сақлаб қолган Фарбдан, ой ёғдусига мангу чўмган ва магнолияларнинг хушбўй ҳидига тўлган, ҳамма ёғида плантациялар ястаниб ётган Жанубдан иборат, деб тасвирлаши керак.

Драйзер ва Уилла Кэзер каби Швецияда яхши таниш ёзувчиларимиз ҳозир ҳам йигирма йиллар илгариги каби оммага яхши танилмаган, бетаъсир қолиб кетаяптилар. Юқорида мен эслатган, ҳурматли балиқчи-академикнинг очиқ-ойдин сўзларидан келиб чиқадики: бир юз миллион аҳолиси бор ҳозирги Америка илгариги қирқ миллионлик давридаги каби оддий ва кўкларга кўтариб мақталадиган мамлакатлигича қолган; ўн минг ишчиси бор заводдаги ишчилар билан хўжайин ўртасидаги муносабатлар 1840 йилда, бор-йўғи беш киши ишлайдиган фабрикадаги каби яхши кўшничилик ва қадимий тамойилларга асосланган; ўттиз қаватли саройнинг ҳашаматли хоналарида яшайдиган, йўлакда учта оилавий автомобили кутиб турадиган, тоқчасида тўрттагина китоби бор ва бир ҳафта ўтибоқ муқаррар ажрашиб кетадиган ота ва болалар, эр ва хотин ўртасидаги муносабатлар 1880 йилларда атиргулларга кўмилган, беш хонали коттежда яшайдиган оиладаги кабидир, деб ёзадиган ва оммавий журналларга хизмат қилиб юрадиган адибларгина кўпроқ ҳурмат-эътиборга лойиқ.

Қисқаси, бу ёзувчилар таъкидлашича, Америка Сэм тоғанинг қадимий ва сиполарча соддалигини тўлалигича сақлаб қолган ҳолда қишлоқ хўжалигига асосланган колониядан дунёга машҳур салтанатга айланган.

Йўқ, балиқчи-академик мени бироз гийбат қилганидан хурсандман, чунки у Американинг санъат ва адабиёт академиясидаги муҳим шахс сифатида мени тил қисикликдан қутқарди, академия ҳақида мен ҳам, у мен тўғримида айтганлари каби очиқ-ойдин сўзлашимга ҳуқуқ бериб қўйди. Замонавий Американинг ақлий фаолиятига бағишланган ҳар қандай ҳалол тадқиқот бу ғалати ташкилотга эътибор қаратмоғи лозим.

Бироқ академияга мурожаат этишдан олдин, рухсат берсангиз, мен Атлантика океанининг бўронли тўлқинлари устида саёҳат қилган бир неча кунлик мажбурий бекорчиликда ҳаёлимга келган фикрларни эътиборингизга ҳавола қилсам. Сизлар, энди биласизларки, менга Нобель мукофоти берилгани Америкада совуқ қабул қилинган. Бундай ҳолат, шубҳасиз, сизга таниш. Уйлайманки, сизлар Томас Маннга мукофот берганда ҳам (унинг «Сирли тоғ»и бутун Европа ҳаётининг қаймоғи каби туюлади менга), жамият ҳаётида катта рол ўйнаб, Британия империясининг яратувчиси, деган ном олган Киплингга берганда ҳам, ҳатто Бернард Шоуни мукофот билан тақдирлаганда ҳам, бу ёзувчиларнинг ватандошлари орасидан сизларнинг танловингиздан норози бўлганлар топилган.

Агар сизлар мени эмас, бошқа бир америка ёзувчиси-ни танлаганингизда нима гаплар бўлиши мумкинлигини тасаввур қилиб кўрдим. Мисол учун Теодор Драйзерни олайлик. Ўзининг ёлғиз йўлидан кетаётган бу адибни, одатдагидек тушунмайдилар, кўпинча ёмон кўрадилар. У мен учун ва америкалик қатор ёзувчилар учун кўп нарса берди, хусусан, америка адабиётини викторианча ва хоуэллсча тортинчоқлик¹ ва жимжимадорликдан қутқариб, ҳаётни ҳалол, мардона ва эҳтиросли тасвирлаш йўлига буриб юборди. Драйзердек кашшоф адиб бўлмаганда бошқа биронтамиз ҳаёт қандай бўлса, шундай ёзиб, унинг барча гўзалликларини даҳшатларини тасвирлашга журъат этолмаган бўлардик. Ким ҳам панжара ортига тушиб қолишни истарди?

¹ «Викторианлик – инглиз қироличаси Викториа номи билан боғлиқ буржуазия иккиюзламачилиги; «хоуэллсча тортинчоқлик» деганда Льюис, ёзувчини, ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларидан чўчидиган буржуача руҳни тарғиб қилувчи одам, деган тасаввурни ифода этган.

Менинг буюк касбдошим Шервуд Андерсон Драйзерни етакчи ёзувчи деб атади, мен бунга жон деб қўшиламан. «Бахти қаро Керри» Драйзернинг ўттиз йил аввал нашр эттирган биринчи ажойиб романи. Мен уни йигирма беш йил аввал ўқиганман. Бу асар америкача мешчанликнинг рутубатли муҳитини эркин ғарбий шамол каби ёриб ўтди ва Марк Твен билан Уитмен давридан буён бизнинг шинамгина хонаки дунёмизга тоза ҳаво оқимини олиб кирди.

Бироқ сизлар мистер Драйзерга мукофот берганингизда борми, Америкада оҳ-воҳлар эшитилган бўларди. «Услуг» деган сирли бир тушунча бор, мен уни яхши билмайман, лекин иккинчи даражали танқидчиларнинг асарларида у ҳақда бот-бот айтилганига қараганда, шунақа тушунча ҳақиқатдан ҳам бор экан. Мана, шу «услуг» деган нарса Драйзерда «оғир карвон», Драйзер сўзни ҳис қилмас, унинг романлари жуда чўзилиб кетган эмиш. Ва, албатта, ҳурматли алломалар ғазабнок баёнотлар қилиб, мистер Драйзер тасвирлаган аёллар ва эркаклар кўпинча бахтсиз, ҳамма нарсадан умидини узган гуноҳкорлар, ҳақиқий америкаликларга ўхшаб хушчақчақ ва ҳимматли тақводорлар эмас, деган бўлардилар.

Агар сиз мистер Юджин О'Нилни танлаганингизда, унинг гуноҳи оддий таҳқирлашдан ҳам ёмонроқ, унингча, ҳаёт — олимнинг иш жойидаги токчага териб қўйилган нарсалардек эмас, қандайдир, улкан, ҳатто тўфон, зилзила ёки ҳаммаёқни ямлаб ютадиган ўт балоси сингари даҳшатли нарса, деб эслатиб қўйган бўлардилар. О'Нилнинг Америка театри олдидаги бор-йўқ хизматлари шуки, қандайдир ўн-ўн икки йил ичида бизнинг батартиб, сохта комедиялардан иборат драмамизни буткул ўзгартириб юборди ва бизга улғувор, даҳшатли ва улкандан-улкан дунёни очиб кўрсатди.

Агар сиз мистер Жеймс Брэнч Кэбеллни танлаганингизда, сизга уни тасаввурга сиғмайдиган даражада нияти бузуқ деб таърифлаган бўлардилар. Шунингдек, сизга Уилла Кэзар хоним, Небраска деҳқонлари ҳаёти ҳақида ёзган асарларининг одатий кадр-қимматига қарамай, «Тамом бўлган аёл» романида америкалик манаман деган ҳимматпешаларга хиёнат қилди, деб сўзлаган, унинг тасвиридаги ёмон йўлга кирган аёл ҳатто ҳимматпеша одамлар

учун ҳам жозибали кўринади, шунинг учун бу воқеалар ахлоқсизликдир, деб тушунтирган бўлардилар.

Сизга яна кўп нарсаларни таърифлаган бўлардилар: мистер Генри Менкен тили заҳар, мистер Шервуд Андерсон жинсий ҳаётни балиқ тутишдек муҳим омил, дея қасддан адашиб юради, мистер Эптон Синклер ўзи социалист ва америкача капиталистик тузумнинг мукамаллигини уялмасдан инкор этади, мистер Жофез Хергесхаймер ҳақиқий америкалик эмас, чунки ўзини яхши тутиш ва ташқи ялтироқлик кундалик ҳаёт қийинчиликларини енгил ўтказишга ёрдам беради, деб ўйлайди, мистер Эрнест Хемингуэй нафақат жуда ёш, унданам ёмонроғи — жентльмен одам билиши лозим бўлмаган сўзларни ишлатади, яна ўйлайдики, гўё мастлик — бахтга элтувчи йўл эмиш, солдат учун жанг майдонида сўқишишдан кўра муҳаббат муҳимроқ эмиш.

Ҳа, менинг касбдошларим ёмон одамлар. Улардан биронтасига мукофот берганингизда, уни менга берганингиз каби ёмон иш қилган бўлардингиз. Мен — Америка ватанпарвари, маълумотингиз учун, 1880 йилдаги эмас, 1930 йилдаги ватанпарвар — улар менинг юртдошларим бўлганидан бахтлиман ва уларнинг исмини ҳатто Европада — Томас Манн, Герберт Уэллс, Голсуорси, Кнут Гамсун, Арнольд Беннет, Фейхтвангер, Сельма Лагерлёф, Сигрид Унсет, Вернер фон Хейденстам, Д'Аннунцио, Ромен Роллан қитъасидан ҳам мағрур тилга ола биламан.

Мана шунақа экан қисматим — бу мақоламда ҳам кўтаринкиликдан тушкунликка, тушкунликдан кўтаринкиликка сакраб ўтавераман. Америка ҳақида гапирадиган ёки ёздиغان ҳар бир одам шундай кўйга тушади, чунки у замонавий дунёнинг энг зиддиятли, энг ақлга тўғри келмайдиган ва одамни жудаям тўлқинлантириб юборадиган мамлакат.

Шундай қилиб, мен ошқора ғурур билан замонавий Америка адабиётининг ажойиб намояндалари ҳисобланган адибларни санарканман, вақт етишмагани учун яна бир талай мақтовга сазовор адибларни айтолмай қолаяпман. Энди, дастлаб айтган гапимга қайтсам, замонавий Америка адабиётида ҳам, санъатнинг бошқа ҳамма турларида ҳам, архитектура ва кино бундан мустасно, наму-

на бўладиган тартибларга, соғлом алоқаларга, тақлид қил-гулик қаҳрамонларга эга эмасмиз, ёмонлашга, лаънатлаш-га арзийдиган золимликни ҳам билмаймиз. Ҳа-ҳа, биз тижорат ва илм соҳаларида самарали тартибларни ўрнат-ган бўлсак-да, қайси сўқмоқлардан юришнию қайсиларидан нари бўлишни билмаймиз.

Америкалик ёзувчи, шоир, драматург, ҳайкалтарош ёки расом бирорта ижтимоий мезонни билмай, фақат ўзининг ҳалоллигига суянган ҳолда ёлғиз ижод қилишга маҳкум.

Санъаткорнинг тақдири доим шундай бўлган. Дайди ва жиноятчи шоир — Франсуа Вийоннинг иссиққина, ши-намгина бошпанаси бўлмаганки, ясаниб келган хоним-лар унинг эркалашга муҳтож кўнглинию оч қолган қор-нини тўйдирсалар. Бу чинданам улуғ, хотираси барча гер-цоглару қаҳрли кардиналларни босиб кетган, лекин оммавий фикрларга қараганда, уларнинг кийимига тегиб кетишга ҳам арзимайдиган инсонга тақдир хандақни ва бир бурда қотган нонни раво кўрди.

Америкалик санъаткор бунақа қашшоқликни билмайди. Бизга яхши пул тўлашади, ҳатто жуда яхши! Ёзувчилар-дан кимники хизматкори, автомобили ва банк магнатла-ри билан тенгма-тенг мулоқот қила оладиган Палли-Бичда вилласи бўлмаса, омадсиз ҳисобланади. Лекин у қашшоқ-ликдан ҳам оғирроқ юкни кўтариб юради: ёзган асарлари ҳеч кимга керак эмаслигини, ўқувчилар унинг тимсолида юпатувчи ёки масхарабозни кўргиси келишини билиб ту-ради ёки уни ҳеч кимга ёмонлик қилишни истамайдиган, ҳарҳолда, мамлакатда саксон қаватли уйлар қурилиб, мил-лионлаб автомобиль ишлаб чиқарилаётган, миллиардлаб бушел дон етиштирилаётган мамлакатда ҳеч қанақа аҳами-яти йўқ бир вайсақи, деб ҳисоблашларини англайди. На биронта муассаса ёки инсонлар гуруҳи борки, уларга су-янса, танқидини қабул қилса ва мақтовларини эшитса.

Бизда қанақа муассасалар бор?

Американинг санъат ва адабиёт академиясида, ажойиб санъаткорлар, архитекторлар ва давлат арбоблари қатори университетнинг машҳур президенти Николас Меррей Батлер, улуғвор, жасур олим Уилбер Кросс ва қатор мо-хир адиблар: шоирлардан Эдвин Арлингтон, Робинсон

ва Роберт Фрост, хур фикрли публицист Жеймс Трэслоу Адамс, романнавислардан Эдит Уортон, Хемлин Герленд, Оуэн Уистер, Бранд Уилток ва Бук Таркингтон бор. Бирок, академия аъзолари орасида Теодор Драйзер йўқ, машҳур танқидчимиз Генри Менкен йўқ, ҳали ёшлигига қарамай, театр танқидчилигининг етакчиси Жорж Жин Натан йўқ, энг яхши драматургимиз Южин О'Нил йўқ, ўзига хос, чинакам шоирларимиз: Эдна Сент-Винсент Миллэй, Карл Сэндберг, Робинсон Жефферс, Вэчел Линдзи йўқ. Кутилмаган янгилиги, қатъиятлилиги, жасурлиги ва мусаффо руҳи билан бошқа поэзиядан ажралиб турадиган ва америкача янги поэтик мактабга асос солган «Спун Ривер антологияси»нинг муаллифи Эдгар Ли Мастерс ҳам академия аъзоси эмас. Академиклар орасида Уила Кэзер, Жозеф Хергесхаймер, Шервуд Андерсон, Ринг Ларднер, Эрнест Хемингуэй, Луис Бромфилд, Уилбер Дэниел Стил, Фанни Херст, Мэри Остин, Жеймс Брэнч Кэбелл, Эдна Федер номларини тополмайсиз. Албатта, Эптон Синклер ҳам йўқ, сиз унинг жанговар социалистик дунёқарашларига қандай муносабатда бўлишингиздан қатъи назар, у жаҳонга машҳур Америка ёзувчилари, шоирлари, рассомлари, ҳайкалтарошлари, мусиқачию архитекторлари орасида энг яхшисидир.

Албатта, академия бу адибларнинг ҳаммасини ўз таркибига сиғдириш бахтига муяссар бўлолмайди, аммо улардан биронтасини ўзига жалб қилолмаган ва Америка адабиётидаги тийрак, асл ва ривожланаётган нима борки, ҳаммасидан ўзини четга тортган муассаса ҳам бизнинг ҳаётимиз ва умидларимизга мос келолмайди. Бу академия замонавий Америка адабиётининг эмас, балки яккаю ягона Генри Уодсворт Лонгфеллонинг тимсолидир.

Бу фикрга, Академияда фақат эллик ўрин бор, табиийки, аъзоликка лойиқ ҳаммани жалб қилолмайди, деган эътироз бўлиши мумкин. Гап шундаки, Академияда жудаям кўп бўлмаган эътиборли ёзувчиларимиз учун жой топилмаган бир пайтда, унинг таркибида уч нафар заифгина шоир, икки нафар аҳамиятсиз драматург, университетлар президенти лавозимини эгаллашдан бошқа хизмати йўқ икки жентльмен, бундан ўттиз йиллар илгари

қалами ўткир бўлган бир карикатурачи ва яна бир нечта жентльмен борки, ўзимнинг авомлигимни тан олиб айтсам, булар ҳақида ҳеч нима билмайман.

Ижозатингиз билан мен яна бир омилни таъкидлайманки, бу — ҳақиқатан ҳам омил — мен Академияга ҳужум қилмоқчи эмасман. Академия — меҳмондўст, сахий ва ҳақиқатда ҳам салобатли муассаса. Ажойиб ёзувчиларимиз унга аъзо бўлмаганлари фақат академиянинг айби эмас. Гоҳо ёзувчиларимизнинг ўзи айбдор. Қандай қилиб, бесўнақай Теодор Драйзер Академия уюштирган зиёфатларда бемалол ўтиришини ҳеч тасаввур қилолмайман. Агар Менкен иштирок этиб қолса борми, ўзининг заҳарханда ҳазил-мутойибалари билан ҳаммани ичак узгудек қулдирган бўларди. Мен Академия билан жанг қилаётганим йўқ, фақат, шуни афсус билан таъкидлайманки, унинг ҳозирги ҳолати — Американинг маънавий ҳаёти энг муҳим эҳтиёжлардан қандай ажралиб қолгани учун ёрқин мисол бўлаяпти.

Худди шунақа узилиш, афсуслар бўлсинки, кўплаб университетларда, коллежларда ва мактабларда бор. Мен улардан, замонавий адабиётга чинданам қизиқадиган фақат тўрттасини: Флоридадаги Роллингз-коллежни, Вермонт штатидаги Мидлбери-коллежни, Мичиган ва Чикаго университетларини айта оламан (Чикаго университетида моҳир ёзувчи Роберт Херрик ва жасур танқидчи Роберт Морс Ловетт дарс беришган). Фақат тўртта! Ахир, Америкадаги университетлар, коллежлар, консерваториялар, илоҳиётчилик, ҳунармандчилик бадиий ўқув юртлари кўчалардаги автомобиллар каби саноқсиз-ку. Қачон кўзингиз готика услубидаги ойнаванд, мустаҳкам пойдевор устига қурилган жамоатчилик биносига тушса, билингки, бу — яна бир университет, унда икки юздан тортиб, йигирма минггача талаба таълимнинг азобларидан бирдек қочиб, санъат бакалаври деган даража берадиган ижтимоий имтиёзларни қўлга киритишга тиришиб ётибди.

О, шубҳа йўқки, ижтимоий нуқтаи назардан бизнинг университетлар кенг халқ оммаси билан мустаҳкам алоқалар ўрнатишган! Масалан, спорт соҳасида! Қайсидир йирик бир коллежнинг футбол матчида саксон минггача ишқибоз ўтиради. Ҳар бири билет учун беш доллардан тўлаб, маши-

насида ўн мингдан тортиб, минг милгача юриб келган, энди, йигирма икки ўйинчи чиройли чизиб қўйилган майдон бўйлаб бир-бирини қувалашишидан завқ олиши керак. Футбол мавсумида яхши ўйинчи бизнинг энг улуғ ва сеvimли қахрамонларимиздан Генри Форд, Президент Гувер ва полковник Линдберг сингари хурматга сазовор бўладилар.

Айтганча, бизнес «худо»лари билимларнинг муайян соҳаси — фан фидойиларига хурмат бажо келтирадилар. Бизнинг аслзодалар орасидаги савдогарлар поэзияга ва санъаткорнинг тахайюлига қанчалик совуқ қарамасинлар, барибир Миллекен, Майкельсон, Бантинг ва Теобальд Смит¹ олдида илтифот билан чидашга тайёрлар.

Бироқ, бизнинг университетлар санъат соҳасида ҳаёт ва ижоддан қанчалик узилган ва ёлғизланиб қолган бўлсалар, спорт ва фан соҳасида жамият билан шунчалик жипс алоқа ўрнатганлар. Америка университетининг тақводор профессори назарида адабий асар, ўзининг оддий замондоши қалбидан тўлғоқ билан туғиладиган нарса эмас. Ҳечам! Бу — қандайдир олий инсонлар тарафидан сирли равишда яратилган ўлик бир нарса. Бу инсонлар шайтоний ихтиро — ёзув машинкаси пайдо бўлишидан илгарироқ дунёдан ўтиб кетган бўлсаларгина ҳақиқий санъаткор ҳисобланадилар. Адабий асарни ҳамма қатори оддий — кўчада юрадиган, ҳеч нимаси билан бошқаларникидан фарқ қилмайдиган шим ва пиджак кийиб, ташқаридан қараганда ҳайдовчи ва фермердан фарқ қилмайдиган одамлар яратиши университетнинг ҳақиқий профессори хаёлига келса, афти бужмайиб кетарди. Бизнинг америкалик профессорларга ёрқин, совуқ, нуқсонсиз ва ўлик адабий асар ёқади. Бундай хислат фақат Америка университетлари профессорларига хос, деб ўйламайман. Оксфорд ва Кембриж профессорлари, ҳали ҳам уялмасдан яшаб юрган Уэллс, Беннет, Голсуорси ва Жорж Мурни дунёдан аллақачон ўтиб кетган

¹ *Миллекен, Роберт* (1868–1953) — америкалик физик, Нобель мукофоти лауреати. *Майкельсон, Альберт Авраам* (1852–1931) — америкалик талқичотчи физик, нур тезлигини ҳисоблаб топган, Нобель мукофоти олган. *Бантинг, Фредерик* (1891–1941) — канадалик бактериолог, инсулин яратувчиси, Нобель мукофоти лауреати. *Смит, Теобальд* (1859–1934) — америкалик бактериолог, Техас безгаги ташувчисини кашф этган.

ажойиб Сэмюел Жонсон билан тенглаштириш одобдан эмас, деб ҳисоблашларини биламан. Швеция, Франция ва Германия университетларида ҳам тушунишдан кўра кесиб ташлашни афзал биладиган профессорлар етарлича топилади, деб ўйлайман. Бироқ, Америка сингари ёш, яшовчан, изланувчан мамлакатдаги адабиёт ўқитувчилари кўна Европанинг мавжуд анъаналари соясида яшаётган касбдошларига қараганда камроқ таркидунёчию кўпроқ дунёвий, деб ўйлаш мумкин.

Йўқ, бундай эмас экан.

Яқинда Америка университетларидан ғалати воқелик — «янги гуманизм» урчиб чиқди. «Гуманизм» сўзи шунчалик кўп маъноларда ишлатиладики, натижада ҳар қандай маъносини йўқотиб қўйди. Бу сўз остида ҳамма нарсани: замонавий деҳқонлар диалектига қараганда, қадимги юнон ва лотин тиллари улуғворроқ дегандан тортиб, исталган ҳозирги тирик деҳқон ўлиб-чириб кетган қадимий юнондан қизиқарлироқ, деган фикргача барини тушуниш мумкин. Бироқ, бу ғалати воқелик мавхум тушунчани ўзига шиор қилиб олганининг ўзиёқ хослик аломати.

Тушунишимча, ҳозирги ҳаяжонли ва истиқболли дунёда ҳаёт қаттиқ қобилди дирижаблларни, хитой инқилобини, большевиклар томонидан қишлоқ хўжалиги индустриализациясини, пароходлар, Грэнд-Кэньон, ёш болалар, даҳшатли очлик айрим олимларнинг худога шак келтириши каби тўхталарни рўқач қилиб турганда, табиийки, биронта ёзувчида «янги гуманист»ларнинг ақл-идрокли ва шавқзавқли ғоялари устида ўйлаб кўришга вақт топилмайди. Бу энг янги секта инсон табиатининг иккиёқламалик эканлигини бизга такрор эслатади, холос. Унга қулоқ тутсанг, адабиёт инсон руҳининг Худо ёки Иблис билан курашини тасвирлашдан нари ўтмаслиги керак. Лекин, шуниси қизиқки, на Худо, на Иблис замонавий либос кийиши мумкин эмас, уларга, албатта, қадимги юнонлар кийими зарур. Янги гуманистлар учун Эдип — фожиавий шахс, тийиб бўлмайдиган олди-сотди дунёсини машиналар босиб кетиш хавфи остида яшаб, ўзида Худонинг ички ва ташқи қиёфасини сақлаб қолишга тиришаётган одам эса фожиавий эмас. Уларнинг таъкидлашларича, яшашдан мақсад ўз-ўзини

тийишдир. Бу билан нимага эришишдан қатъи назар! Улар азоб чекаётган одамга бундан бошқа таскин беролмайдилар. Пировардида, янги гуманистларнинг жудаям янги бўлмаган доктринаси шунга олиб келадики, санъат ва ҳаётдаги асосий нарса, бу — инкор этиш. Бу доктрина бизнинг тиниб-тинчимас, тараққиётга интилган дунёмизга суқулиб кирган энг қора аксиламалдир.

Қанчалик ғалати туюлмасин, бу ўлим доктринаси, ҳаётнинг мураккабликлари ва хатарларидан монастирларнинг тинчгина фаносига қочиб кетиш насиҳати бизнинг профессорлар орасида оммалашиб кетяпти, ваҳоланки улар мардлик ва руҳий жасорат намунасини кўрсатишлари керак эди. Натижада ёзувчилар, университетлар кўрсатиши мумкин бўлган ижобий таъсирлардан маҳрум бўлиб қолдилар.

Доим шундай бўлиб келган. Американинг ўз Брандеси, Тэни, Гётеси, Крочеси бўлмаган. Ижодий истеъдодлар сероб бўлгани билан бизнинг танқидчилик совуқ ва кучсиз. У билан бахил қариқизлар, спорт репортёрлари ва заҳар профессорлар шуғулланишади. Бизнинг Эразмлар — қишлоқи собиқ ўқитувчи аёллар. Бадиий меъёрлар, агар уларни яратадиган ҳеч ким бўлмаса, қаёқданам пайдо бўлсин?

Эмерсон, Лонгфелло, Лоуэлл, Холмс, Олкотт кабилардан иборат ўн тўққизинчи аср ўргаларидаги Кембриж-Конкорд улуғ ҳамжиҳатлиги адабиёти Европа адабиётининг сентиментал акси эди. Бу ёзувчилар мактаб яратмади, этиборга лойиқ таъсир ўтказолмади. Уитмен, Торо, По ва қисман, Готорн яккамохов эдилар, замондош «янги гуманистлар» улардан нафратланишган ва уларни ҳақорат қилишган. Адабиёт майдонига Уильям Дин Хоуэллс кириб келиши билан бизда олий мақсадга ўхшаган бир нарса пайдо бўлди. Бироқ, бу олий мақсад шунақанги хунук эдики!

Мистер Хоуэллс мулойим, ёқимли ва ҳалол инсонлар тоифасидан, лекин унинг дунёқараши, қавм руҳонийси хузурига чойга таклиф қилинганликни ўзи учун буюк шодлик деб биладиган қариқизларникига ўхшаган эди. У нафақат Худога шак келтириш ва уятсизликдан, ҳатто Герберт Уэллс айтганидек, «ҳаётнинг гўзал қўполликлари»дан ҳам нафратланган. Унинг ҳаёт ҳақидаги тасаввурлари тахайюлий бўлган, лекин ўзи соддаларча, ҳақиқий деб ўйлаган.

Масалан, фермерлар, денгизчилар ва фабрика ишчилари, эҳтимол, бордир, бироқ, фермерлар ҳеч қачон гўнг деган нарса билан шуғулланмаслиги, денгизчилар уят қўшиқларни айтмаслиги, ишчи эса сахий хўжайиндан доим миннатдор бўлиши керак ва уларнинг бари Флоренцияга саёҳат ҳақида орзу қилишлари, қашшоқларнинг антиқа кийимларига қараб, мулойим жилмайишлари лозим.

Хоуэллс «янги гуманизм»нинг бундай обрўли фалсафасига астойдил ишонганки, ҳатто 1914 йилда катта уруш тўфони бошланиб кетгунга қадар ўз замондошларига кучли таъсир ўтказган. У ҳатто Марк Твенни, ёзувчиларимиздан, эҳтимол, энг улуғию шафқатсиз қари ёввойини жиловлаб олиб, фрак ва цилиндр кийдиришга муваффақ бўлди. Унинг таъсири, баъзан ҳозир ҳам билиниб туради.

Хоуэллснинг ўзидан барча жиҳатлари билан устун тура оладиган, лекин унинг таъсирида ҳалол ва улуғ реалистдан мулойимгина, бироқ рангпар насиҳатгўйга айланиб қолган ёзувчи Хемлин Гарленд ҳам унга сажда қилади. Мистер Гарленд, айтиш жоиз бўлса, замонавий Америка адабиётининг отаси. Шу нуқтаи назардан уни ёш ёзувчилар кўп ташвишга солади. Улар таъби хунук бўлиш билан бир вақтда, эркаклар ва аёллар ҳаммавақт ҳам ибодат китобларида айтилганидек севишавермайдилар, оддий одамлар Бош кўчадаги аёллар адабий клубида расм бўлмаган сўзларни гоҳида ишлатиб турадилар, деб шама қилишни ўзларига раво кўрадилар. Хемлин Гарленднинг ўзи ёшлигида Бостонга кўчиб ўтиб, маданийлашиб, таркидунёчи бўлиб қолишидан илгари, «Сафар йўллари» ва «Датчерс-Кули атиргули» номли иккита, фош қилувчи дадил, реалистик асар ёзиб қўйган. Мен уларни болалигимдан, Миннесота прерияларидаги кичкинагина шаҳарчада яшаганимда ўқиганман. Мистер Гарленд худди шунақа ўлкаларни тасвирлаганди, шунинг учун унинг қиссалари мени жуда тўлқинлантириб юборган.

Бальзак ва Диккенсни ўқиб тушундимки, Франция ва Англиянинг оддий одамларини худди кўргандек тасвирлаш мумкин экан. Лекин менинг калламга фикр келмабдики, ахлоқ-одоб чегарасида туриб, Миннесота штатидаги Сок-Сентернинг аҳолиси ҳақида очиқ-ойдин ёзиш мум-

кин эмас экан. Адабий анъаналаримизга мувофиқ ҳолда биз, Ўрта ғарбда яшовчилар ниҳоятда олийҳиммат ва бахтли эдикки, биронтамиз Бош кўчанинг зерикарли ҳаётини Нью-Йорк, Париж ёки Стокгольмнинг мажусийларча жанжал-тўполонига алиштирамаган бўлардик. Мистер Гарленднинг «Сафар йўллари»ни ўқиб, Ўрта ғарб фермерлари ҳам баъзан саросимага тушиши, оч қолиши, разил ёки қахрамон бўлиши мумкинлигини тушунадиган одам борлигини билдим. Шундан кейин мен эркинликни туйдим, ҳаёт қандай бўлса, шундайлигича тасвирай олишимни билдим. Мен Американи мистер Уильям Дин Хоуэллснинг нурафшон қарашлари билан эмас, қандай кўрсам, шундай тасвирашимга мистер Гарленд сабоқ бўлганини билганида хурсанд бўлиш билан бир вақтда ранжиган бўлармиди. Мистер Гарленд сингари одамлар янги сўқмоқларни кашф этиб, вақт ўтиши билан чекланган, тор фикрли бўлиб қолиши унинг фожиаси ва бунда озодлик мамлакати — Американинг фожиаси тўлалигича намоён бўлади.

Хоуэллс сингари одамлар бор кучи билан Американи тақводор инглиз шаҳарчасининг гира-шира ўхшаши қилиб кўрсатишга интилган бўлсалар, бошқа баджаҳл ва ҳақиқий инсонлар — Уитмен ва Мелвилл, Драйзер, Хьюнекер ва Менкен, бизнинг мамлакат нафис муомалани сингдиришдан каттароқ ишларга қодир, дея ўжарларча таъкидлаб турдилар.

Ҳеч қанақа бадийий меъёрларимиз бўлмаса-да, биз яшаб қолдик. Ёш ва кучли одамлар учун меъёр бўлмагани ҳам маъқул. Ўзимнинг қадрдон, сеvimли мамлакатим ҳақида айтган гапларимни тугатиб, бу обидийдани кўтаринки оҳанг билан тугатмоқчиман.

Мен Америка адабиётининг келажагига умид ва тўла ишонч билан қарайман. Биз, яхши ниятли, соғлом фикрловчи ва ниҳоятда ғўр қолақликнинг нафасни қайтарар даражадаги муҳитидан чиқиб оламиз. Бизда шундай ёш қаламқашлар борки, уларнинг эҳтиросли ва чинакам бадийий асарларини ўқиб, ўзимни уларнинг орасида, деб ҳис қилиш учун қарилик қилиб қолишимни ўйласам, хафа бўлиб кетаман.

Бизда Эрнест Хемингуэй бор, қаҳри қаттиқ йигит, оғир ҳаётий мактаб ўтаган, ўзига қаттиқ талаблар қўйиб тарбияланган, чинакам санъаткор, ҳаёт унинг учун қадрдон стихия; Томас Вулф бор, ўттизга етган ё етмаган йигитча, бор-йўғи битта романи “Ўз уйинга қара, фаришта” адабиётимиздаги энг яхши асарлар билан бир қаторда туради ва ҳаётнинг раблеча завқ-шавқи билан тўлиб-тошган; Торнтон Уайлдер бор, бизнинг реалистик асрда нуқул қадимий, гўзал ва романтик тушлар кўради; Жон Дос Пассос бор, инқилоб олови, бэббитларнинг яхши ниятли ва соғлом олий мақсадларидан нафратланади; Стивен Бене бор, қария Жон Браун хотирасини улуглаб, зерикарли Америка адабиётига эпик поэма жанрини қайтариб берди; Майкл Год бор, Ист-Сайддаги шу пайтгача ҳеч ким билмаган яҳудий кварталларининг ҳаётини тасвирлаган; Уильям Фолкнер бор, Жанубни, чамбаракли кенг юбкасииз Жанубни тасвирлаб берган; яна ўнлаб ёш шоирлар ва прозаиклар борки, улардан кўпчилиги ҳозир Парижда яшайди, Жеймс Жойс анъаналарига маҳлиё бўлиб юришибди, бироқ қанчалик бахиллик қилмасинлар, одобдан ташқари, бир хил қолипга тушиб қолган ва зерикарли нарсаларни инкор этадилар.

Мен уларни олқишлайман, уларнинг Америкага – баланд тоғлар ва чексиз прериялар, улкан шаҳарлар ва овлоқ кулбалар, ҳисобсиз бойликлар ва келажакка катта ишончлар билан қараган мамлакатга, Россия каби ўзига хос, Хитой каби зиддиятли, Америкага муносиб адабиёт яратишга қатъият кўрсатаётганларидан қувонаман.

1930 йил

ИВАН БУНИН

(1870–1953) – рус шоири ва ёзувчиси, “Дунёнинг четиди” (1897) номли илк ҳикоялар тўплами, “Очиқ осмон остиди” (1898) шеърий тўплами бор. Лонгфеллодан таржимаси – “Тайавата ҳақида қўшиқ” (1898). Пушкин номидаги биринчи даражали мукофот олган.

1917 йил инқилоби ва Шўро ҳокимиятини қабул қилолмай, 1920 йили чет элга чиқиб кетди. 1933 йили “Прозада рус клас-

сик анъаналарини тараққий эттирган талабчан маҳорати учун” Нобель мукофоти берилди.

(Хотиралар, нутқ)

Минг тўққиз юз ўттиз учинчи йилнинг 9 ноябрь куни меҳрибон Прованснинг ўзи каби қадимий ва раҳмдил Грасс шаҳарчасида сокин, илиққина кеч кузнинг оддийгина кунларидан бири эди. Мен ўн йил давомида бу ерлардан ҳеч қаёққа чиқмай, яшаб келяпман...

Бундай кунларда қўлим ишга бормади. Шунга қарамай, одатимга кўра, мен эрталабдан ёзув столи ёнидаман. Нонуштадан кейин ҳам шу ерга ўтираман. Деразадан ташқарига қарасам, ёмғир ёғадиган. Йўқ, бунақа кунда ишлай олмайман. Бугун кинотеатрда кундузги намойиш бўлади, ўша ёққа бораман.

“Бельведер” жойлашган тоғдан пастга тушаётиб, шаҳарга разм солдим. Узоқдаги Каннга, бундай кунларда элас-элас кўринадиган денгизга, Эстерелнинг туман босган чўққиларига қарарканман, “Балки шу дақиқаларда Европанинг бир четида менинг тақдирим ҳал бўлаётгандир?” деган савол беихтиёр хаёлимдан ўтди.

Кинотеатрга кирганимда Стокгольмга кетган хаёлим яна унутилди. Танафусдан кейин “Бэби” деган қувноқ беъманигарчилик бошланса, мен экранга қаттиқроқ тикиламан: Александр Ивановичнинг қизи Киса Куприна томоша бераётган экан. Бироқ қоронғиликда қандайдир безовталиқ бўлаётганини сезиб қолдим. Қўлчироқ ёқилиб, кимдир елкамга қўлини қўйди-да, ҳаяжон ва тантана билан шивирлади:

– Стокгольмдан кўнғироқ қилишаяпти...

Шу пайтгача ўтган ҳаётимнинг арқони узилиб кетгандек бўлди.

Уйга одатдагидан тезроқ юриб кетяпман, дилимда Кисанинг ўйинларини охиригача кўролмай қолганим армонидан бўлак ҳеч нарса йўқ, менга ҳозиргина айтилган хабарга беғамлик билан ишонмаяпман. Йўқ, ишонмаслик мумкин эмас: менинг тинчгина, бундай пайтларда Грасснинг тепасидаги тоғ ёнбағирларини қоплаб ётган зайтун боғлар орасида кўринмай ётган нимқоронғи уйим пастдан тепасигача чарақлатиб ёритилган эди. Юрагим маъюсгина эзилди... Ҳаётимда қандайдир бурилиш содир бўлди, чоғи...

Кечки пайт “Бельведер” да телефон қўнғироқлари тинмади. Бутун Европадаги пойтахтлардан кимлардир, турли тилларда бақириб-чақириб мени табриклашар, почтачилар деярли бутун дунёдаги мамлакатлардан (Россиядан ташқари!) табрик телеграммаларини пешма-пеш келтириб туришарди. Булар камлик қилганидек, уйим дастлабки ташриф буюрганларнинг, фотосуратчи ва журналистларнинг шиддатига чидаб берди... Дақиқа сайин, соат сайин кўпайиб бораётган ташрифчилар ҳар томондан қўл узатиб қўлимни сиқишади, ҳаммаси ҳаяжонда, ҳаммаси бир сўз айтади. Уларнинг юз-кўзларини эслаб қололмайман, ҳаммаси аралашиб, чаплашиб кетгандек. Фотосуратчилар рангкути ўчган қандайдир бир телбанинг тасвирини бутун дунёга ёйиш илинжида чироқларини олдинма-кейин чақнатишади, бундан кўзларим қамашади. Бир томонда журналистлар саволларга кўмиб ташлашди.

– Россиядан қачон чиқиб кетгансиз?

– Йигирманчи йил бошидан эмигрантман.

– Қайтиб боришни ўйлайсизми?

– Ё, Худойим-эй! Нега энди қайтишим керак экан?

Сизни Нобель мукофотига сазовор бўлган биринчи рус ёзувчиси, дейишади. Шу тўғрими?

– Тўғри.

– Бу мукофотни қачонлардир Лев Толстойга таклиф қилишганда, у рад этган экан. Тўғрими?

– Нотўғри. Бу мукофот ҳеч қачон, ҳеч кимга таклиф этилмайди. Мукофот бериш масаласи ҳамма вақт қатъий сир сақланади.

– Сиз Швеция академияси билан яқиндан муносабатда бўлганмисиз? У ерда танишларингиз борми?

– Ҳеч қачон, ҳеч ким!

– Қайси асарингиз учун мукофот беришди?

– Ҳамма асарларим учун бўлса керак.

– Мукофот берилишини кутганмидингиз?

– Номзодлар орасида борлигимни билардим. Менинг номзодим бир неча марта кўрсатилганидан хабарим бор. Асарларим ҳақида Бьёк, Остерлинг, Агрел каби таниқли скандинавиялик танқидчиларнинг мақтовли мақолаларини

ўқиганман. Улар Швеция академияси билан яқин муносабатда эканларини эшитиб, менинг фойдамга бирор гап айтишлари мумкинлигини тахмин қилардим. Бироқ ҳеч нимага қатъий ишонмаганман.

– Нобель мукофотларини бериш одатда қандай ўтади?

– Ҳар йили маълум бир вақтда: ўнинчи декабрда.

– Демак, сиз шу вақтда Стокгольмга етиб боришингиз керак?

– Эҳтимол, олдинроқ етиб борарман: узоқ сафарга чиқиш завқини тезроқ туйгим келяпти. Эмигрант сифатида ҳуқуқсизлигимдан, барча эмигрантлар каби “виза” деган нарсага эришиш қийинлигидан, мана, ўн уч йилдирки, чет элга чиқолмайман. Фақат бир мартагина Англияга бориб келдим. Бу, қачонлардир тинмай дунё кезган мендек одам учун катта жудоликдир.

– Скандинавия мамлакатларида бўлганмисиз?

– Бўлмаганман. Кўп марта узоқ сафарларга чиққанман, фақат шарққа, жанубга. Шимолни эса келажакка қолдирган эдим...

Шундай қилиб, кутилмаганда, мени шиддатли бир тўлқин ўз домига тортиб кетди. Бу тўлқин тез кунда эсушидан ажралган мавжудликка ўхшаб қолди: эртадан кечгача бир дақиқа ҳам эркинлик, тиним йўқ. Нобель мукофотининг ҳар бир соҳиби атрофида бўладиган одатий ташвишу гимири-гимирилардан ташқари, мен дунёдаги ҳеч қайси лауреат дуч келмаган ҳолатга учрадим, чунки мен эмигрантман, ғайриоддий ҳолатдаман, бутун дунёни ҳайратларга солган Россиядан чиққанман. Стокгольмнинг бу қарори Россиянинг ҳиссиётларини ҳақоратлаган ва камситган, миллий миқёсдаги воқеа бўлди.

* * *

Учинчи декабрдан тўртинчисига ўтар кечаси мен Париждан узоқларда эдим. “Шимолий тезюар” биринчи классли алоҳида купе. Эҳ-ҳе, неча йиллар бўлди бундай шароитнинг ҳисларини туймаганимга! Тун яримдан ўтганда Германияда эдик. Поезднинг охириги вагони майдончасида турибман. Ойнинг хира ёруғида вагон остидан, ён-веридан Россияни эслатадиган нимадир тинимсиз отилиб чиқиб,

шиддат билан ортга кетарди. Булар қордан ола-чалпоқ бўлиб ётган теп-текис ер, қор босган қандайдир дарахтлар эди...

Тонгда Ганноверга етдик. Кўзимни очиб, дераза пардасини тортсам, ойна музлаган. Рельсларни ҳам муз қоплаган. Платформада у ёқдан-бу ёққа ўтаётган одамлар мўйна қалпоқ, пўстин кийишган. Бундай манзараларни кўрмаганимга анча вақт бўлди! Юрак унутмас экан!

Кечқурун бизнинг поездни “Густав V” пароходига чиқариб, Швеция қирғоқларига аста олиб кетишади. Яна саволларга жавоб бериш, фотосуратчилар чироғининг тинмай чақнаши... Швецияда мен тушган вагонни фотосуратчилар ва журналистлар тўдаси қамал қилиб олади. Ниҳоят, тун қоронғусида яна ёлғиз қолдим. Дераза ташқарисида қалин, оппоқ қорга бурканган қоп-қора ўрмон кўринади. Мен эса иссиққина купедаман, қачонлардир Николаев йўлидан кетаётгандекман...

* * *

Лауреатга мукофот бериш маросими доимо 10 декабрда, кечки роппа-роса соат бешда бошланади.

Шу куни ётоқхонам эшиги одатдагидан барвақт тақиллатилди: саккиз ярим бўлмасидан уйғотинглар, деб кўйгандим. Дик этиб турдим у бугун қанақа кун эканлигини эсладим. Энг муҳим кун! Соат саккиз. Шимол тонги ёришиб келяпти, деразамдан кўриниб турган канал қирғоғидаги чироқлар ўчмаган, Стокгольмнинг кўз ўнгимдаги қисми ўз миноралари, черковлари, саройлари билан Петербургни эслатади, тонг ва кун ботиш пайтида эртақлардаги каби гўзал бўлиб кетаркан.

Мен бу кунни барвақт бошлашим керак: ўнинчи декабрь – Альферд Нобель вафот этган кун, тонгданоқ цилиндр кийиб, шаҳар ташқарисидаги қабристонга бориб, унинг қабрига, жияни Эммануэл Нобель қабрига гулчамбар кўйишим керак. Кеч ётгандим – соат уч эди, ҳозир кийина туриб чайқалаяпман. Иссиқ ва аччиқ кофе бошланиб келаётган тиниқ, аёзли кун, кечқурун мени кутаётган мисли кўрилмаган маросим – ҳаммаси мени сергаклантирди...

Тантанага расмий таклиф лауреатларга бир неча кун илгари жўнатилади. У (француз тилида ёзилган) шведлар-

нинг барча маросимларидагидек ўзининг аниқ-тиниқлиги билан ажралиб туради: “Жаноби лауреатлар Нобель мукофотини олишлари учун 1933 йилнинг 10 декабрь куни, соат тўрту эллик минутдан кечикмай Концерт Залига етиб келишлари сўралади. Аъло ҳазратлари қироллик уйи аъзолари ва сарой аъёнлари кузатувида Залга ташриф буюриб, тантананада иштирок этадилар ва роппа-роса соат бешда ҳар бир лауреатга мукофотни шахсан топшира бошлайдилар. Шундан сўнг Зал эшиклари ёпилиб, тантаналар бошланади”.

Шведларнинг ҳар қандай таклифига на бир дақиқа кечикиб бориш, на икки дақиқа олдин бориш мумкин! Шунинг учун соат уч бўлмасданоқ кийина бошладим. Бир кори-ҳол бўлиб қолиши мумкин-да. Масалан, фрак-кўйлагимнинг илматугмаси дунёдаги ҳамма тугмаларга ўхшаб бирданига қаёққадир ғойиб бўлиб қолиши мумкин.

Соат тўрт яримда йўлга чиқдик.

Бундай пайтда шаҳар чироқлари лауреатлар шарафига, яна бир ҳисобда, яқинлашаётган Рождество ва Янги йил муносабати билан чарақлатиб қўйилади. Мукофотларни топшириш маросимлари ўтказиладиган улкан “Муסיқа уйи” томон ошиқаётган автомобиллар оқими шунчалик тигизки, бошига мўйна қалпоқ кийган ва бизни олиб бораётган забардаст ҳайдовчи ўзига йўл топишга қийналиб қолди. Бир саф бўлиб келаётган лауреатлар кортежини кўриб қолган полициячилар бошқа автомобилларни тўхтатиб қўйиб, жонимизга оро кирди.

Биз, лауреатлар ҳам “Муסיқа уйи”га оломон ичида кириб бордик, лекин вестибюлда бизни ажратиб олдилар-да, қандайдир йўлаклар билан бошлаб кетишди. Шунинг учун биз эстрадада пайдо бўлганимизга қадар Парад залида нималар бўлишини одамлардан эшитдим, холос.

Зал кенглиги ва баландлиги билан ҳайратга солади. Ҳаммаёқ гуллар билан безатилган, одамлар лиқ-лиқ: марварид ва бриллиантлар билан безалган юзлаб аёл либослари, юзлаб фраклар, юлдузлар, орденлар, ранго-ранг тасмалар ва тантана белгилари. Ўн минути кам бешда Швециянинг вазирлар маҳкамаси тўлалигича, дипломатик корпус, Швеция академияси ва Нобель қўмитаси аъзолари, бошқа таклиф этилганлар — ҳаммаси жой-жойига ўтириб, жимгина

кутяпти. Роса бешда удайчи (жарчи) фанфара чалиб, монарх келаётганидан хабар берди. Фанфара товуши тиниб, қаердандир, осмондан куйилаётган миллий мадҳиянинг гўзал оҳанги янгради ва монарх меросхўр шаҳзода билан қироллик уйининг бошқа аъзолари кузатувида Залга кириб келди. Уларнинг ортидан аъёнлар ва сарой аҳллари келишарди. Биз, тўрт нафар лауреат бу пайтда эстрадага ёндашган кичик залда кутиб турибмиз.

Мана, биз ҳам чиқадиган вақт келди. Эстрададан яна фанфаралар товуши янгради ва биз ҳақимизда ёзилган маълумотларни ўқиб эшиттирадиган академиклар ортидан эргашдик. Мен зиёфатда биринчи бўлиб нутқ сўзлашим керак экан, шунинг учун ҳозир таомилга кўра эстрада (саҳна тўрида лауреатлар ўтирадиган жой)га сафнинг охирида чиқяпман. Мени академиянинг доимий котиби Пьер Гальстрем бошлаб боряпти. Шу ерда залнинг, уни тўлдириб ўтирган одамларнинг ясанганидан ҳайратга тушдим. Таъзим билан чиқиб келаётган лауреатларни қаршилаб ҳамма, шу жумладан, монархнинг ўзи, қироллик уйи аъзолари, сарой аъёнлари ўринларидан туришди.

Эстрада ҳам улкан экан, қандайдир майда-майда, қизғиш табиий гуллар билан безатилган. Ўнг томонга академиклар учун, чап томондаги биринчи қаторга лауреатларга атаб тўртта кресло қўйилган. Тепадаги девордан Швециянинг миллий байроғи полотнолари салобат тўкиб турибди. Одатда, эстрадага лауреат яшайдиган мамлакат байроғи осиб қўйилади. Қизиқ, мендек муҳожир учун қанақа байроқ илинган экан? Совет байроғини осиб мумкин бўлмагани учун Швеция байроғини илишибди. Олижаноб иш!

Тантаналарни Нобель жамғармасининг раиси очди. У қиролни ва лауреатни табриклаб, маърузачига навбат берди. Одатга кўра, у ўз сўзини буткул Альфред Нобелга бағишлайди. Бу йил унинг туғилганига юз йил тўлади. Кейин ҳар бир лауреатни таърифлайдиган маърузалар ўқилади. Ҳар маъруза ўқиб тугатилгач, маърузачи лауреатни эстрададан тушиб, қирол қўлидан мукофотни олишга таклиф этади. Мукофот Нобель дипломи солинган папка ва катта олтин медал солинган қутичадан иборат. Медалнинг бир томонига Альфред Нобель тасвири зарб қилинган,

иккинчи томонига лауреатнинг исми туширилган. Ант-рактда Бетховен ва Григ мусиқалари янгради.

Григ — мен севиб тинглайдиган композиторлардан бири. Пьер Гальстрем мен ҳақимдаги маърузани ўқишдан олдин Григнинг янграган мусиқасини ҳузур қилиб тингладим.

Охирги дақиқа мени тўлқинлантириб юборди. Гальстремнинг нутқи гўзал бўлиши билан бирга самимий ҳам эди. У нутқини тугатгач, майин табассум билан менга француз тилида мурожаат этди:

— Иван Алексеевич Бунин, марҳамат қилиб, Залга тушиб, Олий ҳазратлари қўлларидан Швеция академияси Сизга атаган 1933 йил мукофотини қабул қилсангиз.

Шундан кейин Залга чўккан жимжитлик ичида мен эстрададан юриб, зинапоялардан аста пастга тушиб, қирол томон юрдим. У менга пешвоз чиқди. Бу пайтда Зални тўлдириб ўтирганлар оёққа қалқидилар. Ҳамма нафасини ичига ютиб, қирол менга нима дейишию, мен қандай жавоб қилишимни кутиб турди. Қирол мени ва мен орқали бутун рус адабиётини табриклаб, илтифот билан қўлимни сиқиб кўйди. Мен унга таъзим қилиб, француз тилида жавоб қайтардим:

— Олий ҳазрат, менинг чуқур ва самимий миннатдорлигимни қабул қилишдек марҳаматингизни сўрайман.

Товушим қарсақлар ичида йўқ бўлиб кетди.

Қирол лауреатларни тантаналарнинг эртасига ўз саройига таклиф этиб қутлайди, бугун кечқурун тантаналар тугагач, Нобель қўмитаси уюштирадиган зиёфатга олиб кетишади.

Зиёфатда тахт вориси раислик қилади.

Биз етиб борганимизда, у ерда академиянинг ҳамма аъзолари, қирол уйи аъзолари ва сарой аъёнлари, дипломатик корпус, Стокгольмнинг бадий дунёси ва бошқа таклиф этилганлар кутиб туришарди.

Столга биринчи жуфт бўлиб менинг хотиним билан валиаҳд яқинлашишди. Хотиним стол ўртасига, унинг ёнига ўтирди. Менинг ўрним малика Ингрид ёнида (у ҳозир Дания қироличаси), қиролнинг укаси шаҳзода Евгений рўпарасида (айтганча, у Швециянинг таниқли рассомларидан ҳисобланади).

Валиахд зиёфат нутқларини бошлаб берди. У Альфред Нобель хотирасига бағишлаб, жуда чиройли гапирди.

Кейин гапириш навбати лауреатларга берилади.

Шаҳзода ўз жойида туриб гапиради, лауреатлар эса зиёфат берилаётган залнинг ичкарасига қўйилган, Швециянинг қадимий меъморчилик усуллари билан ясалган каттакон минбар ортига ўтиб сўзлайдилар. Радио бизнинг сўзларимизни ана шу эстрададан бутун Европага олиб эшиттиради.

Мен француз тилида сўзлаган нутқнинг аниқ матни куйидагича:

– Олий ҳазратлари, муҳтарама хонимлар, муҳтарам жаноблар! Тўққизинчи ноябрь куни бу ердан олис бир жойда, Провансалнинг қадимий шаҳарчасидаги телефон қўнғироғи менга Швеция академиясининг қароридан хабар берди. “Бу – менинг ҳаётимдаги энг таъсирли воқеа бўлди”, деган одатий гапларни ҳозир сизларга айтсам, носамимийлик қилган бўламан. Улуғ файласуфлардан бири тўғри таъкидлаганидек, хурсандчилик ҳиссиёти, у қанчалик кучли бўлмасин, худди шунақа кучли қайғу олдида ҳеч нарса эмас. Хотирамда ўчмас из қолдирадиган ушбу байрам кунига қайғу аралаштиришни ҳечам истамаган ҳолда, мен кейинги ўн беш йил давомида тортган қайғуларим хурсандчиликларимдан анча ўтиб тушди, деб айтишга журъат этаман. Бу қайғулар шахсий эмас, бутунлай бошқача! Бироқ шуни қатъий таъкидлашим мумкинки, менинг ёзувчилик ҳаётимдаги хурсандчиликлар ичида замонавий техниканинг кичкина мўъжизаси бўлмиш телефоннинг Стокгольмдан Грассга узатилган қўнғироғи менда энг кўп қониқиш ҳосил қилди. Сизнинг ватандошингиз Альфред Нобель адабиёт учун таъсис этган мукофот ёзувчи меҳнатининг энг олий нишонидир! Шухратпарастлик деярли ҳамма одамга, ҳар бир муаллифга хос хислат, ва мен ҳам ўта ваколатли, қатиққўл ҳакамлар қўлидан ушбу мукофотни олганимдан ғурурланаман.

Бироқ, ўша тўққизинчи ноябрда мен ўзим ҳақимда ўйлаганмидим? Йўқ, бу ўта худбинлик бўларди. Энг биринчи табрик ва телеграммалар оқими ҳаяжонларини қизгин тарзда кечириб бўлгач, тунги ёлғизлик ва жимжитликда Швеция академияси қарорининг аҳамияти

ҳақида ўйладим. Нобель мукофоти таъсис этилгандан буён сизлар уни биринчи марта, ўз ватанидан қувғин бўлган одамга бердингиз. Мен ким бўлибман? Франциянинг меҳмондўстлигидан фойдаланиб, унга ўз миннатдорчилигини кўксида сақлаб юрган бир қувғинман. Академиянинг жаноби аъзолари, ўз шахсиятимни ва асарларимни бир четга суриб қўяй-да, сизларнинг бир ишорангизнинг ўзи қанчалар гўзал эканлигини айтишга ижозат этсангиз.

Дунёда буткул мустақил соҳалар ҳам бўлиши керак. Шубҳа йўқки, ушбу стол теварагида турли-туман дунёқарашларнинг фалсафий ва диний эътиқодларнинг вакиллари ўтиришибди. Бироқ, ҳамманинг бошини қовуштириб турган мустаҳкам бир нарса бор. Бу — фикр ва виждон эркинлиги, биз ундан ўз маданиятимиз билан қарздормиз. Ёзувчи учун бундай эркинлик — аксиома, ақида. Сизларнинг ишора эса, академиянинг жаноби аъзолари, эркинликка муҳаббат Швециянинг ҳақиқий миллий маданияти эканлигини яна бир карра исботлади.

Нутқимни яқунлаш учун яна бир неча сўз: сизларнинг қироллик уйингизга, мамлакатингиз, халқингиз ва адабиётингизга шу кундан бошлаб меҳрим тушиб қолган эмас. Санъатга ва адабиётга муҳаббат Швеция қироллик уйи учун ҳам, сизларнинг олижаноб халқингиз учун ҳам доимо анъана бўлган. Шарафли жангчи асос солган Швеция сулоласи дунёдаги энг шуҳратли сулолалардан биридир. Қирол олий ҳазратлари, рицар-халқнинг рицар-қироли, бегона юртлардан келган, Швеция академиясининг эътиборини қозонган эркин ёзувчига юракдан чиққан ва эҳтиром тўла ҳиссиётларини изҳор этишга ижозат бергайсиз.

1933 йил

ГЕРМАН ГЕССЕ

(1877–1962) — немис романаписи, шоири, танқидчи ва публицисти. Романлари ичида “Маржон ўйини” дурдона асар ҳисобланади. “Гуманизмнинг классик ғояларини борган сари

ойдинлаштириб бераётган жўйшқин ижоди, ажойиб услуби учун” 1946 йили Нобель мукофоти берилган.

(Нутқ-хат)

Сизларнинг байрамона йиғинларингизни самимий ва эҳтиром ила қутларканман, ўзим меҳмонингиз сифатида иштирок этиб, миннатдорчилик билдиролмаётганимдан афсусдаман. Соғлигим ҳамма вақт яхши бўлмаган, 1933 йилдан кейин Германияда кечган ва бутун ҳаётим давомидаги меҳнатларим маҳсулини йўққа чиқарган алғов-далғов зиммамга оғир мажбуриятларни юклади ва буткул ногирон қилиб қўйди. Бироқ, руҳан синганим йўқ, ўзимни сизлар билан, аввало Нобель жамғармаси асосида ётган ғоялар, руҳнинг миллатчиликдан устун турадиган байналмилаллиги ҳақидаги ўйлар, унинг уруш ва емириш учун эмас, тинчлик ва келишувга хизмат қилишдек мажбуриятлари билан чамбарчас боғланганини ҳис қиляпман. Айни пайтда, менга мукофот берилиши немис тилини ва немислар маданиятига қўшган ҳиссани эътироф этишни билдиради ва мен, бу марҳаматда тинчликпарварликни, барча халқларнинг маънавий ҳамжиҳатлигини тиклаш учун қўйилган қаламни кўраман. Бироқ, мен бутун одамзодни маънавий жиҳатдан бир қолипга тушириб қўйиш мақсадида миллий хусусиятларни дазмоллаб ташлаш тарафдори эмасман. Йўқ! Бу дилбар ер юзида турфа ранглик, хилма-хиллик ва изчил юксалиш бор бўлсин! Турли ирқлар ва халқлар, минглаб тил, лак-лак дунёқарашлару ақл-заковатларнинг мавжудлиги — улуғ нарса. Агар мен уруш, босқин ва забт этишларнинг мурасасиз душмани бўлсам, бунинг қўллаб сабаблари орасида шуниси ҳам борки, одамзод маданиятининг тарихан шаклланган, чуқур индивидуал ва турли-туман хусусиятлари бу ёвуз кучларнинг қурбони бўляпти. Мен “улуғ соддалаштирувчи”лар душмани ва сифат тарафдориман, шаклланган ва бетақлид нарсаларни ёқлайман ва шунинг учун сизларнинг миннатдор меҳмонингиз, ҳамкасбингиз сифатида мамлакатингиз — Швецияни, унинг тили, маданияти, бой ва мағрур тарихини, ўзининг табиий хислатларини сақлаш ҳамда ривожлантириш йўлидаги барқарорлигини олқишлайман.

Мен Швецияда ҳеч бўлмаганман, лекин мана, неча ўн йиллар давомида мамлакатингиздан юборилган дўстона совғаларни олиб турибман. Биринчи совға чамаси қирқ йил илгари Сельма Лагерлёф шахсан дастхат ёзган “Исо Масих афсонаси” деган китобнинг биринчи нашри эди. Ундан кейинги йилларда ҳам сизларнинг мамлакат билан қимматли мулоқотларда бўлдим ва ниҳоят, кутилмаганда сизлар менга берган навбатдаги улуғ мукофот чиқиб турибди. Чин дилдан миннатдорман.

1946 йил

УИЛЬЯМ ФОЛКНЕР

(1897–1962) — америкалик романнавис, новеллалар ижодкори. “Шовқин ва ғазаб” (1929) романи модерн (фикрлар оқими) усулида ёзилган. Танқидчилар бир овоздан “улуғ роман” дейишди, бироқ асар оддий ўқувчини ўзига жалб қилолмади, уни ўқиш жуда қийин; муаллиф ҳам, ўзининг кўнгли таскин топмаганидан, битта асарни уч вариантда (уч персонаж нуқтаи назаридан) ёзган. “Ибодатхона” (1991) романи бестселлар бўлиб кетди, “Айиқ” ҳикояси дунё адабиётида энг яхши асарлардан бири ҳисобланади. 1950 йили Фолкнерга 1949 йил ҳисобидан “Ҳозирги замон Америка романчилигига қўшган, бадиий нуқтаи назардан ноёб ва улкан ҳиссаси учун” Нобель мукофоти берилди.

(Нутқ)

Тушуниб турибман: мукофот менга эмас, асарларимга — шу пайтгача мавжуд бўлмаган, инсон қалбига таяниб, пешана тери ва қалб тўлғоқлари билан яратилган, шон-шуҳратни ҳам, манфаатни ҳам кўзламаган ишларимга берилаяпти. Шунинг учун мукофотни ишончли вакил сифатида қабул қиламан. Унинг пул қисмини бу мўътабар мукофот мақсадлари ва ўтмишига муносиб равишда сарфлаш мен учун қийин эмас.

Менга берилган эътибордан муносиб фойдаланган ҳолда, ўзини оғир ва азобли ёзувчилик меҳнатига бағишлаган ёшларга мурожаат қилишни истардим ва ишонманки, вақти келиб, гапларимни мен ҳозир эгаллаб турган минбарга чиқадиганлар ҳам эшитишади.

Давримизнинг фожиаси шундаки, биз, ҳаммамиз ёппасига ҳайвоний қўрқув билан яшаб келяпмиз. Бу — узоқ

вақтдан бери давом этиб келаётганидан кўрқувга ўрганиб ҳам қолдик. Инсон руҳиятига тегишли ҳамма масалалардан фақат биттаси қолди: қачон бизни қириб ташлашаркин? Шунинг учун ҳам ҳозирги ёш қаламкашлар ҳақиқий адабий асарни бунёд эта оладиган, ёзишга, меҳнат қилиш ва азоб чекишга арзийдиган мавзу — одам ўзи билан ўзи курашиши муаммосини унутиб қўйдилар. Ёзувчи булар ҳақида ўйлаб кўриши, кўрқув — энг пасткаш ҳиссиёт эканини тушуниб етиши ва ниҳоят, ўз “устахонасидан” юрак ҳақиқатини, асарни абадийликка дохил қиладиган муҳаббат, орномус, мурувват, ғурур, раҳм-шафқат, фидойилик каби азалий ва абадий қадриятлардан бошқа барчасини чиқариб ташламоғи керак. Агарда ёзувчи шундай қилмас экан, унинг асари устида лаънат тошлари ўйнаб туради. У муҳаббат ҳақида эмас, шаҳвоният, беэён мағлубиятлар, умидсиз галабалар ҳақида ва энг ёмони — ачинмасдан, ҳамдард бўлолмасдан ёзади. Унинг дардини ҳеч ким тушунмайди, бу дардлар ҳеч қайси қалбда из қолдирмайди. У инсоний қалб ҳақида эмас, балки жисмоний фаолият ҳақида ёзган бўлади. Ёзувчи шуларни тушуниб етмагунча, четдан туриб кузатаётган одамдек, инсониятнинг ҳалокатга юз тутиши ҳақида ёзади. Мен инсониятнинг ҳалокати ҳақидаги фикр-ни рад этаман. Одам боласи ҳамма нарсага чидайвергани учун инсониятни мангу дейиш осон. Зулматнинг бир чаккасидаги қонли шафақ узра илиниб турган қоядан энг сўнгги кўнғироқ ноласи узилганда ҳам битта сўнмас овоз — ОДАМ овози қолади, деган гапларни тан олмайман. Одамзод нафақат тирик қолишига, балки тантана қилишига ишонаман. Унинг мангулиги овозининг сўнмаслигида эмас, балки ўз хусусияти ва руҳиятига кўра раҳм-шафқатга, фидойиликка, матонатга мойиллигидадир. Ёзувчи ва шоирнинг бурчи — шулар ҳақида ёзиш, мардлик, ор-номус, умид раҳм-шафқат, мурувват, фидойилик каби инсонга хос азалий ифтихорни мустаҳкамлаш йўли билан одамлар қалбига мадад беришдан иборат. Уларнинг овози, шунчаки аксадо бўлмасдан, одам ҳаёт синовларига бардош бериши ва тантана қилиши учун замин, таянч бўлмоғи лозим.

1950 йи

ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭЙ

(1899–1961) — америка ёзувчиси. “Фiesta” (1926), “Алвидо, қурол!” (1929), “Дарё ортида, дарахтлар соясида” (1950) романлари машҳур, “Чол ва денгиз” (1952) қиссаси ижодининг чўққиси. Ўз ихтиёри билан биринчи жаҳон урушида қатнашган, дунёнинг қайси бурчагида нотинчлик бўлса, бориб ўз кўзи билан кўрган мард инсон эди. “Чол ва денгиз” да яна бир марта намойиш этилган ҳикоячилик маҳорати, шунингдек, замонавий прозага таъсири учун” 1954 йили Нобель мукофоти берилган.

(Нутқ-хат)

Швеция академияси аъзолари. Хонимлар ва жаноблар!

Нутқ сўзлаш маҳоратим, риторика ва нотиклик санъатида тажрибам бўлмаса-да, мен Альфред Нобелнинг олиҳиммат ҳадясини тарқатадиганларга менга берилган мукофот учун миннатдорчилик билдираман.

Ўтмишда не-не улуғ ёзувчиларга бундай мукофот на-сиб этмаганини билган ҳар қандай ёзувчи бу мукофотни тавозе билан қабул қилади. Бу улуғларни санаб чиқишга ҳожат йўқ, зеро, бу ерда ўтирганлардан ҳар ким ўзи билганича ва виждонан ўзига хос рўйхат тузиб чиқишга қодир.

Мен ўзим ватаним элчисидан дил сўзларимни ўқиб беришни сўрамайман. Одам ёзган нарсасига дастлабки таасуротлари тушмай қолиши ва ёзувчи гоҳо бундан фақат ютиши мумкин, бироқ эртами-кечми бу фикрлар яққол кўриниб қолади ва ёзувчининг номи асрлар аро сақланиб қоладими ё унутилиб кетадими, ана шу фикрларга, шунингдек, унинг истеъдод даражасига боғлиқ бўлади.

Ижод чўққисига чиққанида ёзувчининг ҳаёти ёлғизликда бўлади. Ёзувчилар ташкилоти уни ёлғиз қўймаслиги мумкин, лекин асарлари сифатини оширолмайди. У ёлғизликдан қутулиб, ижтимоий шахсга айланар, балки, бу аксари ҳолларда унинг ижоди зарари ҳисобига бўлади, чунки у ёлғиз ижод қилади. Агар у яхши ёзувчи бўлса, ҳар кунини ўз олдида мангулик турганини ёки бунақа нарса умуман йўқлигини кўриши керак.

Ҳақиқий ёзувчи учун ҳар бир янги китоб шу пайтгача эришилмаган бир нарсага интилиш учун бошланғич нуқ-

та бўлиши керак. Шу пайтгача ҳеч ким қилмаган ёки кимлардир ҳаракат қилгану, лекин етишолмаган нарсага қўл узатиши керак. Шунда, омади келса, ютуқни қўлга кириштиши мумкин. Агарда шу пайтгача бировлар ёзган ва ҳатто яхши ёзган нарсаларни янгичасига ёзиб, адабиётни яратиш кифоя қилганида, жуда осон иш бўларди. Ўтмишимизда ана шунақа улуғ ёзувчилар бўлгани учун ҳам ҳозирги ёзувчи узоқ-узоқларга, қўл етмайдиган, ҳеч ким ёрдам беролмайдиган манзилларга кетишга мажбур бўлади.

Эзмалик қилиб юбордим. Ёзувчи одамларга айтадиган гапини гапирмасдан ёзиши керак. Яна бир бора миннатдорчилик билдираман.

1954 йил

АЛБЕР КАМЮ

(1913–1960) – француз ёзувчиси, драматурги ва эссечиси, Жазоирда туғилган. “Сизиф афсонаси” (1942) эссесида одамлар ҳаётини Сизиф афсонасига ўхшатади. “Калигула” (1945), “Вабо” (1947) романи бор. 1957 йили “Бизнинг кунларда одамлар виждони олдида турган муаммоларни бағоят жиддийлик билан ёритиб берган ижоди учун” Нобель мукофоти берилган.

(Маъруза)

Луи Жерменга

Сизларнинг эркин академиянгиз менга муносиб кўрган мукофот учун менда уйғотган миннатдорчилик ҳисси шунчалар чуқурки, у менинг шахсий хизматларимдан юқори туришини тушунаман. Ҳар қандай одам, айниқса, санъаткор обрў орттиришни истайди. Мен ҳам шуни хоҳлайман. Бироқ, сизларнинг қарорингизни эшитиб, унинг қимматини ўзим билан таққосламай қололмайдим. Тўғри-да, ҳали ёш одам, унинг ягона бойлиги – шубҳаларию ёзилмаган китоблари бўлса-да, бу одам ишда ҳам, биродарликда ҳам ёлғизликка ўрганиб қолган бўлса, кўққисдан уни осмонга олиб чиқиб кўядиган қарорни эшитганда саросимага тушмасинми? Бунинг устига, Европада йирик, аммо сукут сақлашга мажбур этилган ва туғилиб ўсган юртидаги туган-

мас мусибатларга чидаб келаётган ёзувчилар турганида, бу ёш одам ўзига кўрсатилган эҳтиромни қандай ҳис-туйғулар билан қабул қилиши мумкин?

Мен саросимага тушдим, ичимда бир ҳаяжон уйғонди. Ўзимни тинчлантириш учун менга бунчалик сахийлик қилган қисмат билан ҳисоб-китоб қилишга тўғри келди. Ва мен ўз хизматларим билангина унга лойиқман, деб ҳисоблай олмаганимдан, бутун ҳаётим давомидаги турли вазиятларда мадад берган бир нарсага таяндим. Бу — санъат ва ёзувчининг роли ҳақидаги тасаввурларим эди. Миннатдорлигим ва биродарлигим жўш урган бир пайтда бу тасаввурларимни баҳоли қудрат изҳор этишга рухсат сўрайман.

Мен ўз санъатимдан ташқарида яшолмайман. Бироқ ҳеч қачон уни бутун дунёдан устун қўймаганман. Аксинча, бу санъат менга шунинг учун ҳам керакки, у ўзини ҳеч кимдан, ҳеч нарсадан четга олмайди, мен санъаткор ва бир инсон сифатида ҳамма одамларнинг ҳаёти билан нафас олишимга имкон беради. Санъат мен учун ёлғиз ижодкорнинг эрмаги эмас, умумий азоб-уқубатлар ва қувончларнинг қамровли манзарасини чизиш орқали иложи борича кўпроқ одамларга таъсир этиш усулидир. Санъат ижодкор ўз қобигида ўралашиб қолишига йўл қўймайди, уни энг оддий ва энг умумий ҳақиқатга бўйсундиради. Кўпинча, ўзини ўзгалардан бошқачароқ ҳис қилиб, санъаткорлик қисматини танлаганлар тез орада ўз санъатларини ва оригиналлигини нима билан озиқлантиришни билмай қоладилар-да, ўзлари бошқалардан ҳеч нима билан фарқ қилмаслигини тан олиш зарурлигини тушуниб қоладилар. Санъаткор, мана шунақа, ўзи билан бошқалар орасидаги — ўзи четлаб ўтолмайдиган гўзаллик ва узилиб кетолмайдиган инсоний умумийлик орасидаги йўлнинг ўртасида зир югуравериш шаклланади. Шунинг учун ҳам ҳақиқий санъаткорлар ҳеч нарсани эътибордан соқит қилмайди, улар ҳукм чиқаришни эмас, тушунишни ўз бурчлари деб биладилар. Мабодо, улар бу дунёда ниманидир танлайдиган бўлсалар, Нишсенинг улуғ бир ифодасига кўра қози эмас, ким бўлишидан қатъи назар — меҳнаткашми ё зиёли — ижодкор бошқарадиган жамиятни кўзда тутадилар. Шунинг учун ҳам ёзувчининг роли энг мураккаб масалалар билан боғ-

лик. У ўз табиатига кўра, тарих яратувчиларга эмас, уни ўз бошидан кечирадиганларга хизмат қилади. Акс ҳолда у ўз санъатини йўқотиб, ёлғиз қолади. Истибдоднинг миллионлаб аскардан иборат лашкари ҳам уни ёлғизликдан тортиб чиқаролмайди, ҳатто улар билан ёнма-ён қадам ташласа ҳам. Бироқ дунёнинг олис бурчагидаги бегона бир тутқуннинг сукути ёзувчини одамлар орасига қайтара олиш кучига эга; ҳеч бўлмаса, эркинликнинг барча имтиёзлари ичида бу сукутни эслаш ва санъати ёрдамида уни овозлар билан тўлдириш имкони бўлади-ку.

Бундай истеъдодга етишиш учун ҳеч ким етарлича авлиё бўлолмайди. Бироқ, ҳаётий ҳамма ҳолатларда номаълум ёки муваққат машҳур истибдод занжирбанди ёки бугун ўз фикрларини эркин ифода эта оладиган ёзувчи одамлар билан ҳамжиҳатлик ҳиссини туйишга қодир. Бу ҳиссиёт унинг санъатига мазмун беради, фақат у ўз касбининг улуғворлигини белгилайдиган икки вазифани баҳоли қудрат бажаришга рози бўлиши керак: булар — ҳақиқат ва озодлик учун хизмат қилиш.

Модомики, унинг истеъдоди одамзодни бирлаштириш экан, у ёлғон ва қуллик билан чиқишолмайди, чунки булар ҳукм сурган жойда ёлғиз одамлар сони кескин ошиб кетади. Бизнинг шахсий ожизликларимиз нима бўлишидан қатъи назар, касбимизнинг олижаноблиги зиммамизга оладиган икки мажбуриятга — билганлар ҳақида алдамаслик ва зулмга қарши кураш — мажбуриятларимизга илдириш отган, бироқ буларга амал қилиш қийин.

Тарихимизнинг ақлдан озган йигирма-ўттиз йилида ҳамма тенгдошларим қатори давр талвасаси олдида буткул эсанкираган ва ожиз ҳолда қоларканман, бу кунларда ёзувчи бўлиш шараф деган элас-элас ҳиссиётдан ўзимга таянч топдим, шунга кўра бу таянч мажбурият юклайди ва фақат ёзиш мажбуриятини эмас. Хусусан менга, бизнинг умумий тарихимиз зарбаларини ўзига қаратганлар тақсимлаб олган бахтсизлик ва умидлар юкини кучим ва имконим қадар олиш мажбуриятини юклайди. Биринчи жаҳон уруши бошларида туғилиб, Гитлер ҳокимият тепасига келганида ва сталинча қатағонлар бошланганида йигирмага кирган тенгдошларим маълумот олишни якунлайман деб турганида, ҳаёт уларни

балоларга гирифтор қилди. Испания уруши ва иккинчи жаҳон уруши азоблар, қамоқхоналар ва концлагерлар қитъасига айланган Европа муаммоси олдига қўйган бўлса, бугун улар ўз ўғилларини тарбиялаши ва ядро ҳалокати олдида турган дунёда ижод қилишлари керак. Ўйлайманки, ҳеч ким улардан кўтаринки кайфиятни талаб қилолмайди. Шунинг учун, менимча, ўта тушқун аҳволга тушиб қолганидан шон-шараф, ор-номусни унутиб қўйиб, замонавий нигилизм ботқоғига кириб қолганлар билан кураша туриб, улар алдашаётганини тушунишга ҳаракат қилишимиз керак. Бироқ менинг юртимдаги ва Европадаги кўпчилик нигилизмни рад этган ва тарихни оқилона давом эттиришга киришиб кетган. Бу одамлар ҳалокатлар даврида ёппасига ўз-ўзини қириб ташлашга қаратилган интилишларга қарши очиқ-ойдин курашмоқ ва қайта туғилмоқ учун яшаб қолиш санъатини ишлаб чиқишларига тўғри келди.

Ҳар бир авлод ўзини дунёни қайта қуришга масъул деб ҳисоблайди. Мен мансуб бўлган авлод эса бундай қилолмаслигини биледи. Бироқ унинг вазифаси, эҳтимол, ундан каттароқдир. Бу вазифа ер курраси йўқ бўлиб кетишига ҳалал беришдан иборат.

Носоғлом тарихни, инқилоблар таназзули, худоларни йўққа чиқарган, қутурган техникаю тутаб битган мафкуралар даврини, бевосита ҳукмронлик қилаётганлар ҳамма нарсани оппа-осон қириб ташлай оладиган, бироқ ҳеч кимни ўз гапига ишонтиролмайдиган, зиёлилари эса тубанлашиб, нафрат ва зулм малайларига айланган даврни ўзига мерос қилиб олган авлод содир бўлаётган воқеалар билан келишолмаслигининг бир ўзига таяниб, ўзида ва ўз атрофида ҳаёт ва ўлимга муносиб шароитни тиклаши керак бўлади. Бу авлод, бизларнинг улуғ инквизиторларимиз исталган дақиқада ўлим салтанатига айлантириб юбориши мумкин бўлган дунёнинг ҳалокатга учраши хатари олдида туриб тушунадикки, давр билан пойга ўйнаб телбаларча югуришларда халқлар ўртасида қулликдан нари тинчликни тиклаши, меҳнат ва маданиятни яна келиштириши, одамлар орасида тотувлик кўпригини қуриши лозим. Бу улкан вазифани у қачондир бажара оладими, йўқми, номаълум, лекин дунёнинг ҳар бурчагида ҳақиқат ва озодлик бўлишига умид боғлаган, зарур бўлса, бу умидлар

учун нафратланмасдан ўлишга тайёр. Бу авлод ҳамма ёқда, айниқса, у ўзини қурбон қиладиган жойларда олқишларга ва мададларга сазовор. Шунинг учун мен, сизларнинг чуқур хайрихоҳлигингизга шубҳа қилмаган ҳолда, сизлар менга кўрсатган илтифотингизни шу авлодга тегишли деб ҳисоблашни истардим.

Ёзувчилик касбининг чўққиси ҳақида гапирганда, мен, ўзининг жанговар дўстлари билан ўртоқлашиш учун, унвондан бўлак ҳеч вақоси йўқ ёзувчининг кимлиги ҳақида бир неча сўзни айтишни истардим. У ўжар ва кўнгли нозик, инсофсиз ва адолатга чанқоқ, ўз асарларини ҳамма-нинг кўз ўнгида уялмасдан ва мағрурланмасдан яратади, азоб ва гўзаллик ўртасида мангу овворайи сарсон ва ўзининг мана шунақанги иккига ажралишидан тарихнинг емирувчи ҳаракати йўлига қатъий тўғаноқ бўладиган ижоди учун мавзуни чўмичлаб олишга маҳқум.

Ундан тайёр жавобларни ва насиҳатларни кутиш мумкинми? Ҳақиқат сирли-синаотли, кўз илгамас, уни ҳар доим янгитдан курашиб қўлга киритишга тўғри келади. Озодлик хатарли, машаққатли ва оромбахш. Биз ҳақиқат ва озодликка қийинчилик билан, бироқ қатъий илгарилаб ва бундай олис йўлда учрайдиган заифлик дақиқаларини олдиндан кўра билган ҳолда боришимиз керак. Шуларни билган қайси ёзувчи, соф виждон билан яхши фазилатларнинг тарғиботчиси бўлишга жазм эта олади?

Менинг ўзимга келсак, тан олишим керакки, ҳозир мен айтган фазилатлардан биронтасига эга бўлолмадим. Мен ҳеч қачон дунёдан, борлиқнинг қувончларидан, болалигимдан ўрганиб қолган эркин ҳаётдан воз кечолмаганман. Бироқ, бу нарсаларнинг ҳаммасига интилиш менинг хатоларим ва адашишларимга сабаб бўлган эса-да, бу интилиш ўз касбимни яхши тушунишга ёрдам берди, ҳозирда ҳам сукут сақлаб, ўзларига зўрлаб қабул қилдирилган турмуш тарзига, эркинлик бахти ёки у ҳақидаги хотираларнинг ора-чора қисқагина йилт этиши туфайли чидаб келаётганлар билан инстинктив равишда ёнма-ён туришимда ёрдамлашяпти.

Ниҳоят, менинг кимлигим, нималар билан боғланганлигим, менинг қарзларим ва қийин эътиқодим масалалари атрофида мавҳум ҳеч нима қолмаган экан, сизлар

менга муносиб кўрган бу юксак мукофотнинг ўзим учун аҳамияти ҳақида қийналмай хулоса қилишим мумкин. Айтоламанки, мукофотни, мен олиб борган курашларда иштирок этиб, ҳеч қанақа имтиёзларни қўлга киритмаган, бироқ бахтсизлик ва қатағонларнинг тузини тотганларнинг хизматларини тан олиш рамзи деб қабул қилишни хоҳлардим. Сўзимнинг ниҳоясида сизларга чин дилдан миннатдорчилик билдириб, ҳар қандай санъаткор ҳар куни ўзига-ўзи жимгина айтадиган қадимий содиқлик қасамини миннатдорчилик сифатида баралла айтаман.

1957 йил

СЕН-ЖОН ПЕРС

Ҳақиқий исми Алексис Сен-Леже. Леже 1887 йили Кариб денгиздаги Францияга қарашли оролардан бирида туғилган, шоир ва дипломат, 1960 йили Нобель мукофотига сазовор бўлган. Унинг улуғвор, тантанали, ҳақиқий эпик қувват уфуриб турган лирикаси («Мадҳиялар» (1907), «Анабасис» (1924), «Мўлжаллар» (1957), «Қушлар» (1963) олис Коинотдаги мавжудотлар, ғалати, экзотик табиат, қудратли ва даҳшатли стихия сирларига қаратилган. Бунда шеърият ибодат билан туташиб кетади ва афсона яратувчи шоир қандайдир нотаниш маданиятнинг шоҳона хизматчиси сифатида намоён бўлади.

Франция иккинчи жаҳон урушида босиб олиншидан олдин юқори дипломатик лавозимни эгаллаган; ҳукуматга мухолиф нуқтаи назарни ёқлагани учун чет элга қочишга мажбур бўлган; Франция фуқаролигидан маҳрум қилинган, қўлғамалари ёқиб юборилган. Уруш йиллари, қувғинда ёзилган шеърлари «Кувғин» (1942), «Шамоллар» (1946) Қаршилик даври шеъриятида алоҳида ўрин тутди. Шоир 1975 йили вафот этган.

ШОИРЛАР ОЛИМ-У, ОЛИМЛАР – ШОИР

(Нутқ)

Бу ерда менга кўрсатилган иззат-хурматни шеърият шарафига қабул қилдим ва унга қайтаришга ошиқяпман.

Шеърият ҳар доим ҳам эътиборга тушавермайди. Чунки шеърий ижод билан моддий ташвишлар жиловиди қол-

ган жамият фаолияти ўртасидаги фарқ мураккаблашяпти, чоғи. Шоир бу айроликни қабул қилади, гарчи унга интилмаса ҳам. Агар фанларда амалиёт бўлмасайди, олим ҳам шундай аҳволга тушарди.

Бироқ, бу ерда олимни ҳам, шоирни ҳам беғараз фикрлари учун шарафлашяпти. Ҳеч бўлмаганда, шу ерда буларга «рақиб» деб қарашмаяпти-ку. Улар биттаю битта чоғ тепасида сураётган ўй-фикрлар бир-бирига яқин, ўхшаш, фақат англаб етиш усулларигина бошқача.

Биз, ҳатто математик мутлақлик ичида фикрлаш мумкин бўлган чегараларни кашф этаётган замонавий фаннинг драмасини тушуниб етган бир пайтда; биз, физикадаги икки асосий назария, бир томондан, нисбийликнинг умумий принципини, иккинчи томондан, жисмоний ўлчамлар аниқлигини буткул чеклаб қўйишга қаратилган ноаниқлик ва «квант» принципини илгари сураётганини кўриб турганимизда; биз, ушбу асрнинг энг улуғ кашфиётчиси — замонавий космология асосчиси ва тенгламалар асосида буюк хулосалар ясаган зот, ички ҳисларни ақлга ёрдамга чақираётганини ва «тасаввур илмий етукликнинг ҳақиқий замини» дея туриб, олим учун ҳатто ҳақиқий бадиий мушоҳада ҳуқуқини талаб қилаётганини эшитаётганимизда, шеърият қуролини бошқа ҳар қандай мантиқий қуроллар сингари қонуний деб ҳисоблашимиз жоиз эмасми?

Ҳақиқатда ҳам, ақлнинг ҳар қандай маҳсули аввало том маънода «поэтик»дир. Олим билан шоир меҳнати ҳиссий ва маънавий жиҳатдан бир хил ва қадимдан шундай.

Нима нарса узоққа боради: мулоҳазали фикрми ё шеърий фаросатми? Фараз қилинг, тун қоронғилигида икки-та туғма кўр пайпасланиб боришяпти. Бири илм билан қуролланган, иккинчиси — ички ҳис билан ҳаракатланаяпти. Қайси бири вазиятдан олдин чиқади? Қайси бирининг дилида йўл кўрсатувчи ёруғлик кўп? Жавобларни фарқлаш қийин. Сир — ягона.

Шеърий руҳнинг улуғвор жасорати замонавий фаннинг драматик янгиликларидан қолишмайди. Астрономлар Коинотнинг кенгая бориш назариясидан ташвишга тушдилар, бироқ бошқа бир коинотда — инсоннинг руҳий чексизлигида ундан қолишмайдиган кенгайиш рўй бераётган-

ди. Фан ўз чегараларини қанчалик нари сурмасин, бу эгри-бугри чегара чизикларининг бошидан-охиригача биз, илгаридек, шоирнинг този итлари тўс-тўполонини эшита-миз. Шеърият «мутлақ борлиқ»ни акс эттирмаса-да, шубҳасиз, унга энг яқин турган ҳаяжондир, уни англашнинг энг муносиб шакли бўлиб, энг сўнгги туташ нуқтасига етади ва бу нуқтада шеърият ўз-ўзини ҳам англайди.

Одатий ва тимсолий фикр, икки ўртадаги образнинг узоқдан йилт этиб, турфа ҳиссиётлар уйғотиши ва ниҳоят, Борлиққа хос барча ҳаракатларни акс эттира оладиган нутқнинг қудрати, мана буларнинг бари шоирни мавжудликдан юқорига чиқариб қўядики, бу нарса илм аҳлига насиб этмаган. Одамда, уни янада тўлқинлантирадиган ва ҳар томонлама сафарбар этадиган бошқа биронта диалектика бормикин? Файласуфларнинг ўзи метафизика остонасидан чекинганларида, шоир метафизикачи ўрнини эгаллайди ва энди, поэзияга ўта шубҳа билан қараган қадимги файласуф (Платон — тарж.) тили билан айтганда, «ҳайратлар қизи» — фалсафа эмас, шеърият бўлиб чиқади.

Бироқ, шеърият нафақат билиш қуроли, у, аввало, ҳаёт усули. Шоирлик ғорда яшаган ибтидоий одамларда ҳам бўлган ва атом асри одамларида ҳам бўлади, чунки у инсон шахсиятининг ажралмас бўлагидир. Шоирона иштиёқ ўз моҳияти билан — рухий, динни у туғдирди ва шеъриятнинг қудрати инсон қалбидаги чақмоқтошдан илоҳий учқунларни уриб чиқаради. Афсоналар барбод бўлганида илоҳийлик шеъриятда бошпана ва, эҳтимол, келажак учун кафолат топади. Ва, ҳатто ижтимоий ҳодисаларда, инсоний турмушнинг энг муҳим ўринларида, антик намоишга чиққан машъалачи қизлар нон-туз кўтарган қизлар ўрнига келганида, нақ шеърий тасаввурда нур истаган халқларнинг юксак эҳтирослари қайтадан алангаланани.

Мангулик юкини елкасига олиб йўлга чиққан инсонга офарин! Ўзининг инсоний машаққатларини қабул қилиб, йўлга чиққан одамга офарин! Унгагина янгидан-янги, ҳаққоний умуминсоний ва руҳан мукамал инсон-парварлик намоён бўлади...

Бизнинг кунлардаги шеърият инсоний сир-асрорни англаб етишдек ўз бурчига содиқ ҳолда бутун инсоният-

ни узил-кесил бирлаштириш билан боғлиқ изланишларга чуқур кириб бораяпти. Бундай шеърятда ҳеч қанақа соф эстетизм бўлмагани каби ҳеч қанақа алжираш ҳам йўқ. У мумиёлаш ёки безаш санъати эмас. У маданият дурдоналарини асло шарафламайди, сохта нарса ва нишонлар билан савдо қилмайди ва ҳеч қанақанги мусиқа базми уни қониктирмайди. Дунё кезишида у гўзаллик билан қўшилиб кетади (Олий иттифоқ!), бироқ бунда на мақсадни, на фақат озуқани кўради. У санъатни ҳаётдан, муҳаббатни англашдан ажратгиси келмайди ва бунга йўл қўймайди; у – ҳаракат, у – эҳтирос, у – куч-қудрат ва у – даврларни суриб ташлайдиган мангу янгиланиш. Муҳаббат – унинг ўчоғи, бўйсунмаслик – қонуни ва унинг жойи – ҳаммаёқда, олдиндан пайқашда. У ҳеч қачон бефарқ ва паришон бўлмайди.

У асрлардан ҳеч нима тама қилмайди; ўз тақдири билан боғланган ва ҳар қандай мафкурадан холи тарзда, ўзини ҳеч қанақанги важ-карсонни тан олмайдиган ҳаёт билан тенглаштиради. Ва, худди улкан, ҳансираб турган байт сингари ҳозирги замонни, ўтмиш ва келажакни, инсонийликни ва ундан юқориларни, сайёралар маконию бутун Коинотни ягона бир бағри билан қамраб олади. Унга зулматни тиркаб таъна қиладилар, гарчи бу зулмат унинг нурланишга мажбур қиладиган табиатидан келиб чиқмаган, балки у тадқиқ этадиган ва шундай мажбурият олган тун туфайлидир. Бу тун инсон қалбида бўладиган ва унга мавжудоти ботган тундир. Шеърят тили ҳаммавақт зулматга қарши бўлган ва бу тил талабчанликда илм тилидан қолишмайди.

Шундай қилиб, шоир ҳамма нарсага шаксиз алоқадорлиги билан бизни Борлиқнинг доимийлиги ва яхлитлиги билан боғлайди. Ва унинг сабоғи кўтаринкидир. У, мутаносибликнинг ягона қонуни воқеликнинг ажралмас дунёсини бошқаришига ишонади. Бу дунёда ҳеч нима, ўз табиатига кўра, инсон кўламидан ўтиб тушолмайди. Тарихдаги энг даҳшатли ағдар-тўнтарлар ҳам нари борса, боғланишлар ва янгиланишлар деб аталмиш катта давр ичидаги муваққат даврчалардир. Қасоскор худолар ҳам машғаласини баланд тутиб, саҳнадан бир-бир ўтадиларда, чексиз давом этадиган тарихнинг бир онини ёритиб

берадилар, холос. Етилиб келаётган маданиятлар «кунботар» тўлғоғида ҳалок бўлмайди, фақат пўст ташлайди. Фақат турғунлик хавфли. Шоир, одатлар ипини бизнинг ўрнимизга узатадиган шахсдир.

Шоир ана шундай тарзда тарихнинг ёлғонлари билан боғланган бўлиб чиқади. Ва унинг даври драмасида ҳеч нарсага бефарқ қарамайди. Бу шиддатли даврда у ҳаёт мазмунини ҳаммага аён қилиб ифода этаверсин! Чунки, ўзлигини қайтадан топган он улугдир. Ва биз, давримизнинг шон-шарафини кимларга қолдирамыз?

«Қўрқма, — дейди бир куни Тарих, дарғазаб ниқобини ечиб ва қўли билан ҳавода алланималарни чизаркан. — Қўрқма ва шубҳаланма, чунки гумон фойдасиз, қўрқоқлик — хушомадгўйликдир. Яхшиси, менинг қўлларимга қара, улар мангу ижод этилаётган инсоний ифодаларнинг улугворлигини оширади. Бунга кўмаклашадиган юрак уришларга қулоқ сол. Ҳаёт ўз-ўзини инкор қилади, деган гаплар бекор. Ҳеч қандай тирик жон йўқликдан пайдо бўлмайди ва йўқликни қидирмайди. Ва ҳеч нарса Борлиқнинг муттасил босимида бардош бериб, шакли ва ўлчамларини сақлаб қолишга қодир эмас. Фожиа бундай эврилишда эмас. Асрнинг ҳақиқий драмаси давр ичидаги одам билан муваққат одам орасидаги жарликда ва унинг кенгайиб, чуқурлашиб боришида. Қияламалардан бирида илҳомланган одам бошқасида сўниб қолиши керакми? Ва унинг жамиятда, жамоасиз жадал етилиши — сохта, ёлғон етилиш эмасми?..»

Ички қиёфаси иккига бўлинмайдиган шоир одамларнинг иккиёклама майллари ҳақида бизга сўзлаб бериш вазифасини ўз зиммасига олган. Бу — ақлнинг рўпарасига, руҳий имкониятларни янада кучли сезадиган кўзгу қўйиш, демакдир. Бу — аср гирдобида азалий одамга хос инсонийликка чақириш, демакдир. Ниҳоят, бу — дунёнинг руҳий қуввати дарёсига кўпқиёфали руҳни янада дадиллик билан қуйиш, демакдир... Атом қуввати турганида шоир ўз мақсадларига етиши учун қўлидаги жинчироқнинг ўзигина кифоямикин? Кифоя, агарда у пиликни унутмаган бўлса.

Ва, агар шоир ўз даврининг хасталанган имонини гавдалантира олса, унга бошқа талаб йўқ.

1960 йил

МИГЕЛ АНХЕЛ АСТУРИАС

Мигел Анхел Астуриас (1899–1974) гватемалалик журналист, ёзувчи ва шоир: олий юридик маълумот олган, «Сеньор Президент», «Маис одамлар» номли романлари бор. «Лотин Америкаси ҳиндуларининг удумлари ва анъаналарига қизиқиш билан йўғрилган ёрқин ижодий ютуқлари учун» 1967 йили Нобель мукофотига сазовор бўлган.

ЛОТИН АМЕРИКАСИ РОМАНИ – ДАВР ШОҲИДИ

(Маъруза)

Ушбу учрашув бизни қизиқтирган масала ҳақида фикр алмашиш бўлиб қолишини истардим. Умуман Лотин Америкаси адабиётининг манбаларини таҳлил қилишдан бошларканмиз, роман жанрига яқин бўлган асарларга алоҳида эътибор қаратамиз. Минг йилларча илгари ўтган учта улуг маданият – майя, ацтек ва инклардан қолган манбаларга мурожаат этайлик.

Энг аввало, мана бундай савол кўндаланг туради: «Ҳинду адабиётида романга яқин жанр бўлганми?» Менимча, ҳа! Тушунишимизча, маҳаллий маданиятларда қадимшунослик тарихдан кўра романга яқин бўлган. Масалан, ацтеклар ва майяларда тарихий китобларни романлар деб ҳам атасак бўлади – шакллар воситасида сақланиб қолган, яъни инкларга ҳали номаълум расмлардан иборат. Ўқувчи – ҳикоячи (ҳиндулар учун ўқиш ва ҳикоя қилишнинг фарқи йўқ) шартли белгиларни овоз чиқариб ўқиган ва кўшиқ ҳолда тингловчиларга етказган.

Ўқувчи айна вақтда афсонадан куйловчи, айтганларидек «улуғ тил» – шартли белгиларни тушунадиган одам, уларга маъно бериб, ўз санъати билан тингловчиларни баҳраманд қилган. Чизиб қолдирилган бу афсоналар тингловчилар хотирида қолиб, авлоддан-авлодга оғзаки ўтиб келган; испанлар эса, шартли белгиларни ерли аҳолининг енгил-елпи лотинлашган тили ёки тўппа-тўғри кастил лаҳжаси билан ёзма кўринишга айлантирганлар. Шундай йўл билан ҳинду битиклари йўқолмасдан бизгача етиб келди. Шу ҳужжатларни ўрганиб, Америка ерли аҳолисининг

қадимшунослигида тарихийликдан кўра роман аломатлари кўпроқ, деб хулоса чиқардик. Бу асарларда реал воқелик чаплашиб кетади, чиройли безакларга ўраниб, тўқима афсонага айланиб қолади, бироқ тахайюл шундай ҳаққоний кўриниш касб этадики, ўзига хос воқелик бўлиб кўринади; биз уни сюрреалистик воқелик деб атаган бўлардик. Воқеликнинг тахайюл туфайли бундай чаплашиб кетиб, супер воқелик яратилишига ҳақиқий макон ва заминнинг муттасил емирилиб туриши қўшилади. Ва ниҳоят, яна бир муҳим ва ўзига хос хусусият: кўпинча битта нарсани, битта фикр ё ҳис-туйғуларни ифода этиш учун турли сўзлар ишлатилади. Фарб маданиятини олган одам учун бундай параллеллик маънисиз сўз ўйини бўлиб кўринади, лекин ҳиндулар юксак поэтикликни эгаллашига ёрдам берди, сеҳрли деб саналган руҳий мувозанат яратишига имкон яратди.

Американинг абориген халқлари маданиятида романга яқин адабий жанр юзага келиши масаласига қайтиб, бу романчилик жонли туғилиш босқичида эпопеяга тенг бўлган, дейиш мумкин. Уйдирмага асосланган қаҳрамонлик афсоналарини сайёр қўшиқчилар — қабилаларнинг «улуғ тили»ни шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ юриб, одамларга куйлаб бердилар. Америка ҳиндуларининг адабиётида кенг тарқалган, аммо бизга жуда оз маълум бўлган бу эпик қўшиқларга «роман фитнаси» деган нарса хос, уни испаниялик монахлар ва уламолар «уйдирма» деб атадилар.

Роман тусидаги афсоналарнинг илдизи қадим ўтмишга чуқур кириб боради ва шарафли қаҳрамонликлар хотирасини сақлаб, тингловчиларни ҳам шундай жасоратлар кўрсатишга ундайди. Ҳақиқий воқелик билан бирга уйдирмаларни ҳам ўзида акс эттирган бу адабиёт испанлар ҳиндуларни қул қилиб олгандан кейин ривожланишдан тўхтаб қолди, шундан кейин, унинг бўлаклари емирилган цивилизацияларнинг тупроқ остидан топиладиган идиш парчалари каби бизга етиб келди. Бироқ, шунда ҳам у ўша ҳужжатлар кўринишида, фақат энди улуғворлик эмас, инқироз намунаси, озодлик эмас — қуллик, ҳукмдорлар эмас — қуллар рамзи мисол мавжуд; юзага келаётган янги, америкача адабиёт ўша даврларнинг соқов

бўшлиқларини тўлдиришга ҳаракат қилаяпти. Иберия ярим оролида ривож топаётган реалистик роман ва драма, деб аталган адабий жанрлар Америкага сингмайди.

Биринчи ва улуғ Америка романини ёзган испаннинг калласи ҳиндуларнинг наъраси, куч ва қон, дарёлар, денгизлар ва сароблар билан тўлган эди. Ахир, Бернал Диас де Кастильонинг «Янги Испанияни босиб олинишининг ҳаққоний тарихи» китобини роман деб ҳисоблаш керакда. Балким аскар Бернал Диаснинг ўзи оддийгина «тарих» эмас, балки «ҳаққоний тарих» деб атаган асарни мен «роман» деб янглишаётгандурман? Романлар ҳам кўпинча ҳақиқий тарих асосига қурилган бўлади-ку... Бироқ, савол туғилади: хроникачининг асарини роман, деб аташ кўполлик бўлмасмикан? Ким шундай деб ўйласа, ўша аскарнинг талвасалаб, нафаси тиқилиб ёзган прозасини ўқишни маслаҳат бераман: ҳеч қаёққа чалғимай унинг ичига кирсангиз, ҳақиқатда ҳам бўлган воқеалардан ҳикоя қилинаётганини унутасиз, китоб ғирт уйдирмадек туюлади. Бунинг нимасига ҳайрон қолиш керак, ахир Берналнинг ўзи Теночтитланнинг деворлари тагида туриб, «Буларнинг ҳаммаси Амадис ҳақида китобдаги мўъжизаларга ўхшайди-я!» дея хитоб қилиб турибди-ку.

Бу хроникани испан ёзган, дея менга эътироз қилишлари мумкин, лекин унинг испанлиги – Испанияда туғилганлигида, холос, асарни эса кўҳна кастил лаҳжасида ёзган. Яратилган жойи Сантяго де Кабалерос де Гватемалга бўлиб, машҳур қўлёзма ўша ерда сақланади. Ҳатто мумтоз испан адабиётининг билимдонлари ҳам бу насрни нафис деб ҳисоблайдилар, муаллифи оддий аскар эканлигидан ҳайрон бўладилар. Улар ўйлаб кўрмайдиларки, бу Бернал деганлари ҳиндулар адабиёти ҳақида фақат эшитибгина қолмай, унинг таъсирини ўзида сезган.

Бернални Америка билан яқин қилган бошқа, янаям яққол нарса бор. Қул қилинган ҳиндулар ўзларининг кейинги ғамгин кўшиқларида адолат талаб қиладилар; Бернал Диас де Кастильо ҳам бағрини кенг очиб, қисқа ғазабнок хроникасида дилидаги қаҳрига эрк бериб, шуни талаб қилиб чиқди.

Шу вақтдан бошлаб, бутун Лотин Америкаси адабиёти – наср ҳам, назм ҳам ўз даврининг ҳужжатли гувоҳи бўлибги-

на қолмай, венесуэлалик шоир Артуро Услара Пьетрининг сўзи билан айтганда, «кураш қуроли»га айланди.

Жанубий Америка кимларни етказиб берапти? Бор бўйи билан соф метис, Американинг энг биринчи қувғини Инки Гарсиласони. Ўз ватанини ташлаб кетган бу креол — Америка қитъасида туғилган европалик, Перунинг золимларини фош қилиб, ҳиндуларнинг баралла янграётган овозига жўр бўлди. Инкининг улуғвор прозаси, унинг адолатталаблиги фақат америкача ё испанча муқаддима бўлиб қолмай, балки халқлар руҳан аралашиб, бир-бирига сингиб кетишининг бир кўринишидир.

Ўша пайтда Инкининг прозасида ҳеч ким «ғоя» деган тушунчани сезмаган. “Ғоя” мустақиллик учун курашларда юзага келди. Айнан ўша даврда кўрдиларки, Инки испан босқинчисидан устун турган ҳинду сифатида икки ханжар ҳокимияти, яъни фуқоролик ва черков цензураси устидан кулди. Кейинчалик испан ҳукмдорлари унинг киноя, хаёлот ва аламга бой асари аҳамиятини сезиб қолдилар ва тушуниб етганларидан кейин Инки Гарсиласонинг ҳаёти тарихини синчиклаб ўрганиб, жуда кўп «номуносиблик»ларни топдилар.

Бизнинг қувғинга учраган, бундан кейин ҳам ўз даврининг ҳужжати бўлиб қоладиган адабиётимизни турли ёзувчилар шакллантирган. Масалан, бизнинг гватемалалик шоир Рафаэл Ландиварнинг ўз исёни шакли бор. Унинг норозилиги сўзсиз, барча испанларни ҳеч қандай изоҳ бермасдан «гиспани» деб атайди. Гарчи Ландивар кўпчиликка номаълум шоир бўлса-да, мен унинг ижодига тасодифан мурожаат этмаяпман, чунки бизнинг ерлар, табиат ва одамлар руҳини ҳаққоний ифодалашда уни Америка адабиётининг байроқдори дейиш мумкин. Бу ҳақда Педро Энрикес Уренья бундай ёзади: «Колониал даврнинг америкалик испан шоирлари орасида Ландивар — манзаранинг энг устаси, Уйғониш даври адабиётининг тамойилларидан биринчи бўлиб кескин воз кечиб, Янги Дунёнинг ўзига хос табиатини, флораси ва фаунаси, тоғлари ва далалари, кўллари ва шаршаралари билан ҳисобга олган ҳолда кашф этган. Америка халқларининг одатлари, ҳунармандчилиги ва кўнгилхушликлари тасвири латиф тийрақлик билан йўғрилган, бунинг устига унинг поэмасида, бошдан охи-

ригача ҳинду маданиятига чуқур хайрихоҳлик ва уларнинг ҳаётга бардошлилигини тушуниш кўринади.

Рафаэл Ландиварнинг 3425 лотин гекзаметрларидан иборат поэмаси 10 қўшиққа ажратилган ҳолда, биринчи марта 1781 йили Италиянинг Моден шаҳрида «Қишлоқ Мексикаси» номи билан чоп этилди. Бир йилдан кейин Болоньяда яна нашр қилинди. Менендес-и-Пелайо шоирни «Замонанинг Вергилийси» деб атади ва европаликлар олдида Америка ерларининг қадр-қимматини, одамларининг комиллигини кўкларга кўтарди. У Эски дунёнинг одамларига бир нарсаларни эҳтирос билан тушунтириб бермоқчи бўлди. Чунончи, Везувий ва Этнага Мексиканинг Хорульо вулқонини, Касталия ва Аретузанинг машҳур фаввораларига Гватемаланинг Сан Педро Мартир деган жойидаги ғорлар ва шаршараларни рўпара қўйиш мумкин, «томоғида 400 хил товуш бор бўлган қуш» – сенсонгле шон-шуҳрат салтанатида булбулдан устун туради, демоқчи бўлди.

У ўзлаштирилмаган ерларнинг бойликларини, қимматбаҳо тангаларнинг соф олтинию кумушини, қироллар дастурхонига қўйиладиган калла қандларни кўкларга кўтарди.

Шоир, европаликларнинг кўзларини қамаштирадиган Америка бойликларини ҳисоблашни ҳам унутмади. У йилқилар уюрини, қўй сурувларини, қўтос, эчки ва тўнғиз подаларини, шифобахш булоқларни, Европада номаълум халқ ўйинларини (масалан, «учар таёқча» деган ўйинни эслайди) санаб чиқади, Гватемала шоколади ва какаосини мақтайди. Яна бир муҳим нарсани таъкидлаш лозим: бу – шоирнинг ерлик аҳолисига меҳри. У ҳинду ирқининг барча олижаноблигини мақтайди, аборигенлар яратган сузувчи боғларни тасвирлайди, ҳиндуларни кўнгилчанлик ва қўли гуллик намунаси қилиб кўрсатади, шу билан баробар, уларнинг сонсаноксиз азоб-уқубатларини ҳам ёддан чиқармайди.

Эксплуататорлар ерликларнинг қаҳрли, ишёқмас ва худбин образларини Америкада яратиб, Европага тарқатишларига қарши Ландивар, ҳиндуларнинг бошқа бир портретини – елкасидан оғир меҳнат тоши босиб турган одам портретини намоёйиш қилади.

Бу ўринда мен ўз фикримни шунчаки тантанали равишда эълон қилмаяпман. Уни қабул қилмаслик ҳам мум-

кин. Поэмада ҳақиқатан ҳам ҳиндулар ҳаёти батафсил кўрсатилган: биз, ҳинду қандай қилиб ўзининг ихчамгина қайиқчасида сайр қилаётганини ёки товар ташиётганини кўрамиз, қимматбаҳо тўқ қизил ва кармин бўёқларини тайёрлашини, ипак қуртидан ипак тортаётганини, соф атиргул рангини берадиган қимматбаҳо чиғаноқни узиб олиш учун қояларга тирмашаётганини, нил бўёгини чидам ва тоқат билан тайёрланаётганини, чуқур конлардан табиий кумуш олаётганини, олтин томирларини қидираётганини кузатиб ҳайратларга тушамиз. Ландиварнинг поэмаси, «Халқ ўзининг ҳашаматли ерларида оч-яланғоч яшаса-да, Американинг улуғ адабиёти пассив рол билан келишолмайди», деган фикримизни тасдиқлайди ва бу ғоя поэтик қиссагўйлик шаклида ўз аксини топган.

Элик йилдан кейин Андерс Бельо ўзининг машҳур «Америка сильваси» асари билан Америка адабиётини янгилади. «Дароз қабиланинг мағрур йўлбошчиси» каби турган бу мукамал ва ўлмас асарда Янги Дунё табиати манзаралари янгидан пайдо бўлади; унда ҳамма нарса – маисдан тортиб кабеса деб аталувчи ва муқаддас ҳисобланувчи кактус туригача ўз аксини топган; коралл қутичаларига солинган какао ҳақида ҳам айтилган, соборлар билан бир қаторда бананлар, тропик ерлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг бутун куч-қудрати тасвир этилган; «Бой ўлка»ларнинг бундай улуғвор манзарасига маҳаллий аҳолининг қашшоқлиги аралашиб кетади.

Бельо ўз ватанидан узоқда яшаши билан Инка Гарсиласони эслатади; у келиб чиқиши бўйича Ландивар сингари америкалик; иккала шоир дунё адабиёти тарихида «Америка куни»ни ҳеч тортинмасдан, дадил бошлаб бердилар.

Шундан бошлаб Янги Дунё табиатининг образи Европада қитъага нисбатан айрича қизиқиш уйғотди, лекин бу қизиқиш ҳеч қачон Ландивар ва Бельодаги каби ўтли бўлолмайди. Европаликлар нигоҳида бизнинг борлиқ мўъжизали, осойишта, жаннатмонанд кўриниб, бузилиб тасвирланди. Шатобрианнинг «Атала» ва «Натчезлар» китоби бунга мисол.

Европа адабиётига хос бўлган табиат манзараларини, ҳеч қанақа юки йўқ безак сифатида ишлатиш одати ке-

йинчалик Лотин Америкасида туғилган европаликлар яратган креол романтизмга юкди. Ўша давр шоирлари ва романтик ёзувчилари асарларида табиатни тасвирлашга албатта ўрин бериларди. Масалан, Хосе Мариа Эредиа дунёдаги энг катта шовва — Ниагарани куйлайди, Эстебан Эчеверриа «Асира» номли шеърида сахрони тасвирлайди. Бошқа романтикларни айтмаса ҳам бўлади.

Америка романтизми нафақат адабий йўналиш, балки ватанпарварлик байроғи ҳам эди. Тарихчи, шоир, ноирлар сиёсий фаолият билан ўз ижодий тахайюли орасида зир қатнаб, оввораи-сарсон бўлдилар.

Илҳом парисини Ватан ғояси мафтун этган шоирлар ичида Америкада энг кўп ўқиладиган роман «Амалия»нинг муаллифи Хосе Мармол ажралиб туради.

Марказий Америкада диктатуранинг емирувчи кучларини тотиб кўрган бизнинг ўзимиз бу китобни титрамасдан варақлай олмаймиз. Мармолнинг романини таҳлил қилиб чиққан танқидчилар кўпинча уни нотекис, пала-партиш ёзган дейдилару, бунақа китоб ёзилаётганида юрак кўкрак қафасидан чиқиб кетгудек бўлишини, ҳар бир сўз ва ибора, ҳар бир саҳифада ватан учун чекилаётган изтиробдан нотекис уриши ўз асоратини қолдиришини ўйлаб кўрмайдилар. Лотин Америкаси романлари орасида «Амалия»ни даврнинг энг аччиқ ҳужжатларидан бири деб ҳисоблаш мумкин. У — диктатурага отилган лаънат тоши, ҳатто ҳозир ҳам ўқувчини ларзага солади, кўплар учун эътиқод тимсоли бўлиб қолди.

Айни шу пайтларда «варварлик ёки цивилизация» деган мангу дилеммани кўтариб чиққан ёзувчи Сармьентонинг овози янгради. Унинг «Факундо» романи креол Америкасининг ҳақиқий ифодаси бўлди. Бу Америка ҳалок бўлишни истамасди ва у «варварлик ёки цивилизация» деган схематик қарама-қаршилиқни синдира оладиган ва бу иккита бирёқламалик ўртасида ҳар бир халқнинг ўз қадриятларига путур етказмасдан ва ўзига хосликни сақлаган ҳолда, уларни бирлаштириш учун таянч нуқтасини топишга қурби етадиган даражада куч тўплаган эди.

Ўтган асрнинг ўрталарида Гвателамада янаям эҳтиросли романтик — Хосе Батрес Монтуфар пайдо бўлди. Унинг тийрак ва тили ўткир ҳикоятларига шўнғиб кетган ўқув-

чи, шоирнинг овозига маҳлиё бўлиб, кўнгилхушликни унутиб қўяди. У ўз даврининг энг муҳим муаммолари ичига қандай нафислик ва алам билан кириб кетади-я!

Яна бир овоз иккала қитъага эшитилди. Бу — Хосе Мартининг овози. Ўз ватанидан қувғин бўлган бу шоир ва публицистнинг ўтли сўзлари, ўз жонини фидо қилгани сингари ҳозир ҳам долзарб.

XX асрнинг бошланиши кўплаб юзаки шоирларни етиштириб ташлади. Нодир исмлар бундан мустасно. Булар орасида ўлмас шоир Рубен Дарио бор, гондураслик Хуан Рамон Молина бор. Қолган кўпчиликнинг ижоди сафсатабозликдан нарига ўтмади. Улар хориж поэзиясига беҳуда тақлид билан қониқиш ҳосил қилиб, ҳинду бахшиларининг анъаналарини инкор этдилар, бизнинг улуғ адабиётимиз асосчиларини унутдилар, озодлик учун курашчиларни, куйлаганларни маҳаллий ватанпарварликда айблаб, устидан кулдилар.

Ва фақат биринчи жаҳон урушидан кейингина бир гуруҳ санъаткорлар ҳинду маданияти ва испанча она ибтидонини ёқлаб, ўзига хосликни қўлга киритиш учун майдонга чиқишди; улар бу юришдан келажакка қаратилган гояларни олиб чиқдилар.

Лотинамерика адабиёти поэзия туғи билан эмас, кўпқийёфали ва танқидий проза тури остида қайтадан туғиляпти. Унинг биринчи қадамлари воқеликка шўнғиб кетиш бўлади. Айнан шўнғиб кетиш, шунчаки объектив акс эттириш эмас. Ёзувчилар ҳодисаларнинг моҳиятига етиб бориб, улар ортида турган инсоний муаммоларни тушуниб етишлари лозим бўлади.

Воқеликка ёндашиб шаклланган замонавий лотинамерика адабиёти учун инсонга хос барча нарсалар, ҳар қандай воқелик бегона эмас. Бу аввало, роман жанрига тегишли. Бизнинг романчилик шу жанр соҳасида бутун дунё бўйича етакчи ўрин эгаллаётганига ҳеч ким шубҳа қилмайди. У бизнинг ҳар бир мамлакатда, турли йўналишдаги ёзувчилар ижодида гулляпти ва шу билан бирга, Америка воқелигига асослангани туфайли тарихимизнинг ҳужжатли акси бўлиб қолаяпти. Ва биз, замонавий лотинамерика романапислари адабиётимизнинг халққа

хизмат қилишдек қадимги анъанасини давом эттириб, ерларни камбағалларга, шахталарни ер остида ишлаётганларга беришни, далаларда ҳалок бўлаётган ва банан плантацияларида азоб чекаётган миллионларнинг ҳуқуқларини ёқлаб чиқишимиз керак. Шунинг учун ҳам, назаримда, ҳақиқий лотинамерика романи асрлар қаъридан келаётган ва юзлаб саҳифаларга қуйилаётган дарду аламлар фарёдидир. Ҳақиқий лотинамерика романи халқнинг руҳини акс эттиради ва ҳуқуқларини овози борича ҳимоя қилади; ахир бепоён ерларимизнинг қони ва шарбати янгидан-янги метрополияларни бойитиш учун яна денгизлар томон оғиб кетаяпти-да.

Онглими, онгсизми, ишқилиб, бизнинг романчилик ярим сақланиб қолган ҳиндуча битикларнинг қудрати ва мусавфолигини ўзига сингдираяпти, колониал даврларнинг тун ярмида туриб шафақни кузатаётган креолнинг кўзларидаги ғамгинликни сингдираяпти. У даврларнинг ярим туни ҳозир бизга таҳдид солаётган зулматдан ёруғроқ эди. Бироқ, аввало, романчилик инквизицияга қарши чиқиб, одамлар онгида раҳна солган ва уларни жангчиларга айлантирган ёзувчиларнинг кўтаринки ва ёрқин руҳини ўзига сингдираяпти.

Инжил амрларига тақлидан мен бундай деган бўлардим: Агар сен кўнгилхушлик учун роман ёзаётган бўлсанг, уни ёқиб ташла! Уни ўзинг йўқотмасанг, вақтнинг шиддати йўқотади ва икковингларни — сениям, романингниям халқнинг хотирасидан ўчириб ташлайди! Ўтмишда қанчадан-қанча кўнгилочар романлар ёзилмади!

Ҳамма даврда шундай бўлди. Ҳозир ким уларни эслайди? Ва, аксинча, ўзидан биронта васият қолдириш учун ёзган бизнинг ёзувчилар исмини айтиб чиқиш нақадар осон! Ҳаворий Павел мажусийларга юборгани каби, романнавис ҳам нома ёзади. Айнан ҳаворий Павел молдунёдан воз кечишни кўзлаб, атрофдаги дунёнинг наъраларига, ҳозир мамлакатларимизда бизни бўғаётган ва кўзимизни кўр қилаётганга ўхшаш воқелик билан дуч келган эди. Бироқ биз, бу воқеликдан узилиб чиқолмаймиз, чунки у Мариана Асуэло, Яньес, Хуан Рульфо асарларидаги Мексика инқилоби исёнчиларининг образларида ҳам (Бу

ёзувчиларнинг ғоялари, қаҳрамонларининг пичоқлари сингари чархланган), Хорке Икаса, Сиро Алегриа, Хесус Лара романларида, Ромульо Гальегос романидаги донья Барбара образида ҳиндуларни шафқатсиз эксплуатация қилиш ва эзишга қарши янграган ўқирикларда ҳам мужассам. Хосе Марио Аргедаснинг «Чўнқир дарёлар», аргентиналик Альфредо Вареланинг «Қора дарё», парагвайлик Роа Бастоснинг «Инсон ўғли», перулик Варгас Льоснинг «Шаҳар ва итлар» романларида бошпанасидан жудо қилинган меҳнаткашлар образларида акс этган.

Хосе Мансисидор бизни нефтчиларнинг манзилгоҳига етаклайди, Мигел Отеро Сильванинг «Ўлик уйлари»даги қаҳрамонлар ҳам туғилиб-ўсган қишлоқларини ташлаб ўша ёқларга тентирайди. Давид Виньяс бизга Патагония фожиаларини кўрсатади, Энрике Вернике сув остида қолган қишлоқларнинг даҳшатларини туйишга мажбур қилади, Вербицкий ва Мария де Хесуслар эса катта шаҳарларнинг қашшоқ ва яшаш шароитлари, инсонга хос бўлмаган районларига етаклайди. Володя Тетельбоймнинг «Селитра ўғли» романида бу маъданни қазиб олишдаги оғир меҳнат ҳақида ҳикоя қилинади; Никомедес Гусман ишчилар манзилгоҳидаги болалар ҳаётини ҳис қилишга ундайди; Наполеон Родригес Рупснинг «Харагуа» романида сальвадорлик деҳқонлар ҳаётидан, Д.Флакол ва Кларибел Алегрининг «Исалько куллари»да чекка ўлкаларимиздаги турмушдан ҳикоя қилинади; Гупральдеснинг «Дон Сегундо Сомбра»сини ўқимай туриб Жанубий Америка даштлари — пампа ҳақида, Эустасио Ривьеранинг «Гирдоби»ни билмай, Бразилиянинг намиққан ўрмонлари — сельва ҳақида, Жорж Амадунинг романларини билмай, қоратанлилар ҳақида, Гимараэнс Розанинг «Катта сертан сўқмоқлари»ни ўқимай туриб, Бразилиянинг текисликлари — льянос ҳақида гапириш мумкин эмас.

Бизнинг ёзувчилар адабиёт дунёсида ўз ўринларини топишга ҳаракат қилиб, қаҳри қаттиқлик ёки шов-шувга интилмайдилар. Биз инсонпарвар одамлармиз, ирқ жиҳатидан, жўғрофий ва ижтимоий масалаларда, ҳашаматли ва бой Америкада қашшоқ ҳаёт кечираётган юзлаб, минглаб, миллионлаб америкаликлар билан боғланганмиз.

Ўз романларимиз билан яхшилик, инсонпарварлик ҳисларини уйғотишга ҳаракат қилаёпмиз, қашшоқларга ёрдам беришга қурби келадиганларни даъват этамиз.

Адабиётда дурагайлашиш жараёни ҳам анча илгари сурилиб қолди. У турли бадий элементларни бирлаштириб, табиат тасвирларига соф инсоний мазмун беради. Ҳинду битикларида айтилганидек, «табиат худолар учун», романтиklar ёзишча – табиат «қаҳрамонлар учун» ҳам эмас, балки инсоний муаммоларнинг барчасини қамраб олган «табиат – одамлар учун». Адабиётни севган барча қатори бизни ҳам услуб гўзаллиги мафтун этади, шунинг учун ҳам ҳар битта романимиз – сўз жасоратидир. Ҳақиқий кимёгарлик! Биз буни биламиз. Ёзувчи катта меҳнат ва сабр-матонат билан асар материалларини, яъни сўзларини сайқаллайди, буни ташқаридан кўриш қийин.

Тўғри, оддийгина сўзларни ишлатади, лекин уларнинг ўзига яраша қанча қонунлари, қоидалари бор! Сўзларда у яратаётган дунёларнинг юрак уриши эшитилади. Улар ёғоч каби, металл каби жаранглайди. Улар товушларга тақлид қилади. Бизнинг ишимизда энг аввал мана шуни – товушга тақлидни ҳисобга олиш лозим.

Табиатнинг қанчадан-қанча бировозли ва кўповозли акс-садоси жаранглайди, бизнинг сўзларимиз ва ибораларимизда! Сўзларни инстинктив ишлатиш носир учун хавфли, жарангдорликка қараб ишлатиш керак. Эшитиб кўриш керак! Ўз қаҳрамонларингни эшитиш! Назаримда энг яхши романлар ёзилган эмас, айтилган! Сўз ўзида поэзиянинг ҳаракатини мужассам қилади ва олдин жарангдорлиги билан очилиб, кейин ифода шаклини топади. Шунинг учун ҳам улуг испан-америка романларини ўзига хос мусиқа асари билан тенглаштириш мумкин.

Тилларнинг аралашиб кетиши ҳам кутилмаган натижаларни келтириб чиқаради. Тилларнинг америкача аралашиб кетишига ҳинду тилларидан ташқари, иммигрантлар оқими томонидан турли-туман европача ва осийча тилларнинг унсурлари ҳам кириб кетган.

Яна бир тил бор, бу – образлар тили. Бизнинг романлар фақат сўзлар билан эмас, образлар билан ҳам ёзилган. Романларимизни ўқиган кўпчилик кинофильм кўргандек

бўлади. Америка адиблари ўзига хосликни кўргазмали тарзда тасвирлашга ҳаракат қилганидангина эмас, тилимизнинг барча жарангдорлиги, аҳамияти ва образлилиги имконларидан фойдаланиб, ўз халқларининг овозини умумлаштиришга ўзларини бурчли деб ҳисоблаганлари учун ҳам шундай қилдилар. Образлар тили нутқнинг барча бойликларини ёки «поэтик проза» деган нарсани ўзига сиғдириш учун сунъий равишда яратилган эмас. Бу — жонли тил лотинамерика романига хос услубнинг барча лиризмими, тахайюлини, гўзаллик ва уддабуронлигини ўзида мужассам этади. Бизнинг романтика асосида унинг ва табиатнинг нафасига айланадиган поэзия тили ётади.

Ўйлашимча, романларимизнинг хориж ўқувчиларини ўзига жалб қилган жиҳати — биз тил колорити ёрдамида, нутқнинг табиат мусиқаси билан қўшилиб кетиши шарофати-ла, баъзан ҳинду тиллари билан, уларнинг тасодифан жаранглаб кетган қадимий маънолари билан эришган ютуқларимиздир. Шунингдек, биз сўзга, унинг мутлақ ва тимсолий аҳамиятига берадиган катта эътибор ҳам ўзига жалб қилади. Бизнинг проза кастил лаҳжаси синтаксисининг тартиботларини қабул қилолмайди, чунки биз учун сўз ҳинду тилларидаги каби ўзига хос аҳамиятга эга. Сўз — унинг аҳамияти, жаранги ва мафтункор бойжилоланиши... Сўзнинг мафтункор кучини эътироф этмаган одам бизнинг адабиётни, поэзияни тушунмайди.

Сўз ўқувчини бизнинг асарлар ичига кириб, қўшилиб кетишга мажбур қилади, тўлқинлантиради, ташвишга солади; ўз ташвишларини унуттириб, романларимиз, адабиётимиз воқеа-ҳодисаларининг бевосита иштирокчиларига айлантиради, бироқ унинг ғояларига раҳна солмайди. Лотинамерика романи ўқувчини бузиши мумкин эмас, аксинча, уни бойитади. Айнан мана шунга интилади, бизнинг ёзувчилар. Айнан шунинг учун бизнинг романлар гўзал тили, кенг бадиий имкониятлари ва сўзнинг бебаҳо сехри билан, инсоннинг туйғу ва кайфият дунёсини чуқур акс эттириш қобилияти билан халқларимизнинг ғояларини ва орзу-умидларини тарқатувчи восита бўлиб қолади.

1967 йил

АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦИН

(1918) — Кисловодск шаҳрида туғилган, ўрта мактабда математика ўқитувчиси бўлган, иккинчи жаҳон урушида қатнашган, дўстига ёзган хатида озгина эҳтиётсизлик қилгани учун 10 йилга қамалган. Шўроларнинг қамоқхоналар тизими кирдикорларини фош қилувчи “Архипелаг ГУЛАГ” асарлар туркумини ёзган. 1970 йили “Улуғ рус адабиёти анъаналаридан озиқланган маънавий кучи учун” Нобель мукофоти берилган. 1974 йилда чет элга кетди, ҳозир АҚШда яшайди.

(Маърузадан парча)

Бу минбарга ҳамма ёзувчилар чиқиши насиб қилавермайдиган, насиб қилганда ҳам фақат бир марта имкон бериладиган минбарга мен уч-тўртта тиркаб қўйилган зинапоядан чиқиб келганим йўқ. Юзлаб, балки минглаб чалаярим, ўткир қиррали, муз босган зинапоярларни босиб, зулмат қаъридан ўлмай чиқиб келдим. Эҳтимол, бошқалар мендан ортиқ иқтидорли ва кучлироқ бўлганлар — ҳалок бўлишди. Улардан айримларинигина минглаб ороларга сочилиб кетган ГУЛАГ архипелагида учратдим. Таъқибларнинг тегирмон тошлари ва ишончсизлик оқибатида ҳамма билан ҳам очилиб гаплашолмадим, айримлар ҳақида фақат эшитганман, бошқа бирларини фараз қилганман, холос. Адабий ном қозониб, ўша жарликларга қулаганларнинг ҳеч бўлмаса номи қолади, аммо танилмаган, номи очиқ-ошкора айтилмаганлар қанча! Улардан деярли ҳеч ким қайтмади. Бугун бошли миллий адабиёт уёқларда нафақат тобутсиз, ҳатто ички кийимсиз, қипялганғоч ҳолда, оёқ бармоғига боғланган ёрлик билан кўмиб ташланди. Бироқ, рус адабиёти бир сония ҳам тўхтаб қолмади, четдан қараганда эса, ўлик туюларди. Ўрмон гуркираб ўсиши мумкин бўлган жойда ҳамма дарахтлар қирқилди-ю, бир-иккитаси тасодифан четда қолиб кетди.

Мен бугун ҳалок бўлганларнинг руҳлари кузатувида бошимни эгиб, уларни — мендан олдинроқ шунга муносиб бўлганларни мана бу минбарга ўзимдан олдин ўтказарканман, улар нималарни гапириши мумкин бўлганини қандай топаману, қандай ифода этаман?

Бу мажбурият бизни анчадан бери ўзига тортади ва уни Владимир Соловьёвнинг қуйидаги сўзлари билан тушунамиз: “Занжирланган ҳолда ҳам, биз, худолар чизган давралардан ўтишимиз шарт”.

Лагернинг азобли қийноқларида, қамалганлар колоннасида турнақатор чироқлари липиллаб турган аёзли тунларда бутун дунёга ҳайқириб айтгинг келадиган ўкирик томоғинга қадалади, қани энди, дунё биттамининг овозимизни эшитса! Ўша пайтда дунё, бизнинг омадли бирор чопар айтадиган сўзларни эшитиб, шу ондаёқ жавоб қайтарадигандек туюларди...

Биздан адабиёт очиқ-ойдин зўравонликнинг аёвсиз зугумларига қарши нима қила олади, деб сўрашади. Шунинг унутмаслик керакки, зўравонликнинг бир ўзи яшолмайди ва яшамайди ҳам, у шубҳасиз, ёлғон билан аралашиб кетади. Булар ўртасида жуда чуқур ва табиий қондошлик алоқаси бор. Зўравонликнинг ёлғондан бошқа ниқобланган нарсаси йўқ, ёлғон эса фақат зўравонлик билан тирик. Кимда-ким зўравонликни ўз усули деб эълон қилдимиз, ўз тамойили учун фақат ёлғонни танлаши керак. Дунёга келган зўравонлик очиқ-ойдин ҳаракат қилади ва бундан гурурланади. Сал оёққа туриб олгандан кейин ўз атрофида бўшлиқ пайдо бўлаётганини сезади-ю, ёлғонга бурканиб, унинг хушомадларига маст бўлиб юраверади. У энди тўғридан-тўғри кекирдакка ёпишмасдан, кўпинча тобелардан ёлғонга қасамни, унда иштирок этишни талаб этади.

Мардонавор оддий одамнинг оддий қадами ёлғонда иштирок этмаслик, ёлғон хатти-ҳаракатни қўлламасликдир. Ёзувчи ва санъаткорларнинг вазифаси мураккаброқ. Улар ёлғон устидан ғалаба қилишлари лозим. Ёлғон билан курашда санъат ҳамма вақт ғалаба қилган ва ғалаба қилади. Бу — ҳамма учун аён нарсаси. Ёлғон дунёдаги кўп нарсаларга чидаш беради, лекин санъат олдида ожиз. Ёлғонни пуфлаб салгина ўчирсанг борми, зўравонлик яланғочланиб қолади ва чириган гавдасини тутиб туролмай, қулайди. Мана, нима учун, дўстлар, биз бу ўтли соатларда дунёга мадад бера оламиз, деб ўйлайман. Қуролсизликни баҳона қилмасдан, беғам бўлмасдан, жангга чиқиш керак!

Рус тилида ҳақиқат тўғрисида айтилган кўп ҳикматлар бор. Улар халқнинг улкан тажрибасини ифода этади. Ҳайратланарлиси шуки, гоҳида биргина ҳақ сўз бутун дунёни ўзига оғдириб олади.

Менинг шахсий фаолиятим ва бутун дунё ёзувчиларига айтадиган чақиригим жисм ва қувватнинг сақланиш қонунини мана шундай хаёлан бузишга асосланади.

1970 йил

ПАБЛО НЕРУДА

(1904–1973) – чилилик шоир, дипломат; ҳақиқий исми Нефтали Рикардо Рейес Басуальто. «Бутун қитъа тақдирини ғайритабиий куч билан ўзига жо қилган поэзияси учун 1971 йили Нобель мукофоти олган.

(Хотиралар)

Мен олган Нобель мукофотининг тарихи узун. Кўп йиллар давомида мукофотга номзодлар рўйхатида бўлганман, бироқ бундан натижа чиқавермаган.

1963 йилдаги ҳолат анча жиддий эди. Радиодан бир неча марта хабар бериб, Стокгольмда менинг номзодим муҳокама қилинаётгани ва мен лауреат бўлишим эҳтимоли ҳақида айтишди. Шунда мен ва Матильда уйимизни ҳимояси бўйича ишлаб чиққан 3-сонли режамизни ишга солдик. Уйга егуликлардан, қизил винодан ғамлаб олиб, таркидунёчилик узоққа чўзилиб кетиши эҳтимоли борлигидан Сименоннинг бир нечта детектив романларидан топиб, эскириб кетган дарвозамизга каттакон қулф илдириб қўйдик.

Журналистлар кўп куттиришмади, ёпирилиб келишди-ю, отнинг калласидек бронза қулфни кўриб, қотиб қолишди. Улар тош девор ортида ўлжасини пойлаган оч қоплондек юришди. Нимадан умид қилишдийкин? Дунёнинг нариги чеккасида Швеция академиклари олиб борган мунозаралар ҳақида уларга нима ҳам дея олардим? Бироқ журналистлар “қуруқ ёғочдан сув сиқиб чиқариш” умидини йўқотмаган эдилар.

Кечқурун бизникига Швеция элчиси аёли билан келди. Улар, мен Нобель мукофоти лауреати бўлишимга ишонганидан, ютуғимни табриклаш учун, бир сават вино ва тансиқ нарсалар кўтариб келишибди. Хурсандчилик билан овқатландик, олий мукофотга сазовор бўлган грециялик шоир Сеферис шарафига бир қадахдан вино бўшатдик. Элчи хайрлаша туриб, мени четга тортди-да:

— Журналистлар мендан интервью сўраб қолишади, — деди. — Айтинг-чи, ким ўзи, Сеферис?

— Билмайман, — дедим очикчасига.

Ростини айтганда, Ер аталмиш сайёрамизнинг исталган бир ёзувчиси, у сукут сақлайдими ё инкор этадими, барибир, Нобель мукофотини олишни истайди.

Лотин Америкасига келсак, унинг мамлакатларида ўз номзодлари, орзу қилинган бу мукофотни қўлга киритиш тактика ва режалари бор. Шунинг учун бўлса керак, мукофотни муносиб одамлар ҳам ололмай қолган. Масалан, Ромуло Гальегосни олайлик. Унинг кенг қамровли ижодий мероси энг юқори баҳоларга арзийди. Бироқ, Венесуэла — нефт мамлакати, бошқача айтганда, жарақ-жарақ пуллар мамлакати, пуллар эвазига мукофотни қўлга киритмоқчи бўлишди. Венесуэланинг Швециядаги элчиларидан бири Ромуло Гальегосни Нобель мукофоти лауреати қилишни ўзининг энг асосий вазифаси деб билди. У дабдабали зиёфатлар уюштирди, Стокгольм босмахоналарида Швеция академияси аъзоларининг асарларини испан тилига таржималарини чоп эттирди. Балки мана шунақа эпчиллик босиқ ва эҳтиёткор шведларни сергак қилгандир. Ромуло Гальегос, эҳтимол, Венесуэла элчисининг ҳаддан зиёд тиришқоқлиги туфайли, ўзи муносиб адабий мукофотни ололмай қолганини билмасдан оламдан ўтиб кетди.

Чилида, эсимда йўқ, қайси бир анжуманда, аёвсиз юмор бўлган бир воқеани айтиб беришганди. Воқеа қаҳрамони — Пол Валери. Уни Нобель мукофотига муносиб номзод дейишарди. Швеция академияси узил-кесил қарор қабул қиладиган куннинг эрта тонгида Пол Валери ўзини қаёққа қўйишни билмай, таёқни қўлга олиб, кучукни етаклаб, шаҳар чеккасидаги уйидан чиқиб кетади. Тушгача сайр қила-

ди ва уйга қайтиб, остонадан ҳатлаши биланоқ котибасидан “Ҳеч ким кўнғироқ қилмадимми?” деб сўрайди.

— Қилишди, мосъе. Бир дақиқа олдин Стокгольмдан кўнғироқ қилишди.

— Нима дейишди? — дейди Валери севинчини яширолмасдан.

— Швециялик журналист хоним, сиз аёлларнинг тенг ҳуқуқлик учун курашларига қандай қарашингизни сўради.

Буни Валерининг ўзи енгил истехзо билан гапириб берувди. Нима бўлганда ҳам, франциялик машҳур шоир, камолга етган сўз устаси Нобель мукофотини олмади-да.

Менга келсак, Нобель мукофоти масаласида ҳамма вақт хушёр ва босиқ бўлганимни ҳеч ким инкор этолмайди. Чилилик бир билимдон одамнинг Габриэла Мистрални кўкларга кўтариш мақсадида ёзилган китобида шоира турли манзилларга ёзган кўплаб хатларни ўқидим. Хатлар қанчалик олижаноб, вазминлик билан ёзилган бўлмасин, ардоқли Нобель мукофотига етишишдек табиий бир истак билан ёзилгани кўриниб турарди. Бу хатлар мени сергаклантирди. Менинг номим номзодлар рўйхатида кирганидан (бир эмас, бир неча маротаба) буён мен Швецияда неча бор бўлдим. Бу юрт мени ёшлигимдан, Томас Лаго иккаламиз ўзимизни черковдан четлаштирилган пастор, ашаддий пиёниста Йёст Берлингнинг шогирди деб мағрурланиб юрган пайтларимиздан ўзига тортади. Деярли ҳар йили номзод бўлиб юриш ҳам жонимга тегди. Ҳар йили бўладиган бунақа мусобақада менинг номимдан пойгачи отга ўхшатиб фойдаланишганидан аччиқлана бошладим. Чили ёзувчилари ўзларини Швеция академияси томонидан ҳақоратлангандек ҳис қилдилар. Хуллас, бунақа вазитда кулгули аҳволда қолиб кетиш ҳеч гапмас.

Нихоят, менга 1971 йилда Нобель мукофотини беришди. Менинг исмим газеталарда пайдо бўлган ўша вақтларда эндигина Парижга Чилининг элчиси бўлиб боргандим. Матильда икковимиз парво қилмадик. Ҳар йили ҳафсаламиз пир бўлавериб, бу мукофот ҳақидаги гапларга безътибор бўлиб қолгандик.

Октябрь кунларидан бирида, кечки пайт ошхонага элчихонамизнинг маданият ишлари бўйича маслаҳатчиси,

шоир Хорхе Эдварс кириб қолди. Ўзига хос эҳтиёткорлик билан менга бир нарса устида гаров ўйнашни таклиф қилди. Агар менга мукофот беришса, Парижнинг энг яхши ресторанларидан бирида уни ва хотинини меҳмон қилман, беришмаса — у мени ва Матильдани таклиф қилади. Мен рози бўлдим.

Эртасига Эдварс нима учун бунақа таклиф қилгани сабабини билиб қолдим. Стокгольмлик бир адиба ва журналист унга телефон қилиб, бу галги Нобель мукофоти Пабло Нерудага тегиши эҳтимол, деган экан.

Кўнғироқбозлик бошланди. Буэнос-Айресдан, Мексикадан журналистлар кўнғироқ қилишди, испаниялик журналистлар бўлса, мукофотни менга нақд қилиб қўйишди. Табиийки, мен биронта изоҳ бермадим, аммо ичимда беихтиёр безовта бўла бошладим. Ўша куни кечқурун меникига Артур Лундквист меҳмон бўлиб келди. У менинг швециялик яккаю ягона дўстим. Уч ё тўрт йил илгари уни академияга сайлашган. У Парижга, Франциянинг жанубига ўта туриб, йўл-йўлакай кирган. Мен унга, кечки овқатдан кейин, мени элбурутдан Нобель мукофоти лауреати қилиб қўйган журналистлар билан гаплашишга қийналаётганимни айтдим.

— Менга бир яхшилик қилгин, Артур, — дедим. — Агарда шу гаплар рост бўлса, матбуотга хабар тарқашдан олдин, менга билдиргин. Мен ўзим Сальвадор Альяндега хабар етказаман. У билан курашларнинг қийин пайтларида бирга бўлганман. Мукофот ҳақидаги хабарни биринчи бўлиб эшитса, хурсанд бўлади.

Академик ва шоир Лундквист ўзининг шведларга хос кўзлари билан тикилиб, ўта жиддийлик билан деди:

— Мен ҳеч нарса айтолмайман. Бир нарса бўлса, ўша заҳоти сенга Швеция қироли ёки Швециянинг Париждаги элчиси хабар беради.

Бу гаплар 19—20 октябрь кунлари бўлди. Йигирма биринчи кун эрталабдан элчихонанинг салонлари журналистлар билан тўлиб кетди. Швеция, Германия, Франция, Лотин Америкаси мамлакатлари телевидениеларининг операторлари бетоқат бўлаётганларини яширмасдилар, қатъийлик билан сукут сақлаётганимга қарши исён қилиб юборадиган сиёқлари бор эди.

Мен сукут сақлайвердим, чунки ҳеч нарса билмайман-да! Соат ўн бир яримда Швеция элчиси қўнғироқ қилиб, қабул қилишимни сўради, нима масалада эканлигини айтмади. Унинг қўнғироғи эҳтиросларни босолмади, чунки у билан нақд икки соатдан кейин учрашамиз. Телефонлар илгаригидек жаранглайверди.

Шу дамларда Париж радиостанцияларидан бири эфирга сўнги янгиликларни тарқатди: “1971 йилнинг Нобель мукофоти чилилик шоир Пабло Нерудага берилди”. Мен ўша заҳоти пастга, кўплаб журналистлар, фотосуратчилар, телевидение ходимлари билан юзма-юз кўришиш учун тушдим. Бахтимга элчихонага эски дўстларим Жан Марсенак билан Луи Арагон келишган экан. Шоир Жан Марсенакни оға-инидек яхши кўраман, у хурсандлигидан қичқиради. Луи Арагон ҳам жуда мамнун. Улар мени журналистлардан ҳимоя қилишди.

Мен яқинда жарроҳ тиғи остидан чиққанман, куч-қувватим тикланмаганидан оёқда зўрға турибман, гандираклайман. Ўша куни кечқурун овқатга дўстларим йиғилишди. Италиядан — Матт, Барселонадан — Гарсиа Маркес, Мехикодан — Сикейрос, Каракастан — Артур Камачо Ромирес, ўзининг қаёқлардаги бошпанасидан Кортасарлар келган. Чилилик Карлос Васальо ҳам шу ерда, у мен билан Стокгольмга бориши керак.

Иш столимда табрик телеграммалари тоғ бўлиб кетди (ҳалигача ҳаммасини ўқиб, жавоб ёзолганим йўқ). Келган кўплаб хатлар орасида битта ғалати ва дағдағаси чиқиб қолди. Уни Голландия Гвианасидан бир негр жаноб юборибди. Газетадан қирқиб олган ўз суратини ҳам кўшибди. Юз кўриниши баҳайбат! Хатнинг мазмуни қуйидагича: “Мен Парамарибодаги антиколониал ҳаракат вакилиман. Сизга Стокгольмда Нобель мукофоти беришлари муносабати билан бўладиган тантанага боришим учун менга таклифнома беришларини сўраган эдим. Швеция элчихонасидагилар мени огоҳлантириб, у ерга фақат фракда бориш керак дейишди. Фрак учун пулим йўқ, лекин уни ижарага ҳам олмайман. Озодликка чиққан америкалик бировлардан қолган эски кийимни кийишга ор қилади, мен ҳам ўзимни ерга уришни хохла-

майман. Шу муносабат билан Сизга хабар беряпманки, пешана терим билан топган пулим ҳисобига Стокгольмга бораман-да, Стокгольм матбуотида чиқиш қилиб, дунёдаги энг антиимпериалистик ва энг халқона Сиздек шоир шарафига ўтказилаётган тантананинг империалистик характерини очиб ташлайман”.

Ноябрда Матильда билан Стокгольмга кетдик. Биз билан эски қадрдонларимиз боришди. Бизни ҳашаматли “Гранд-отел”га жойлаштиришди. Ҳаво совуқ, деразадан гўзал шаҳар, қирол саройи кўринади. Бу меҳмонхонага бошқа лауреатлар ҳам жойлашган. Турли-туман одамлар: димоғдор, салобатли, бошқалари – оддий, камтар, гўё ўз устахонасидан ташқарига чиқиб қолган ишчилар ё усталар. Отелда Вилли Брандт йўқ эди, у Норвегияга тинчлик мукофотини олиш учун кетган бўлиши керак. Мен у билан гаплашишни жуда истардим, афсус, ҳозир бунинг иложи йўқ. Кейин уни бошқа учрашувларда кўрдим-у, яқинига боролмадим, нукул кимлардир ўртамизда тўсиқ бўлаверди.

Тантанали маросимдан олдин мукофот топшириладиган залда репетиция бўлди. Кап-катта, салобатли одамлар уйқусидан апил-тапил туриб, шоша-пиша етиб келганмиз, энди қандай юриш, қандай туриш, қанақа хатти-ҳаракатлар қилишни ўрганаётганимиз, ҳаммаси бир оз кулгули. Ҳатто қайси курсига ўтиришни ҳам аниқ билиш керак. Буларнинг барчаси телекамералар кузатувида. Зал ҳайҳотдек бўм-бўш, қирол ва қироллик уйи аъзоларининг ўринлари чиройли бўлиб турибди, бу ёқда лауреатлар “атак-чечак” қилишяпти. Актёрликка ҳечам ярамайдиган лауреатларнинг репетицияларини телеведениеге олиш нимага керак бўлиб қолганини ҳалигача тушунолмайман.

Мукофотни авлиё Люция куни топширишди.

Эргалабки овозлардан уйғониб кетдим. Йўлакдан майин кўшиқ эшитилади. Кейин тилла сочли Скандинавия қизлари бошларига гулчамбарлар кийиб, ёқилган шамлар тутиб, хонамга киришди. Улар менга нонушта ва совға – денгиз тасвирланган чиройли расм олиб келишибди.

Шундан сал кейинроқ, бутун Стокгольм полицияси-ни ташвишга солган бир иш чиқиб қолди. Навбатчи маъ-

мур менга келган хатни узатди. Хат, Париждалигимдаёқ менга биринчи хатини ёзган, ўша Голландия Гвианасидан чиққан антиколониалистдан экан. Хатда бундай дейилган: “Мен эндигина Стокгольмга келиб тушдим. Пресс-конференция чақиролмадим, бироқ инқилобий ҳаракат одами бўлганим туфайли бошқа тадбирларни белгилаб қўйдим. Иззат-нафси поймол қилинганлар ва мазлумларнинг шоири Пабло Неруда мукофотни фрак кийган ҳолда қабул қилишига йўл қўйиб бўлмайди”. Шунинг учун у одам каттакон яшил қайчи сотиб олибди, у билан барчанинг кўз ўнгида “фракнинг попилтириқларини қирқиб” олармиш. Хатда: “Шулар ҳақида сизга хабар бериб қўйишни ўзимнинг бурчим деб билдим. Залда ўтирганлардан, қўлида каттакон яшил қайчи тутган бир қоратанли ўрнидан турган заҳоти, кейин нима бўлишини билиб қўйинг, деб ёздим”, деган сўзлар бор эди.

Бу хатни протоколлар бўлимадан мени кузатиб юрган дипломатга кўрсатдим ва кулимсираб, бу тентакнинг биринчи хатини Париждаёқ олганимни ва ўйлашимча, бу бемаъни гапларни жиддий қабул қилишга арзимаслигини айтдим. Бу йигит гапимга қўшилмади.

— Бизнинг шиддатли замонда кутилмаган воқеалар содир бўлиши мумкин. Менинг вазифам — Стокгольм полициясини хабардор қилиб қўйиш, — деди у ва ўша ондаёқ ўз вазифасини бажариш учун ғойиб бўлди.

Шуни ҳам эслатишим лозимки, мен билан Стокгольмга венесуэлалик таниқли ёзувчи ва ажойиб шоир Мигель Отеро Сильва ҳам келган. У қитъамизнинг ақл-идроки ва виждони тимсоли бўлиш билан бирга менинг энг яқин дўстларимдан. Тантанали маросимга бир неча соат қолган. Овқатлана туриб, унга антиколониалистнинг хати туфайли мезбонларимиз қаттиқ ташвишга тушганларини сўзлаб бердим. Шунда Мигель Отеро Сильва пешанасига “шап” этиб урди:

— Ахир, у хатни мен ёзганман-ку! Ҳазиллашгандим! Энди нима қилдик? Полиция ўрни-таги йўқ одамни қидириб юргандир?

— Энди сени қамашади. Бунақа ҳазил фақат ёввойи одамларга хос. Тегишли жазойингни оласан, — дедим.

Шу пайт швециялик кузатувчим келди. У ўз бошлиқларига хат тўғрисида хабар бериш учун кетган эди. Ўйлаб ўтирмай, биз унга бор гапни айтдик:

— Бу жуда ўринсиз, бемаъни ҳазил. — дедим. — Хат ёзган одам биз билан ўтирибди.

Бечора кузатувчим яна апил-тапил қаёққадир кетди. Кейин билсам, полиция парамариболикни Стокгольмнинг ҳамма меҳмонхоналаридан сўраб улгурибди.

Барибир ҳамма эҳтиёт чораларини кўришибди. Мен Матильда билан тантана бўлаётган залга кирганимда ҳам, чиққанимда ҳам, зиёфат бўлган жойда ҳам, ҳамма ёқда бизнинг ёнимизда одатдаги швейцарлар ўрнига малласоч йигитлар кўриқлаб юришди. Улар бизнинг ёнимизга қўлида яшил қайчи ушлаган одамни яқинлаштирмаслик буйруғини олишган.

Нобель мукофотини топшириш анъанавий маросимида жуда кўп, ўта интизомли ва одобли одамлар иштирок этишди, улар лозим бўлган ўринлардагина иззат-хурмат билан чапак чалишди. Кексайиб қолган қирол ҳар биримизга қўл узатиб кўришди, дипломни, медални ва чекни топширди, кейин биз гуллар билан безатилган саҳнага қайтиб чиқдик. Энди зал кўзимизга репетициядагидан бошқача кўриниб кетди.

Айтишларича (эҳтимол хурсанд қилиш учун тўқишгандир?), қирол менга бошқа лауреатларга қараганда алоҳида эътибор берганмиш: қўлимни узоқроқ тутиб турган ва ўзимга майин тикилганмиш. Эҳтимол бу — ўтмишдаги қиролларнинг шоир аҳлига бўлган айрича муносабатининг давомидир. Бу гап ростми, ёлғонми, билмайман, нима бўлганда ҳам, шу пайтгача биронта қирол менинг қўлимни ҳурмат билан ё шоша-пиша бўлсаям, ушламаган.

Протоколларда қатъий ёзиб қўйилган бу маросим жуда тантанали ўтди. Ҳаётимизнинг кўп муҳим воқеаларида бўладиган тантанаворлик ҳеч қачон йўқ бўлиб кетмаса керак. Бу ҳам одамзод учун зарур. Менда яна шундай таассурот қолдики, Нобель мукофоти лауреатларининг саф тортиб юриши билан чекка бир ўлкалардаги мактаб болаларига мукофот топшириш маросими ўртасида ажиб бир ўхшашлик бор.

ЙЎЛ КЎРСАТУВЧИ ЮЛДУЗЛАР

(Нутқнинг охири)

Биз эса — Америка қитъасининг чексиз кенгликлари ёзувчилари, бу ерларни жисм ва қондан иборат мавжудотлар билан муттасил тўлдиришга даъват эшитамиз. Биз ўз бурчимизни англаймиз, бу — курраи заминда яшовчиларнинг бурчи ва айни пайтда, бу бўм-бўш, лекин адолатсизлик билан лиқ тўла дунёга танқидий кўз билан қарашни ҳам ўз бурчимиз деб биламиз; аллазамонлар ўтиб кетган азоб ва изтироблар билан ҳисоб-китоб қилиш ҳам бизнинг бурчимиз; тош ҳайкалларда, бузилиб, емирилиб кетган ёдгорликларда, сайёрамизни қоплаб ётган қирларнинг чексиз сукутида, момақалдиरोқ овози билан хониш қилаётган дарёларда мудраб ётган орзуларни юрагимиз билан илғаб оламиз. Тил-забонсиз қитъанинг кенгликларини сўзлар билан тўлдириш заруриятини туямиз; афсоналар тўқиб, буюмлар ва ҳодисаларни ўз номи билан аташ бизни сархуш қилади. Эҳтимол, менинг камтарона тажрибам шулар билан изоҳланар ва бу ҳолатларда қуюшқондан чиқиб кетишларим, ҳаддан ошганлигим, дабдабабозлигим — Америка қитъасида яшовчиларнинг ҳар кунги, оддий машғулотидан нари эмас. Ҳар бир шеърим кўзга кўринадиган нарса бўлишга интилади, ҳар бир поэмам юмушларда нафи тегадиган қурол бўлишга ҳаракат қилади, ҳар бир қўшиғим — маконда бирлашиш нишони — барча йўллар унга элтади, ёинки тош ёки дарахт парчаси — биздан кейин келаётганлар унга уз нишонларини тирнаб туширадилар.

Шоирнинг бурчи шундай эканлигига ишонган ҳолда мен ҳақманми ёки барча оқибатларга кўмилиб адашяпманми, бундан қатъи назар шундай қарорга келдимки, менинг фаолиятим жамият ва ҳаёт олдида, шу жамият ҳаётининг камтарона бир бўлаги бўлиши керак. Бундай хулосага, шарафли мағлубиятларни, якка-ёлғиз ҳолда эришилган ғалабаларни мушоҳада этиб келдим. Америка қитъасида ёйилиб кетган курашларга қўшилиб кетиб, тушундимки, оддий бир инсон сифатида менинг миссиям шундан иборат, уюшган кенг халқ оммасига қўшилиб кетишим

керак, унга қоним ва жоним билан, бутун эҳтиросларим ва умидларим билан қуйилишим керак, чунки мана шу айқириб оқаётган оқимдан халқлар ва ёзувчилар учун зарур йўллар ажралиб чиқади. Гарчи менинг бу назариям аччиқ ёки ширин эътирозларга сабаб бўлса-да, шу нарса ҳақиқатки, мен ёзувчи учун бошқа йўлни тасаввур қилолмайман. Агарда биз, бепоён ва қаҳрли мамлакатларнинг ёзувчилари, зулмат чекинишини, ўқиш ва ёзишни билмайдиган миллион-миллион одамлар ўзларининг инсоний қадр-қимматларига эга бўлишини истасак, шу йўлни танламоқ керак.

Бизга оғир мерослар қолди: бизнинг халқлар ўтган асрларнинг лаънат тошини елкасида кўтариб келади, ваҳоланки, энг гўзал ҳаётга лойиқ, улар қачонлардир тош ва металлдан қурган фаройиб минораларни, яратган ажойиб хазиналарни даҳшатли колониал қуллик ер билан яксон қилиб ташлади, ўзларини эса сукут сақлашга мажбур этди. Бу даҳшат ҳали-ҳануз яшаб келаяпти.

Бизга йўл кўрсатувчи юлдузлар — кураш ва умид. Кураш ҳам, умид ҳам якка-ёлғиз бўлмайди. Ҳар бир одамда ўтган даврлар, жаҳолат, адашишлар, эҳтирослар, шу кунларимизнинг долзарб эҳтиёжлари, тарих югуриги мужассам. Агар мен, улуғ Америка қитъасининг феодал ўтмишига қандайдир шаклда хизмат қилганимда нима деган одам бўлардим! Наҳотки, бошимни баланд тутган бўлардим? Шу кунларда, менинг ватанимдаги ўзгаришларга озгина ҳисса қўшганимда кўнглимда гурур ҳисси уйғонмаганида, Швеция менга кўрсатаётган шон-шарафга наҳотки сазовор бўлардим? Американинг харитасига қараб, беқиёс сахий кенгликларининг улкан ранг-баранглигини кузатиб, нима учун аксар ёзувчилар бу қитъанинг бадномлик ва талон-тарожлар билан булғанган ўтмишини ўзларига қабул қилгилари келмаслигини тушуниш мумкин.

Мен қийин йўлни танладим ва бу йўлда масъулиятни, шахсга коинотнинг маркази сифатида таъзим қилишни одамлар билан баҳам кўрдим, кўпсонли жангчиларга камтарона хизмат қилишни афзал билдим, гарчи улар

вақти-вақти билан адашиши мумкин, лекин чарчоқ нималигини билмай олға юрадилар, ҳар куни вақтдан орқада қоладиган қайсар ва бетоқат калондимоғлар билан юзма-юз тўқнаш келадилар. Шоирлик бурчи менга, нафақат гўзаллик ва уйғунлик, ҳайратли муҳаббат ва чексиз қайғу билан ошно бўлишни амр қилади, балки инсонларга хос қаҳрли ишларни ҳам поэзиямнинг бир бўлаги қилиб олишни талаб этади.

Бундан роппа-роса юз йил муқаддам бир камбағал ва улуғвор шоир – тушкунликка учраганларнинг қаҳри энг қаттиги, қуйидагича башорат қилган эди: «Тонготарда биз алангаланаётган сабр-тоқат билан қуролланиб улуғвор шаҳарларга кириб борамиз».

Башоратчи Рембонинг бу пайғамбарона сўзларига ишонаман. Менинг ўзим чекка ўлкада, катта дунёдан бешафқат жуғрофия туфайли ажралиб қолган мамлакатда туғилиб ўсдим. Мен шоирларнинг энг кўзга кўринмаси эдим, менинг поэзиям маҳаллий эди. Бироқ мен инсонга доим ишониб яшадим, ҳеч қачон ноумид бўлмадим. Эҳтимол, айнан шунинг учун ўз поэзиям ва шиорларим билан мана шу жойларга келиб турибман.

Сўзимнинг ниҳоясида яхши ниятли кишиларга, меҳнаткашларга, шоирларга шуни айтмоқчиманки, келажакнинг бари Рембонинг қуйидаги сўзларида мужассам: алангаланаётган сабр-тоқат билангина қуролланиб, биз ҳаммага ёруғлик, адолат ва қадр-қиммат берадиган улуғвор шаҳарни забт эта оламиз.

Бу, демак, поэзия қуруқ ашулабозлик эмас.

1971 йил

ИОСИФ БРОДСКИЙ

(1940–1996) – Ленинградда туғилган, 18 ёшидан шеър ёза бошлаган, тили “аччиқ” бўлганидан текинхўрликда айбланиб, Архангельск вилоятига сургун қилинган. 1972 йили чет элга чиқиб кетди, АҚШда яшади. Шеърларини рус тилида, эсселарини инглиз тилида ёзган. “Бирдан кичкина” (1986) эссе-китоби адабий танқидчилик томонидан энг яхши китоб деб

эътироф этилди. 1987 йили “фикр тиниқлиги ва поэтик жўйшқинлик билан йўғрилган кенг қамровли ижоди учун” Нобель мукофоти берилди.

(Маъруза)

1

Ҳалол одам учун, бу ҳалолликни ижтимоий ролдан авло билган одам учун ва бу авлолик йўлида жуда узоққа, ҳатто ватандан узоққа қадам ташлаган одам учун (ахир, жоҳиллик ичида ўй-фикрлар ҳукмдори бўлиб яшагандан кўра демократия ичида энг омадсиз бўлиб юрган яхшироқ эмасми?) кўққисдан мана бу минбарда пайдо бўлиб қолиш жуда катта ўнғайсизлик ва синовдир.

Ҳиссиёт яна шу билан чуқурлашадики, бу ерда мендан олдин ҳам кимлардир туриб гапирган, ундан-да зўрроқ сабаби — бундай шарафга арзийдигану, лекин сазовор бўлмай қолганлар, ушбу минбардан туриб, “урби эт орби” деганларидек, сизларга мурожаат этолмай қолганлар бор, уларнинг яқдил сукунати сизларга етиб боролмай қийналади.

Сизларни бу ҳолатга кўниктира оладиган яккаю ягона нарса — стилистик сабабларга кўра ёзувчи ёзувчи учун, шоир шоир учун гапира олмаслигидек бир мушоҳададир. Масалан, бу минбарда Осип Мандельштам, Марина Цветаева, Роберт Фрост, Анна Ахматова, Уистон Оден пайдо бўлиб қолганларида эди, улар ҳам фақат ўзлари ҳақида гапиролган ва эҳтимол, қандайдир ноқулай аҳволга тушган бўлардилар.

Бу зотларнинг руҳлари мени муттасил довдиратади, бутун ҳам шундай бўляпти. Нима бўлгандаям, улар менинг сўзамоллигимни мақтамаган бўлардилар. Энг бахтли онларимда мен ўзимни уларнинг йиғиндиси, яъни уларнинг ҳар биридан кичкина ҳис қиламан. Чунки қоғозда улардан яхшироқ бўлиш мумкин эмас. Ҳаётда ҳам мумкин эмас, қанчалик аччиқ ва фожиали бўлмасин, айни шуларнинг ҳаёти вақтнинг ўтиши ҳақида қайғуришга мажбур этади. Агар нариги дунё бор бўлса — улар бу дунёда яшаганларини унутиб юборишим мумкин-ку, аммо нариги дунёда мангу ҳаёт кечириш имкониятларини рад этишга кучим етмайди — агар нариги дунё бор бўлса, улар, умид қиламанки, мен ҳозир сизларга айтмоқчи бўлган гапларнинг сифати

учун кечирадилар. Ахир, касбимизнинг обрў-эътибори минбарда ўзимизни тутишимиз билан ўлчанмайди-ку.

Мен фақат беш кишини тилга олдим. Уларнинг ижоди ва тақдири менга шунинг учун ҳам қимматлики, инсон ва ёзувчи сифатида улар бўлмаганида, менинг қадрим ҳам бир пул ва бугун мана шу минбарга чиқмаган бўлардим. Бу зотларнинг руҳлари ёруғлик манбаи — чироқлардан зиёдми ё юлдузларданми? Улар бешовлон эмас, кўпроқ ва исталган ҳар бири одамни мутлақо гунг қилиб кўйишга қодир эди. Уларнинг сони ҳар қандай онгли адибнинг ҳаётида беқисс кўп. Менга қолганда, яна икки ҳисса ортиқ, чунки мен тақдир тақозосига кўра икки маданият одамиман. Бу икки маданиятга тегишли замондош ва касбдошларни, шоир ва носирларни ўйласам ҳам мушкулим осонлашмайди. Уларнинг иқтидорини ўзимникидан ортиқ кўраман, чунки улар менинг ҳозирги ўрним — шу минбарда пайдо бўлиб қолганларида, аллақачон асосий гапга ўтган бўлардилар. Сабоби, улар дунёга айтиши мумкин бўлган гаплар меникига қараганда анча кўп эди. Шунинг учун мен бу ерда бир қатор танбехларни ўзимга раво кўраман. Улар, эҳтимол, узуқ-юлуқ, пала-партиш, ўзаро қовушмаслиги билан сизларни ҳайрон қолдириши мумкин. Бироқ ўй-хаёлларимни жамлаб олиш менга берилган вақт ва касб-коримнинг ўзи мени, ҳеч бўлмаганда, бетартиблик маломатидан сақлаб қолади, деб ишонаман. Менинг касбимдагилар фикрлаш изчиллигига камдан-кам даъвогарлик қила оладилар, жилла курси, фикрлаш тизимига даъво қиладилар. Лекин буниси ҳам, уларнинг одатига кўра, четдан олинган: муҳитдан, ижтимоий тузумдан, беғубор ёшлигида фалсафа билан шуғулланганидан. У ёки бу, майли, доимий бўлсин, мақсадларга эришиш учун у фойдаланадиган воситалар тасодифийлигига ижодий жараённинг ўзидан бошқа, шеър тўқиш жараёнидан бошқа ҳеч нима ортиқроқ даражада ишонтиролмайди. Ахматованинг сўзига қараганда шеър, ҳақиқатан ҳам ахлатдан ўсиб чиқади, насрнинг илдизлари-да ундан қолишмайдиган жойлардан озикланади.

2

Агар санъат нимагадир ўргатиши (биринчи навбатда санъаткорни) рост бўлса, бу “нимагадир” инсоний тирикчилик-

нинг хусусий кўринишлари бўлади. Улар хусусий талбиркорликнинг энг қадимги ва энг асл шакли сифатида бемалол ёки беихтиёр, одамнинг айна индивидуаллик, бетакрорлик, ўзига хослик ҳисларини, уни ижтимоий ҳайвондан шахсга айлантирган ҳолда рағбатлантиради. Ҳаётда кўп нарсаларни: нон, тўшак, эътиқод, маъшуқа кабиларни биров билан баҳам кўриш мумкин, аммо шеърни, айтайлик, Районер Мария Рилькенинг шеърларини эмас. Санъат асарлари, айниқса, бадиий адабиёт, хусусан, шеър одам билан бевосита мулоқотга кириб, унга юзма-юз мурожаат этади. Шунинг учун ҳам умумий фаровонлик жонкуярлари, омманинг ҳукмдорлари, тарихий зарурат жарчилари умуман санъатни, айниқса, адабиётни ва хусусан, шеърятни ёмон кўришади. Чунки шеър ўқилган жойда кутилган келишувчилик ва яқдиллик ўрнига бефарқлик ва ҳар томонга тортқилашни, қатъий ҳаракат ўрнига эътиборсизлик ва ирганишни кўрадилар. Бошқача айтганда, умумий фаровонлик жонкуярлари ва омманинг ҳукмдорлари яхши кўрадиган ноллар ичига санъат “нуқта – нуқта – вергул” қўйиб, ҳар бир нолни жуда чиройли бўлмасда, одам башарасига айлантириб кўяди.

Улуғ Баратинский ўзининг илҳом париси ҳақида гапирганида уни “юз ифодаси умумий бўлмаган” деб таърифлаган эди. Индивидуал мавжудликнинг маъноси ана шунақа, умумий бўлмаган ифодага киришдан иборат бўлса керак, чунки шундай ноумумийликка биз ирсий жиҳатдан тайёрланганмиз. Одам ким бўлмасин, ёзувчиси ё ўқувчи, вазифаси шундан иборатки, у қанчалик фаровон кўринмасин, мажбурлаб тиқиштирилган ёки четдан кўрсатилган ҳаётни эмас, ҳақиқий ўзининг ҳаётини яшаб ўтсин. Зеро, у ҳар биримизда яккаю ягона ва нима билан тугагини яхши биламиз. Ана шу ягона имкониятни бегона қиёфа ва бегона тажрибаларни, ҳуда-беҳуда қайтариқларни такрорлашга сарфлаш зое бўларди. Ундан-да ачинарлиси, тарихий заруратлилики васвасаси таъсирида қайтариқларга рози бўлган одамнинг тобути ёнида улар биргалашиб ётмайдилар ва рози бўлганлари учун ҳам раҳмат демайдилар.

Ўйлайманки, тил ва адабиёт ҳар қандай шаклдаги ижтимоий ташкилотга қараганда қадимроқ, муқаррарроқ ва чидамлироқдир. Адабиёт томонидан давлатга нисбатан билдириладиган қаҳр-ғазаб, пичинг ёки бефарқлик, аслида

доимийликнинг, аниқроғи — чексизликнинг вақтинчаликка, чекланганликка нисбатан бўлган акс таъсири, аксил амалидир. Ҳеч бўлмаганда, модомики, давлат адабиёт ишларига аралашини қўймас экан, адабиёт ҳам давлат ишига аралашини ўзини ҳақли деб билади. Сиёсий тизим, ижтимоий қурилма шакли, булар умуман ҳар қандай тизим каби, таърифга кўра, ўзини ҳозирги замонга (гоҳо келажакка ҳам) зўрлаб ёндаштиришга интилаётган ўтган замоннинг шаклидир. Касб-кори тил билан боғлиқ одам бунини унутишга журъат этадиган энг сўнгги одамдир. Ёзувчи учун ҳақиқий ҳатар — давлат томонидан таъқиб этилиш эҳтимоллиги (кўпинча, реаллиги)дан кўра кўпроқ унинг устумонлик билан ёки доимо яхши томонга ўзгараётгандек қилиб кўрсатадиган, аммо ҳамма вақт муваққат чизгиларига сеҳрланиб қолиш эҳтимоллигидир. Давлатнинг фалсафаси, ахлоқи — эстетикаси ҳақида гапирмасак ҳам — доимо “кеча”, тил ва адабиёт доимо — “бугун” ва кўпинча, у ёки бу сиёсий тизим изчил бўлса, ҳатто “эртага” ҳамдир. Адабиётнинг хизматларидан бири — у одамга яшаб турган вақтини аниқлашда, салафлар ва ўзига ўхшаганлар тўдаси орасидан ўзини ажратиб олишда, “тарих қурбони” деган фахрий ном билан аталувчи қайтариқлардан қочишда ёрдам беради.

Санъат ва адабиёт такрорланишдан доимо қочиши ва беназирлиги билан ҳаётдан фарқ қилади. Оддий ҳаётда сиз битта латифани уч марта айтиб, одамларни уч марта кулдиришингиз ва уларнинг эътиборини қозонишингиз мумкин. Санъатдаги бундай муомала шакли “клише” деб аталади. Санъат мисли орқага тепмайдиган қурол ва унинг ривожини санъаткорнинг индивидуаллиги билан эмас, материалнинг динамикаси ва мантиғи билан, ҳар сафар сифат жиҳатдан янги эстетик ечим топишни талаб этадиган (ёки айтиб турадиган) воситаларнинг олдинги тақдирини билан белгиланади.

Ўзининг насабномасига, динамикаси, мантиғи ва келажакка эга санъат тарихга синоним эмас, энг яхши ҳолда, унга параллелдир ва унинг мавжудлик усули ҳар сафар янги, эстетик реалликни яратишдан иборат. Мана, нима учун у “тараққиётдан олдинда” бўлиб қолади, асосий қуроли

“Марксни аниқлаштириб олсакмикин?” деганга ўхшаш “клише”га ёпишиб қолган тарихдан илгарилаб кетади.

Ҳозирги пайтда ёзувчи, айниқса, шоир ўз асарларида кўчабоп тилдан, оломон тилидан фойдаланиши керак, деган фикр кенг тарқалган. Бу даъво демократик тамойилли ва шоир учун анча фойдали бўлиб кўрингани билан бемаънилик ва санъатни, адабиётни тарихга бўйсундириб беришга уринишдан бошқа нарса эмас. Агар одамзод ўз тараққиётида тўхташи лозим, деб қарор қилган бўлсак, адабиёт халқ тилида сўзлаши керак, акс ҳолда, халқ адабиёт тилида гаплашиши керак. Ҳар қандай янги эстетик реаллик унинг реал эканлигини одам учун аниқлаштириб беради. Чунки гўзаллик – ахлоқнинг онаси, “яхши” ва “ёмон” деган тушунчалар биринчи навбатда эстетик тушунча, улар “яхшилик” ва “ёвузлик” тушунчаларидан огоҳ қилади. Эстетикада “ҳамма нарса рухсат этилмаган”и учун ахлоқда ҳам шундай, чунки спектрдаги ранглар сони чекланган. Ҳеч нарсани тушунмайдиган гўдак бегона одамни йиғлаб туриб нари итарса ёки аксинча, унга талпинса, ахлоқий жиҳатдан эмас, инстинктив равишда эстетик жиҳатдан танлаётиб инкор этган ёки интилган бўлади.

Эстетик танлов, индивидуал ва эстетик қайғуриш ҳамма вақт хусусийдир. Ҳар қандай янги эстетик реаллик қайғураётган одамни янада кўпроқ хусусийлаштиради ва бу хусусийлик баъзан бадиий дид ёки бошқа қандайдир шаклга кириб, ўз-ўзидан қулга айланиб қолиш хавфидан сақланиш, балки кафолат омили бўлиб қолиши мумкин. Чунки бадиий дидли одам ҳар қандай сиёсий демагогияга хос қайтариқларни ва ритмик сеҳр-жодуларни қабул қилиши қийин. Гап фақат яхшилик дурдона фазилат яратишга кафолат бўлолмаслигида эмас, зулм, айниқса, сиёсий зулм доимо ёмон стилист эканлигидадир. Шахснинг тажрибаси қанчалик бой, диди қанчалар мустаҳкам бўлса, унинг ахлоқий танлови шунчалик аниқ, у шунчалик эркин, эҳтимол, у жудаям бахтли бўлолмас.

Достоевскийнинг “дунёни гўзаллик қутқаради” деган гапини ёки Мэтью Арнольднинг “бизни поэзия қутқаради” деган фикрини соф руҳий маънодан кўра, мана шунақа амалий нуқтаи назардан тушунмоқ керак. Эҳтимол,

дунёни қутқариб қолиш имкони энди йўқдир, лекин айрим одамни ҳар доим қутқариш мумкин. Одамнинг эстетик ҳисси шиддат билан ривожланади, чунки у ўзининг кимлигию нимани истаётганини тўлиқ англаб етмай туриб ўзига нима ёқаяптию, нима ғашига тегаётганини ички туйғу билан сезади. Қайтараман: антропологик маънода одамнинг эстетиклиги ахлоқийликдан олдинда туради (Ёзувчи Иван Ефремовнинг “Тиф устида” романи “Гўзаллик – биологик мақсад” деган тезис устига қурилган – Қ.Д.). Шунинг учун санъат, хусусан, адабиёт турлар тараққиётининг иккиламчи маҳсулоти эмас, айни шунинг тескариси. Агар бизни жониворлар салтанатининг бошқа вакилларида ажратиб турадиган нарса нутқ бўлса, адабиёт ва поэзия ижодиётнинг энг олий шакли сифатида, қўполроқ қилиб айтганда, бизнинг турга тегишли мақсадни англатади.

Мен, ёппасига шеър тўқишу композицияга ўргатиш керак деган фикрдан йироқман, шундай бўлса-да, жамиятни зиёлилар ва бошқа тоифаларга ажратиб ташлаш, менимча мақбул эмас. Бундай бўлиниш, ахлоқий жиҳатдан жамиятни бой ва камбағалларга ажратиш билан баробар. Бироқ ижтимоий тенгсизлик мавжуд бўлиши учун яна қандайдир жисмоний, моддий асосларни тасаввур қилиш мумкин бўлса, ақлий тенгсизлик учун уларга ўрин йўқ. Тенгсизлик бошқа соҳаларда бўлиши мумкин, аммо ақлий соҳада тенглик табиат томонидан кафолатланган. Гап одамнинг маълумоти ҳақида эмас, балки нутқининг ҳосил бўлишида ва ундаги қиттайгина тахминийлик одам ҳаётига сохта танлов кириб келиши хатарини туғдиради. Адабиётнинг мавжудлиги адабиёт даражасидаги мавжудликни нафақат ахлоқан, балки лексик жиҳатдан ҳам кўзда тутати. Агар мусиқавий асар одамга тингловчи сифатида пассив ёки ижрочи сифатида актив бўлишидан бирини танлаш имкониятини берса, адабий асар – санъат Монталенинг, умидни узса бўладиган маънодаги сўзига қараганда, фақат ижрочилик ролини талаб қилади.

Менимча, одам бошқа роллардан кўра ана шунисини кўпроқ ўйнаши лозим. Ундан ҳам кўра, фаразимча, бу рол ижтимоий порглаш ва одамларнинг майдалашиб кетиши, яъни шахснинг борган сари яккаланиб бориши натижаси-

да муқаррарлашиб боради. Мен, ўзим тенги одамларга нисбатан ҳаётни кўпроқ биламан деб ўйламайман, бироқ, назаримда, китоб дўстга ёки маъшуқага қараганда ишончлироқ суҳбатдош кўринади. Роман ёки шеър — монолог эмас, ёзувчининг ўқувчи билан суҳбати эса — суҳбат, ўта хусусий, бошқа ҳаммаси бунга кирмайди, айтиш мумкинки, икки томонлама одамовилик. Шундай суҳбат чоғида ёзувчи ва ўқувчи бир-бирига теппа-тенг, ёзувчи улугми ё оддий, бунинг ҳеч аҳамияти йўқ. Бу тенглик онгнинг тенглигидир ва у одам билан хогира сифатида аниқ ёки элас-элас, бир умрга қолади, шахснинг хатти-ҳаракатини белгилайди. Ижрочининг роли деганда айнан шуни назарда тутаман. Роман ёки шеър ёзувчи ва ўқувчининг ўзаро ёлғизлик маҳсули сифатида янада табиийроқ кўринади.

Бизнинг инсоният тарихида, келажак одами тарихида китоб, мазмун эътибори билан ғилдирак ихтиро қилинишига ўхшаган фавқуллодда антропологик ҳодисадир. Бизнинг манбаларимиз ҳақида маълумот беришдан кўра, кўпроқ келажак одами деганлари нималарга қодир эканлигини кўрсатиб қўйиш учун пайдо бўлган китоб тажрибанинг фазода кўчиб юриш воситаси ҳисобланади. Кўчиб юриш тезлиги эса китоб саҳифаларини очиш тезлигига боғлиқ. Бу кўчиш бошқа ҳар қандай кўчиш сингари бир умумий махраждан қочишга, бу махражни илгари белдан юқори чиқиб, юрагимизга, онгимизга, тасаввуримизга етиб бормаган чизиққа боғлаб қўйишга айланиб кетади. Бу қочиш — умумий бўлмаган юз ифодаси томонга, касрнинг сурати томонига, шахс томонга, хусусийлик томонга қочишдир. Биз, кимдан андаза олиб яратилганимиздан қатъи назар, беш миллиард киши бўлдик ва санъат чизиб кўрсатганидан бўлак келажак бизда йўқ. Акс ҳолда бизни ўтмиш, аввало, ўзининг миршабона ҳамма “чиройи” билан сиёсий ўтмиш кутиб олади.

Нима бўлганда ҳам санъат, хусусан, алабиёт жамиятда камчиликнинг мулки бўлган ҳолат, назаримда, носоғлом ва хатарли кўринади. Мен давлатни кутубхонага айланттиришга чақирмайман, гарчи шундай фикр менда кўп марта бўлган, бироқ ишончим комилки, агар биз ҳукмдорларимизни сиёсий дастурига қараб эмас, ўқувчилик тажрибаси-

га қараб танлаганимизда, ер куррасида ғам-андух камроқ бўларди. Бўлажак ҳукмдордан дастлаб унинг ташқи сиёсат дастурини эмас, Стендалга, Диккенсга, Достоевскийга муносабатини сўраш керак. Ҳеч бўлмаса, шунинг учун ҳамки, инсоний хилма-хиллик ва бемаънилик адабиётнинг кундалик нони, адабиёт эса инсоний мавжудлик муаммоларини ечишда қўлланиладиган маълум ва бўлажак тоталитар ёндашишга уринишлар йўлида ишончли тўғаноқ бўла олади. Адабиёт, жилла курса, ахлоқий суғурталаш тизими сифатида у ёки бу диний эътиқод ёки фалсафий доктринага қараганда анча самаралироқ. Чунки бизни ўзимиздан сақлайдиган биронта қонуннинг бўлиши мумкин эмас, ҳеч бир жинсий кодекс адабиётга қарши қилинган жиноят учун жазолашни кўзда тутмайди. Ва бундай жиноятлар ичида энг оғири муаллифни таъқиб этиш, цензура чекловлари, китобни ўтга ташлаш эмас. Булардан оғирроқ жиноятлар борки, у – китобни менсимаслик, уларни ўқимасликдир. Бу жиноят учун одам ўз ҳаёти билан товон тўлайди. Агар уни миллат содир этса, у ўз тарихи билан тўлов беради. Ҳозир мен бир мамлакатда яшаб туриб, одамнинг моддий фаровонлиги билан унинг бадиий нодонлиги ўртасида қандайдир муносабат бор, деб биринчилар қатори ишонган бўлардим, бироқ бундай фикрдан мен туғилиб ўсган мамлакат тарихи қайтариб турибди. Шунга кўра, сабаб-оқибатлар минимумига, дағал формулага келтирилган рус фожиаси – жамият фожиасидир, ундаги адабиёт камчилигининг – машҳур рус зиёлиларининг алоҳида ҳуқуқи, имтиёзи бўлиб қолди.

Мен бу мавзуда кўп тўхталмоқчи эмасман, бу кечада миллион одам томонидан сиёсий доктринанинг тантанаси йўлида хароб қилинган ўн миллионлаб одамларни эслатиб, сизларни қайғуга солмайман. XX асрнинг биринчи ярмида Россияда кечган бундай воқеалар автоматик ўқотар қурол ихтиро қилинмасидан олдин содир бўлганига эътиборингизни қаратмоқчиман, холос. Россиядаги сиёсий доктринанинг ночорлигини шундан ҳам билса бўладики, уни амалга ошириш учун инсоний қурбонлар талаб қилинади. Бир нарсани айтаман: тажрибадан эмас, афсус, фақат назарий жиҳатдан келиб чиқиб фараз қиламанки, ўзига ўхшаган бир кимсага, қандай бўлмасин, бир ғоя йўлида

ўқ отиш Диккенсни мутолаа қилган одам учун уни ўқимаганга қараганда оғирроқ. Мен саводлилиқ, маълумотли бўлиш ҳақида эмас, фақат ўқиш ҳақида, Диккенсни, Стендални, Достоевскийни, Флоберни, Бальзак, Мелвилл ва шу кабиларни ўқишни назарда тутяпман. Саводли, маълумотли одам эса, сиёсий трактатни ўқиб бўлгач, ўзига ўхшаган бир кимсага қўли қилт этмай ўқ отиши ва бундан ҳатто эътиқод завқини туйиши мумкин.

Поэзияга ўтишдан олдин бир нарсани қўшимча қилман: рус тажрибасини огоҳ сифатида қабул қилган маъқулроқ, чунки Фарбнинг ижтимоий тузилмаси ҳозиргача 1917 йилдан олдинги Россиядагига ўхшаш (нафсиламрини айтганда, XIX аср рус психологик романининг Фарбда оммабоп эканлиги ва замонавий рус прозасига нисбатан паст қадрланиши айнан шу сабаб билан изоҳланади. XX асрда Россияда юзага келган ижтимоий муносабатлар ўқувчига персонажларнинг исмидан кўра ғалатиноқ туюлса, эҳтимол). Россиядаги сиёсий партияларнинг ўзигина, масалан, 1917 йилги октябрь тўнтариши арафасида, ҳозирги кунларда АҚШдаги ёки Буюк Британиядагидан кўп бўлса бор эдики, кам эмасди. Бошқача айтганда, эҳтиросга берилмаган одам Фарбда XIX аср давом этаётганини сезган бўларди. Россияда эса у тугади. Агар мен, у фожиа билан тугади, десам, аввало шунинг учунки, юзага келган ижтимоий ва хронологик ўзгариш ўз ортидан кўплаб инсонлар қурбонини бошлаб келди. Ҳақиқий фожиада қаҳрамон эмас, омма ҳалок бўлади.

3

Она тилиси — рус тили бўлган одам учун сиёсий зулм ҳақида гапириш овқат ҳазм қилишдек табиий ҳисобланса-да, мен энди сўзимнинг мавзусини ўзгартираман. Ўз-ўзидан аён нарса ҳақидаги гапларнинг камчилиги шундаки, улар ўзининг енгиллиги, енгил эришиладиган ҳаққонийлик ҳиссиёти билан одамнинг онгини бузади. Уларнинг қизиқтирадиган нарсаси ана шунда, ва у ўз табиатига кўра, бундай зулмни келтириб чиқарадиган ижтимоий ислоҳотчининг вавасасига ўхшайди. Бу вавасани ҳис этиш ва ундан қочиш қандайдир даражада менинг

замондошларим, қаламкаш маслакдошларим тақдирига бўлмаса ҳам, уларнинг қалами остидан чиққан адабиётга масъул. Бу адабиёт четдан туриб кузатгандагидек, тарихдан қочиш ҳам эмас, хотирани бўғиш ҳам эмас.

“Аушвицдан кейин қандай қилиб мусиқа ёзиш мумкин?” дейди Адорно. Рус тарихи билан таниш одам бу гапни фақат лагер номини ўзгартирган ҳолда такрорлаши мумкин. Такрорлаганда ҳам каттароқ ҳуқуқ билан айта олади, чунки сталинча лагерларда чириб кетганлар миқдори немис лагерларида қирилганлардан анча ўтиб тушади. “Аушвицдан кейин қандай қилиб ланч ейиш мумкин?” деди бир вақт америкалик шоир Марк Стренд. Нима бўлгандаям, мен мансуб бўлган авлод шу мусиқани ёзишга қодир бўлиб чиқди. Бу авлод Аушвиц крематорийлари тўла қувват билан ишлаётганда, Сталин ўзининг худосифат, мутлақ, гўё табиат томонидан рухсат этилган ҳокимият чўққисига кўтарилганда туғилган. Бу авлод крематорийларда, сталинча архипелагнинг ном-нишонсиз, умумий қабрларида назарий жиҳатдан узилиб қолиши керак бўлган нарсани давом эттириш учун туғилган. Ҳамма нарсаси узилиб битмагани, ҳеч бўлмаса, Россияда кўп жиҳатдан шу авлодга боғлиқ ва мен ўша авлоддан эканлигимдан ғурурланишим, бугун мана шу минбарда турганимдаги ғуруримдан кам эмас.

Мен бугун шу ерда туришим ўша авлоднинг умуммаданиятга қўшган ҳиссасини тан олишдир. Мандельштамни эсласам, дунё маданиятига қўшган ҳисса, дегим келади. Ортга назар ташлаб, айтишим мумкинки, биз бўм-бўш ердан, аниқроқ айтсам, вайроналиги билан одамни қўрқитадиган ердан бошлаганмиз ва биз онгимиздан кўра ҳиссиётимиз билан тезроқ тушуниб етдикки, маданиятнинг узлуксизлик самарасини қайта яратиш, унинг ҳавза ва сўқмоқларини тиклаш, унда-мунда бутун қолган ва обрўсизлантирилган ҳавзаларни ўзимиз яратган, янги ёки бизга шундай туюлган мазмун билан тўлдира бошлаш керак.

Балки бошқа йўл ҳам бўлгандир. Бу — бузилишда давом этиш, парчалар ва вайроналар поэтикаси, минимализм, нафасларнинг бўғилиш йўли. Биз бундан воз кечган бўлсак, у ўзимизни ўзимиз драмалаштириш бўлиб туюлга-

нидан ёки хаёлимизда инсоний қадр-қимматга тенг маданиятнинг бизга маълум ҳавзаларининг наслий олижаноблигини сақлаб қолиш ғоялари билан жуда руҳланиб кетганимиздан эмас. Биз ундан шунинг учун воз кечдикки, танлов биз томондан эмас, маданиятнинг ўзидан ва бу танлов яна ахлоқий эмас, эстетик жиҳатдан бўлди. Албатта, одам ўзини маданиятнинг қуроли эмас, уни яратувчиси ва сақловчиси сифатида тасаввур этиши табиий. Агар мен бугун бунинг аксини тасдиқлаб турсам, сабаби — XX асрнинг сўнгида Плотинни, лорд Шефтсберини, Шеллинг ёки Новалисни бошқача ифодалашда бир сеҳр бор-йўқлигида эмас, балки сўзлашув тилида илҳом парисининг овози — тилнинг ҳукмронлиги эканидандир. Яъни, тил шоирнинг қуроли эмас, аксинча, у тилнинг ўлмаи қолиш воситаси. Тилни жонли мавжудот деб тасаввур қилсак-да (шунда адолат қарор топган бўларди), ахлоқий танлашга қодир эмас.

Одам шеър ёзишга турли мулоҳазалар ила қўл уради: маъшуканинг юрагини забт этиш, теварақдаги борлиққа — у хоҳ манзара бўлсин, хоҳ давлат — муносабат билдириш, муайян бир онда ўз руҳий аҳволини тасвирлаш, шу онда ўйлаётганидек, ер юзида ўзидан бир из қолдириш учун. У шеърга онгсиз — тақлид мулоҳазалари билан қўл уради, оппоқ қоғоз ўртасида тепадан пастга қараб тушган ажибужи сўзлар устунни одамга, унинг дунёда тутган ҳолатини, фазонинг ўзига муносабатини эслатса керак. Бироқ, қўлига қалам тутқизган мулоҳазаларга, қалами остидан чиқадиган нарсанинг каттами-кичикми аудиторияга таъсири қандай бўлишига боғлиқ бўлмаган ҳолда! Бу ишнинг изма-из келадиган натижаси — тил билан бевосита мулоқотга кириш ҳисси, аниқроқ айтганда, унга шу онда қарам бўлиб қолиш ҳисси, у айтган ҳамма нарса ёзиб қолдирилди. Бу қарамлик — мутлақ ва шафқатсиздир, лекин ўзи озод этади. Чунки тил ёзувчидан катта ва ўтган замон томонидан берилган салоҳият — марказдан қочувчи жуда улкан қувватга эга. Бу салоҳият муайян тилда гаплашадиган миллат миқдори билан эмас (гарчи бунга ҳам боғлиқ), шу тилда ёзилган шеърнинг сифати билан аниқланади.

Қадимги Юнон ва Рим муаллифларини, Дантени эсга олиш кифоя. Ҳозирги пайтда, айтайлик, рус ёки инглиз

тилида яратилаётган асарлар бу тилларни яна минглаб йиллар яшаб қолишини кафолатлайди. Қайтараман: шоир тил мавжудлигининг воситаси ёки улуғ Оден айтганидек, у тилни тирик тутиб турадиган кимса. Ушбу сатрларни ёзаётган мен ўлиб кетсам-да, уларни ўқийдиган сизлар йўқликка рихлат қилсангиз ҳам сатрларни ифодалаган ва сиз ўқийдиган тил қолади. Тил одамдан узоқроқ яшаш қобилиятига эгалиги учун эмас, ўзгаришларга жуда яхши мослашгани учун сақланиб қолади.

Шеър ёзадиган одам ўлимидан кейинги шон-шуҳрат учун ёзмайди, гарчи шеърим ўзимдан узоқроқ яшаб қолади, деган умидга тез-тез берилса ҳам. Унинг тили кейинги қаторни айтиб тургани учун шеър ёзади. Шеърни бошлаган вақтда у нима билан тугадини билмайди ва гоҳо натижадан ўзи ҳам ҳайрон қолади, чунки кўпинча ўзи ўйлаганидан кўра яхшироқ натижа чиқади, фикри ўзи ўйлаганидан ҳам теранлашган бўлади. Мана шу – тилнинг келажаги, шоирнинг ҳозирги замонига аралашганидир. Бизга маълумки, билишнинг учта усули бор: аналитик, ҳиссий ва пайғамбарларга хос усул – ваҳий. Поэзия адабиётнинг бошқа жанрларидан учала усулдан бараварига (биринчи ва иккинчисидан кўпроқ) фойдаланиши билан фарқланади, чунки тилда учала усул бор. Гоҳида шеър ёзадиган одам битта сўз ёрдамида бошқа ҳеч ким боролмаган, ҳатто ўзининг хаёлига келмаган жойларни забт этади. Одам шеърни шунинг учун ҳам ёзадики, шеър тўқиш онгининг, мушоҳаданинг, дунёни тушунишнинг азим тезлатгичидир. Одам бундай тезланишни бир марта ҳис қилгандан кейин, гиёҳларга ёки ичкиликка боғланиб қолганидек ўрганиб, боғланиб қолади. Тилга ана шу тарзда боғланиб қолган одамни, ўйлашимча, шоир деса бўлади.

1987 йил

НАЖИБ МАҲФУЗ

(1911–2006), мисрлик ёзувчи, серунум ижод қилганидан уни “Мистер Бальзак” деб аташган. “Ўғри ва ит” (1961), “Кузги беданалар” (1962), “Кўзгулар” (1971), “Мирамор пансионати”, “Ёмғир остидаги севги” романлари бор. 1988 йили

“Борлиқ одамзод учун аҳамиятли бўлган араб ҳикоячилигининг ҳаққонийлиги ва ранг-баранглилигини кўрсатгани учун” Нобель мукофоти берилган.

(Маъруза)

Авалло, Швеция академиясига ва унинг Нобель мукофоти бўйича қўмиталарига, менинг узоқ муддатли бадий меҳнатимга шунчалик катта баҳо берганлиги учун миннатдорчилик билдираман. Кўпчилик учун нотаниш тилдаги мурожаатимни очиққўнгиллик билан қарши оласизлар, деган умиддаман. Айнан шу тил – араб тили олий мукофотга сазовор бўлди. Сизларни унинг гўзаллиги билан таништириб ўтишни ўз бурчим деб биламан. Сизлар жонли араб тилини биринчи марта эшитяпсиз, ўйлайманки, бу – охиргиси эмас. Ҳали араб ёзувчилари кўп марта мана шу залда бошқа мамлакатларнинг улуғ ёзувчилари – бу безовта дунёда донишмандлик дурдоналарини яратувчилар билан бир қаторда туриш шарафига муяссар бўладилар.

Қоҳирадаги чет эл газеталаридан бирининг муҳбири айтишича, менга Нобель мукофоти беришга қарор қилинганда залга оғир сукунат чўккан. Нобель мукофоти қўмитасининг аксари аъзолари “Ким у, Нажиб Маҳфуз?” дейишибди. Мана энди, шахсан ўзимни оччиққўнгиллик ва самимийлик билан таништиришга ижозат бергайсиз.

Мен, бир вақтлар бир-бири билан қўшилиб кетган икки цивилизациянинг ўғлиман. Бири етти минг йил илгари, фиръавнлар даврида, иккинчиси минг тўрт юз йил муқаддам дунёга келган мусулмон цивилизацияси. Бу залда ўтирган сиз жаноблар мансуб бўлган цивилизация ҳақида гапиришга зарурият йўқ, деб ўйлайман. Сизлар соф санъат ва илм-фан фарзандларисиз. Бизлар яхши танишиб олишимиз учун иккала цивилизациядан менинг юртимда қолган мерос ҳақида эслатиб ўтмоқчиман. Фиръавнлар даври, уларнинг юришлари, империялари ҳақида кўп тўхталмайман... Булар бари узоқ ўтмиш, ҳозирги замон одамлари хаёлини кўпам безовта қилмайди. Миср цивилизацияси дастлаб қандай қилиб оламларни яратган Аллоҳнинг одамларда иймон уйғотган таълимотига мурожаат этиб тарақ-

қиёт йўлига қадам ташлагани ҳақидаги тафсилотларга берилиш зарурати ҳам йўқ. Бу жуда кўп вақтни олади.

Сизларнинг орангизда фиръавн-пайғамбар Эҳнатон даври ҳақида эшитмаган биронта одам йўқлигига ишончим комил. Бу цивилизация эришганлари, унинг санъати, адабиёти, ўлмас меъморчилик ёдгорликлари – пирамидалар, қасрлар, Сфинкс, Қарноқ кабилар ҳақида гапириш зарурати ҳам йўқ. Сиз жаноблардан кимлардир бу улуғвор ёдгорликларни ўз кўзлари билан кўрмаган бўлсалар-да, улар ҳақида ўқиганлар, сон-саноксиз фотосуратларда кўрганлар. Шундай бўлса ҳам фиръавнлар давридан бир манзарани эслатмоқчиман. Ўзим кўп йиллар давомида қадимги дунё тарихи мавзусида ҳикоя ва новеллалар ёзганман. Бизгача ёзма ҳолда етиб келган бир ҳикояни эшитиб кўринг.

Қадимий папирусда ёзилишича, бир фиръавнга унинг ҳарамидagi асираларидан баъзилари сарой аъёнлари билан ишқий муносабатга киргани ҳақида хабар берадилар. Ўша давр қонунларига кўра, саройда гуноҳ қилган одам зудлик билан жаллодга топширилар эди. Фиръавн энг билимдон қонуншуносларни чақириб, воқеани синчиклаб ўрганишни, кейин одил суд қилиб, адолатни тиклашни топширади. Аминманки, фиръавннинг бу қарори улуғвор пирамидалардан ҳам, кучли салтанатлару бойликлардан ҳам ортиқроқ ҳайрат уйғотади. Салтанатлар йўқ бўлиб кетди, улар ҳақидаги хотиралар фақат ёзувларда қолди. Бир вақтлар келиб, пирамидалар ҳам кулга айланади. Бироқ, ҳақиқат ва адолат, одам зотида синчков ақл, безовта қалб бор эканки, сақланиб қолаверади.

Ислом цивилизацияси ҳақида, у қандай қилиб одамларни ва сайёрамиздаги ҳамма халқларни бирликка, эркинликка, тенглик ва мурувватга даъват қилгани ҳақида кўп тўхталмайман. Ислом цивилизациясининг, сизларнинг мутафаккирларингиз ҳам одамзод тарихидаги энг буюк зот деб тан олган пайғамбари ҳақида гапириб ўтирмайман. Исломнинг дунё бўйлаб ёйилиши, у барча динларни аҳилликка, Хитою Ҳиндистондан тортиб Франциягача бўлган оралиқдаги миллионлаб одамларни бир-бирига тоқатликка, сабрга ва яхшиликка чақиргани ҳақида ҳам

тўхталмайман. Фақат ислом цивилизацияси тарихидан чиройли бир мисол келтираман. Мусулмонлар Византия империясининг армияси билан жанг қилгандан кейин асир олинганларни қадимий юнон фалсафаси, тиббиёти, математикаси ҳақидаги китобларга алмашган эканлар. Мен буни билимга ва ҳақиқатга чанқоқ инсон руҳиятининг улуғворлиги ҳақида гувоҳлик берувчи воқеа деб биламан. Улуғ таълимотга эргашган одамлар мажусийлик цивилизацияси меваларидан тотиб кўришни лозим топибдилар.

Тақдир мени икки улуғ цивилизация юртида туғилиб, уларнинг сугидан озикланишимни, маданий меросидан баҳраманд бўлишимни лозим кўрибди. Ана шундай заминда менинг китобларим дунёга келди. Улар ҳурматли академиянгизнинг юқори баҳосига сазовор бўлиб, адабиёт соҳасидаги Нобель мукофотига лойиқ деб топилганидан бахтиёрман. Ўз номимдан ҳам иккала цивилизациянинг мангуликка кетган ижодкорлари номидан самимий ва чуқур миннатдорчилигимни қабул қилишингизни сўрайман.

Жаноблар! Эҳтимол сизлар “Қандай қилиб бу “учинчи дунё” одами ўз ақлининг эринчоқлигини енгиб ўтиб, бадий асарлар ёза қолибди?” деб ўйлаётгандирсиз? Бундай савол жуда ўринли. Ахир мен, катта қарзлар ботқоғига ботган ва ўзини очликка гирифтор қилиш йўли билангина бу қарзларни узиши мумкин бўлган юртлардан келганман. Бизнинг “учинчи дунё” бу — доимо сув тошқинида қоладиган Осиё, очликдан азоб чекаётган Африка, бу — миллионлаб одамлари оддий ҳуқуқларидан ҳам маҳрум этилган ва ўзлари одам саналмайдиган Жанубий Африка. “Учинчи дунё” бу — Урдун дарёсининг ғарбий қирғоқлари, одамлари ўз ота-боболаридан қолган ерларда яшасалар-да, ўзларини тақдирнинг ўғай фарзандлари каби ҳис қиладиган Ғазо минтақаси. Бу одамлар ўзларининг оддий инсоний ҳуқуқлари учун курашга отланганлар. Энг биринчи ҳуқуқ — инсоний ҳаёт кечиришдир. Буни дунё тан олган.

Қаҳрамонона кўзғолонларнинг минглаб иштирокчилари аёвсиз саваланадилар, отиб ташланадилар, қамоқхона ва концлагерларда азобга солинадилар, уларнинг уйи ер юзидан супуриб ташланади. Буларнинг бари сайёра-мизнинг юз эллик миллион араблар яшайдиган қисмида

содир бўляпти! Улар, фаластинликлар азобланаётганини ва таҳқирланаётганини кўриб, қаҳр-ғазабга тўлиб кетяптилар. Агарда умумий тинчлик ва адолатга интилаётганларнинг ақли-дониши тантана қилмас экан, ҳудуддаги аҳвол фалокатга айланиб кетиши мумкин. Инсоният цивилизацияси ўз ривожининг масъулиятли босқичини ўтаётган шу кунларда бу одамларнинг азобланишига бефарқ қараб бўлмайди, улар бизнинг виждонимизга ҳавола қиляптилар, амалий ҳамдардлик кўрсатишни талаб қиляптилар.

Мен, инсоният етарли даражада оқил, деб ҳисоблайман. Ривожланган мамлакатлар бир битимга келаётган, олимлар атроф-муҳитни, саноатнинг зарарли чиқиндиларини тозалаш учун курашаётган ҳозирги кунларда одамзоднинг ақлзаковати ўлим ва емирилишга қарши туриши зарур. Ахлоқни ва одамлар руҳиятини айнаб кетишдан сақлаб қолиш учун курашни кучайтириш зиёлиларнинг бурчидир. Биз ривожланган, улуғ давлатларнинг бошлиқларидан, соғлом фикр юргизадиган одамлардан давримизнинг юксак онги даражасига кўтарилишни талаб қилишга ҳақлимиз.

Узоқ ўтмишда ҳар бир бошлиқ ўз мамлакатаи ёки миллати ҳақида қайғурган, бошқаларни эса ўзига душман деб билган ва эксплуатация қилиш объекти деб ҳисоблаган. Бундай бошлиқлар учун энг муҳими — бошқалардан устунликка эришиш, ўз улуғлигини қатъийлаштиришдан иборат бўлган. Шундай тубан мақсадлар учун ахлоқ, тамойиллар, инсоний қадриятлар топталган, бу йўлда ҳар қандай восита ўринли ҳисобланган. Шундай мақсадларни деб сонсаноксиз одамлар қурбон қилинган, ёлғон, хиёнат, шафқатсизлик — куч ва улуғворлик белгиси деб ҳисобланган. Энди биз инсоний қадриятларга бошқача кўз билан қарашимиз, муносабатимизни ўзгартиришимиз лозим.

Ҳозирги цивилизациялашган раҳбарнинг улуғворлиги, дунёқарашининг кенглиги, бутун одамзод тақдири учун кучайган масъуллиги билан баҳоланиши керак. Ривожланган давлатлар ҳам, “учинчи дунё” мамлакатлари ҳам — ҳаммаси бир оила. Бу оилада ҳар бир одам бошқа ҳар бир одам учун, илм-фаннинг ютуқларини, инсоний донишликни ва цивилизацияни сақлаб қолиш учун ўзининг масъ-

улият улушини зиммасига олиб юриши керак. “Учинчи дунё” номидан сизларга мана бундай чақириқ билан му-рожаат қилишни ўз бурчим деб биламан: бизнинг фало-катларимизни ва кулфатларимизни четдан туриб кузатув-чилар бўлманг, улардан қутулишимизга ёрдам беринглар! Бу – сизларнинг улкан имкониятларингизга мос келади-ган олиҳиммат ролингиздир. Сизлар тараққий этган дунё вакиллари сифатида ер юзидаги ҳаётнинг ҳар қандай кўри-нишларига, ундан ҳам кўпроқ, бу улкан, айти пайтда тор дунёда яшаётган ҳар бир одамнинг ҳаётига масъул-сизлар. Гапириб-гапириб қўйиш етарли эмас, қароқчи-ларча сиёсату чангалзор қонунларини тугатиш учун ама-лий чора кўриш вақти келди. Биз шундай даврда яшайп-мизки, раҳбарлар одамзоднинг яшаб қолиши учун, сайёрамизнинг тақдири учун жавобгардир... Одамлар, ин-соният тақдири олдидаги ўз масъулиятлари даражасини англаб етишларига ёрдам беринг! Ҳализамон одамийлик, ақл-заковат, илм-фан қонунлари бир четга улоқтириб таш-ланмасдан олдинроқ ёрдам беринг!

Жаноблар! Сизларнинг илтифотли диққат-эътиборин-гизни суиистеъмол қилганим учун кечиринглар. “Учинчи дунё”дан ўзининг дарду ҳасратлари билан келган одам-дан бошқа ниманиям кутиш мумкин? Бунақа одам ўз қайғу-ҳасратларини илм-фанга, санъатга, маънавий ва инсоний қадриятларга хизмат қилиш учун яралган сиз-нинг цивилизация воҳангизда тўкиб солмаса, қаерда га-пиради, дейсиз? Сизнинг воҳани бунёд қилган улуғ зот тўплаган улкан бойликларини Яратганнинг олдида ўз гу-ноҳларини ювиш учун, яхшилик ва илм-фан йўлига сарф-лаган. Биз, “учинчи дунё” фарзандлари сиздек маъри-фатли арбобларни ундан намуна олишга чақирамиз. У дунё-ни қандай кўришни истаган бўлса, шундай дунё учун курашинг!

Жаноблар! Бугун биз яшаб турган дунё ларзаларни бо-шидан кечираётганига қарамай, мен барибир оптимистли-гимча қоламан. Улуғ файласуф Кантнинг “яхшилик ёвуз-лик устидан фақат нариги дунёда ғалаба қилади”, деган га-пига ҳеч қачон қўшилмайман. Йўқ, яхшилик ҳар куни ғалабаларга эришади. Ёвузлик биз ўйлагандан кўра ожиз,

яхшиликка қараганда кучсиз. Бунга кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Яхшилик ғалаба қилмаганида одам боласи ёввойи табиатта, стихияли фалокатларга, қўрқув ва худбинликка қарши туролмаган бўларди. Каттароқ мисол келтирмам: яхшилик тантана қилмаганида одамзод умуман тараққий этолмаган, миллатларга бирлашиб, техниканинг янгидан-янги мўъжизаларини ихтиро қилолмаган, коинотни ўзлаштиролмаган, инсон ҳуқуқларини овоза қилолмаган бўларди. Тўғри, ёвузлик мисли тиканак, овози ўткир, одам эса хурсандчиликдан кўра ғам-ташвишлар ҳақида ўйлашга мойил. Бизнинг улуғ шоиримиз Абдулали айтганидек, ўлим қайғуси туғилиш хурсандчилигидан минг кара кучлидир.

Илтифотли диққат-эътиборингиз учун, жаноблар, сизларга яна бир марта миннатдорчилик билдираман.

1988 йил

ГЮНТЕР ГРАСС

Гюнтер Грасс 1927 йили Польшанинг Даниг шаҳрида, немис оиласида туғилди. 1944–1946 йилларда оддий ишчи, шахтёр бўлиб ишлади. Германиянинг Дюсселдорф ва Берлин шаҳарларида санъат бўйича таълим олди. 1956–1959 йиллар Парижда ҳайкалтарошлик ва рассомчилик билан тирикчилик қилди.

Биринчи шеърий тўплами 1956 йили босилди, илк пьесаси 1957 йили саҳналаштирилди. 1959 йили босилган “Қалайи дўмбира” романи муаллифга ҳалқаро миқёсда обрў келтирди. Кейин “Мушук-сичқон”, “Ит азоби йиллари”, “Камбала”, “Маҳаллий анестезия”, “Телгитдаги учрашув”, “Каламуш хоним” асарлари чоп этилди. 1999 йили “Ўтмишининг унутилиб кетган қиёфасини қувноқ ва ғамгин тасвирлаган асарлари учун” Нобель мукофотига сазовор бўлди.

“ДАВОМИ БОР...”

(Маъруза)

Швеция академиясининг ҳурматли аъзолари, хонимлар ва жаноблар!

Мен маърузамни “Давоми бор...” деб атадим. Айнан шу сўзларни илова қилиб, XIX аср газета ва журналлари

насрий асарларни “резинка” қилишарди. Давоми бор романлар урчигандан урчиб кетди. Боблар кетма-кет босилиб турган бир пайтда, муаллиф ўз ҳикоясининг ўрта қисмини ёзишга эндигина киришган бўлар, яқуний қисми нима бўлишини ҳали ўзи ҳам билмас эди. Лекин ўқувчиларни фақат тутуриқсиз ва даҳшатли воқеаларгина банд қилиб олмасди.

Диккенснинг баъзи романлари худди шу тарзда — қисмлар билан дунё юзини кўрган. Лев Толстойнинг “Анна Каренина”си ҳам “давоми бор” роман эди. Бальзак яшаган давр ялпи маҳсулот етказиб берадиган ва номи ҳали чиқмаган тиришқоқ муаллифни, асарнинг навбатдаги қисми охирида воқеаларни авжига чиқаришга ўргатиб қўйган бўлиши мумкин. Фонтаненинг деярли ҳамма романлари, масалан, “Йўллар ва чорраҳалар”, аввалига газета ва журналларда давомли босилган. “Фоссише цайтунг”нинг эгаси ҳатто, жонига тегиб кетганидан, “Бу манжалақининг саргузашти тугайдими-йўқми?” деб хитоб қилган экан.

Нутқим толаларини шу йўсинда ўриш ёки уни янада майдароқ толаларга ажратишда давом этишдан олдин шуни эслашим лозимки, мана шу зал ва мени бу ерга таклиф этган Швеция академияси мен учун бегона эмас. Баъзи ўқувчиларнинг ёдида бўлса, бундан деярли ўн тўрт йил олдин чоп этилган ва қиссахонлик бобида бош айлантислар даражада ютуққа эришган “Каламуш хоним” номли романимда, Стокгольмда йиғилган мана шундай қурама жамоатчилик олдида каламуш, аниқроғи, лаборатория каламуши шарафига мадҳиялар янграйди.

Каламуш хоним Нобель мукофотини олди. Ниҳоят, буни таъкидлаш лозим, чунки рўйхатда анчадан бери турарди. Уни, ҳатто, сеvimли маҳбуба деб ҳисоблашарди. Сочлари оппоқ, кўзлари қип-қизил бу лаборатория каламушини тажрибага тушадиган миллионлаб жониворлар — денгиз чўчқасидан тортиб резус-макак турига мансуб маймунгача, барчасининг намояндаси сифатида муборакбод этишди. Романдаги ҳикоянависнинг таъкидлашига кўра, айнан шу Каламуш хоним тиббиёт соҳасида қилинган тадқиқотлар ва ихтиролар амалга ошишига имкон яратди, хусусан,

Нобель мукофоти совриндорлари Ватсон ва Крикк ирситнинг чексиз имкониятга эга майдонларида ўта нозик ҳаракатлар натижасида кашфиётлар қилдилар. Шундан буён, у ёки бу даражада ошкоралик билан, айтайлик, жўхори, сабзавотлар, яна майда-чуйда жониворлар клонлаштирилдиган бўлди. Шу сабабдан, ўша романимнинг охирида, яъни одамзоддан кейинги эрада ҳокимиятни эгаллаб олаётган “одам-каламуш”лар, “Ватсонкрикклар” деб аталган. Уларда иккала турнинг энг яхши сифатлари мужассам: одамда каламуш сифатлари ва аксинча, каламушда одам сифатлари. Жинсларни шундай урчитиш йўли билан, дунё ўзини-ўзи соғломлаштирмоқчига ўхшайди. Буюк Портлаш содир бўлиб, фақат каламушлару сувараклар ва гўнг пашшалари, балиқ ва қурбақа тухумлари омон қолгандан сўнг ғаройиб тарзда қутулиб қолган ватсонкрикклар ёрдамида ағдартўнтар бўлган дунёни тартибга солиш вақти етди.

Бироқ бу сўз оқими “Давоми бор” деган изоҳ билан тугаган ва лаборатория каламушига Нобель мукофоти берилиши ҳақидаги сўзлар асарнинг ниҳояси учун эрмак тарзида ёзилмаган экан, мен энди қиссахонлигим билан, уни тирик қолиш шакли ва санъат шакли сифатида қабул қилиб, жиддий шуғулланишим мумкин.

Одамзод ҳикоя қилишни жуда қадимдан бошлаган. Ҳарфларни ўйлаб топиб, ёзишни машқ қилишидан анча илгари вақтларда ҳар бир одам бошқасига нималарнидир гапириб берган ва ҳар бир одам шериги айтаётган гапларга қулоқ солган. Ҳали ёзишнинг билмайдиган одамлар орасида бошқаларга қараганда кўпроқ ва яхшироқ сўзлайдиган ёки ростга ўхшатиб алдайдиганлар пайдо бўлган. Ўз навбатида, уларнинг орасидан вазмин ҳикоя қиладиганлардан фарқли ўлароқ, усталик билан ошириб-тоширадиганлар етишиб чиқди; улар тўпланиб қолган ахборот оқими қирғоқлардан тошиб, ирмоқларга ажралиб кетишига имкон яратди; бу оқим қуриб қолиш ўрнига қутилмаганда кенг дарё бўлиб ёйилади, чунки унга йўл-йўлакай кўплаб “нарса”лар қўшилиб қолиб, ёрдамчи сюжет тармоқлари ҳосил бўлади.

Мана шу дастлабки қиссахонлар куннинг вақтига ёки чироқ бор-йўқлигига қараб ўтирмасдан қоронғида ҳам ўз хунарларини муваффақият билан бажарганлар; бу ҳам ет-

магандек, гира-шира ва қоронғилик уларга далда берган; уларни на сувсиз саҳролар, на гувиллаган шоввалар қўрқитолган, зарур бўлиб қолганида эса, айтайлик, тингловчилар чарчаганида “Давоми бор” деган ваъда билан ҳикоясини узиб қўйган; шунинг учун ҳам уларнинг атрофида доимо тингловчилар ғуж бўлган, гарчи ўзлари, бунчалик сермахсул бўлмаса ҳам, ҳикоя қилишни билишган.

Ҳали ҳеч ким ёзишни, ўзида қайд қилиб олишни билмаган пайтларда нималар ҳақида ҳикоя қилишганикин? Аввалига, Қобил ва Ҳобил давридан буён ўлдириш ҳақида сўзлашишган бўлса керак? Бунга қасос олиш, қонга қон билан қасос олиш туртки берган. Қайсидир халқни қириб ташлаш азалдан бозори чаққон мавзу бўлиб келган. Тошқинлар ва қурғоқчиликлар, сермахсул ва қаҳатчилик йиллари ҳақида ҳам ҳикоя қилишган бўлиши мумкин. Чорва моллари ва одамлардан иборат мулкларни санаб адоғига етмагани ҳақида ҳам ҳикоя қилишдан тойишмаган. Ҳикоя ҳақиқатга ўхшаб чиқиши учун ким кимдан олдин ё кейин яшаган, ким кимдан тарқаган каби узундан-узоқ тафсилотлардан ўзини олиб қочмаслиги керак. Худди шу тарзда қаҳрамонлар ҳақида ҳикоялар тўқилган. Қайта-қайта ҳикоя қилинадиган ишқий саргузаштлар, чалкаш йўлларда ҳалдидан ошадиган ёки қирғоқлардаги қамишлар орасида қурбонини пойлаб ётадиган ярми — одам, ярми — ваҳший махлуқ ҳақидаги ҳикояларнинг ҳам ишқибозлари кўп бўлган. Худолар ва санамларга бағишланган афсоналар ҳақида-ку, таъкидлаб ўтириш ортиқча, саргузаштларга тўла денгиз саёҳатлари ҳам шу қаторда; улар оғиздан-оғизга ўтиб сайқалланган, тўлдирилган, бошқача манзара касб этган, ҳатто маъноси бутунлай тескари томонга ўзгариб, пировардида, Гомер деган бир кимса ёки Инжилни кўзда тутадиган бўлсак, қиссахонлар жамоаси томонидан ёзиб олинган. Ўшандан бери адабиёт мавжуд. Ёзув вужудга келган Хитой, Эрон ва Ҳиндистонда Перунинг тоғлик қирларида ва бошқа жойларда қиссахонлар бўлган; улар ёлғиз-ёлғиз ёки жамоа бўлиб адабиётчи сифатида танилганлар ва исмлари номаълумлигича қолган.

Ёзишни пухта ўзлаштирган бизларнинг хотирамизда эса, адабиётнинг оғзаки тарзда юзага келганию ва овоз чиқариб айтилган тарихий ҳикоялар сақланиб қолган.

Дастлабки ҳикоялар гоҳ қоқилиб, гоҳ тутилиб, кейин гўё кўрқувдан титрагандек шошилиб ёки ошкор қилинадиган сирни билафонлардан авайлагандек шивирлаб айтилаверган, кейин шивир-шивир овоз, мақтанчоқ ҳайқириқларни ёки тумшугини ҳар ёққа суқиб, нима қаёқдан пайдо бўлганини искаб топадиганларнинг саволларини босар даражада баландлашган; агар биз, ёзувни билганимиздан мағрурланиб, шуларни эътибордан соқит қиладиган бўлсак ҳамма қиссаларимиз ўлик, турган-битгани қоғоздан иборат бўлиб қолади.

Яхшиямки, кўлимизда вақт синовларидан ўтган китоблар кўп, уларни қандай ўқисанг, ихтиёринг: хоҳла – ичингда, хоҳла – овозингни баралла кўйиб ўқи. Шу китоблар менга маёқ бўлди. Ёш ва гапга кирадиган пайтларимда Мелвилл ёки Дёблин каби сўз усталари, немис тилидаги лютерона Инжил мени овоз чиқариб, сиёҳни сўлагим билан аралаштириб ёзишга ўргатишди. Ва шундай давом этаверди. Ёзувчи деган номни мамнунлик билан кўтариб юрганимга бешинчи ўн йиллик бошланган бир пайтда ҳам мен ўзимнинг чўзилиб кетган дағал толали жумлаларимни чайнаб-чайнаб юмшатардим, ҳузурбахш ёлғизликда уларни ўзимча минғирлаб, қоғозга фақат сайқал топганларини, жарангдорларини, акс-садо берадиганларини тунширдим.

Ҳа, мен ўз касбимни севаман. У туфайли мен кўлёмаларимда ўзи қандай бўлса, шундайлигича акс этишни ис-тайдиган кўповозли жамоани топаман. Қачонки мен омма олдида алақачон мендан қочиб кетган ёки ўқувчилар ўзлаштириб олган ва ичидаги гаплар тиним топган китобимни ўқисам, бундай учрашувдан ҳузур топаман. Шунда тилдан ажралиб қолаётган ёш ва гапириб тўймаган оқ сочли омма олдида китобда ёзилган гаплар яна оғзаки шакл олади ва ҳар гал бу тилсим қайтарилади. Ёзувчи мана шунақа афсунгарлик қилиб нонни сариеғ билан ейди. Ва гарчи у ўтаётган даврга зид ўлароқ ёзар экан, ёлғонни ҳақиқатга ўхшатиб тахлаб ташласа ҳам, унга ишонишади, ҳали “Давоми бор” деган ваъдани бермасиданоқ ишонишади.

Мен қандай қилиб бирваракайига ёзувчи, шоир, расом бўлиб қолдим? Қанақа жайдари мақтанчоқлик ёш бо-

лани бунақа суллоҳликка ундадийкин? Ўн икки ёшга етар-етмас мен, рассом бўламан, дея қатъий аҳд қилган эдим. Бу пайт биз Данциг-Лангфур деган жойга яқин ердаги уйимизда яшар эдик ва Иккинчи жаҳон уруши энди бошланган эди. Урушнинг иккинчи йили ёш гитлерчиларнинг “Хильф мит!” деган журнали мени адабий танловга таклиф этганидан кейин ёзувчилик бобида ихтисослаша бошладим. Ўшанда катта мукофотлар ваъда қилишди. Мен, ўша заҳоти, қалин дафтаримга биринчи романимни ёза бошладим. Онам туғилиб ўсган оиланинг тарихи асосида уни “Кашублар” деб атадим. Бироқ воқеалар ҳозирда йўқолиб кетаётган кашуб халқи орасида эмас, ўн учинчи асрда, подшоҳликлар ва даҳшатли ҳокимиятсизликлар даврида, талончилар, рицар-қароқчилар йўлларда, кўприкларда қутуриб кетиб, оддий халқ улардан ўзи билганча, кучи етганча қутулиши мумкин бўлган вақтларда кечади.

Эсимда, кашуб ерларининг иқтисодий аҳволини қисқа баён қилиб, кетма-кет, қароқчиларнинг талон-тарожи ва қотилликларини биринчи планда кўрсатгандим. Бўғиш, сўйиш, дор ёки қилич воситасида оломон қилиш шунчалик шиддатли тус оладики, биринчи боб тугар-тугамай асосий қаҳрамонларнинг ҳаммаси ва иккинчи даражали персонажларнинг кўпи ўлдирилади, кўмилади ёки қарғазоғларга ем бўлади. Ёзиш услубим тўғри келмагани учун ўликларни шарпа кўринишда ҳаракатлантириб, романи “даҳшат” асарга айлантириш имкони бўлмади, натижада уринишларим самара бермади ва “Давоми бор” деган сўзга нуқта қўйишга тўғри келди; мангуга, ва буткул эмас, албатта, бироқ ёш муаллиф кейинги қиссаларида хаёлий персонажларни эҳтиётлик билан самара берадиган даражада киритиш лозимлигини тушуниб етди.

Аввалига, кўплаб китоб ўқидим. Ўқиш услубим ҳам ўзига хос — кўрсаткич бармоқларимни қулоқларимга тикиб ўқирдим. Бунинг сабаби шу эдики, мен синглим билан икки хоналик хонадонда ўсганман; алоҳида хона бир ёқда турсин, алоҳида бурчагимиз ҳам йўқ эди. Энди билсам, мана шунақа тикилинч ҳолат, қийин шароит бир ҳисобда яхши бўлган — мен атрофдагиларга, шовқин-суронга эътибор қилмай, фикримни бир нарсага жам қилиш-

ни анча эрта ўрганган эканман. Қопқоқ тагига беркитилган пишлоқ сингари мен китобга, унда тасвирланган дунёга фарқ бўлиб кетардим. Ҳазил-мутойибага мойил онам китоб ўқиётганимда дунёдан узилиб қолишимни қўшни аёлга кўрсатиш учун китобим ёнида турган ва мен гоҳ-гоҳ тишлаб ўтирган бутербродни бир бўлак совун (“Пальмолив” бўлса керак) билан алмаштириб қўйган. Мен буни сезмаганман ва бутерброд ейиш вақти келганда, совун тишлаб олиб, китоб воқеаларидан қутулмагунча чайнайверганман. Қўшни аёл бу манзаранинг шоҳиди бўлган, онам эса гурурланган.

Ёшликдаги фикрни жамлаш машқлари ҳозир ҳам ўзини билдириб туради; лекин яна ўшандагидек берилиб ўқиганимни билмайман. Китобларимни кичкинагина жавонга, зангори пардалар ортига териб қўярдим. Онам китобсеварлар клубига аъзо эди. Достоевский ва Толстойнинг романлари Гамсун, Рабле ва Вики Баумнинг асарлари билан бир қаторда турарди. Сельма Лагерлёфнинг “Йост Берлинг ҳақида сага”си ҳам доим қўл остимда эди. Кейинчалик шаҳар кутубхонасидан фойдаланадиган бўлдим. Барибир, асосий турткини онамнинг китоб бойликларидан олганман. У мустамлака моллари билан савдо қиладиган дўкон эгаси, ишбилармон, ҳисобидан адашмайдиган аёл эди; ишончсиз бўлса ҳам айрим мижозларига насиёга мол бериб юбораварди; гўзаллик шайдоси эди, оддийгина радиоприёмникдан тараладиган опера ва оперетта куй-қўшиқларини ҳузур қилиб тингларди, менинг серваъда гапларимни жон қулоғи билан эшитарди, шаҳар театрига тез-тез бориб турар ва мени ҳам олиб борарди.

Маида буржуазияча турмушнинг икир-чикирларидан келтирилган бундай ўтмиш манзараларини дастлабки асарларимда хаёлий персонажлар орқали эпик кўламда тасвирлаганман. Улар мен қандай қилиб ёзувчи бўлиб қолганимни ойдинлаштиришдан бошқага арзимаёди. Албатта, орзуларга узоқ чўмиб кета олиш, сўзлардаги турли маъноларни ва сўз ўйинини севиш, ҳақиқатни қизиқарли тасвирлаш учунгина беғараз ёлғон сўзлаш каби қобилиятларни ҳам айтиб ўтиш мумкин. Буларни умумлаштириб айтадиган бўлсак, иқтидор, дейиш мумкин. Лекин енгил-

елпи истеъдод салмоқли тус олишида оилавий тинч ва осойишта ҳаётга сиёсатнинг шиддат билан кириб келиши туртки берди.

Онамнинг суюкли амакиваччаси, у ҳам онам сингари кашублик, эркин шаҳар – Данцигнинг почтасида хизмат қилар эди. У бизнинг уйга тез-тез келиб турар, кўнглимиздаги меҳмон бўларди. Уруш бошланиб, Гевелиус майдонида жойлашган почтани жайдари эсэсчиларнинг хужумидан ҳимоя қилишга тўғри келганда амаким таслим бўлганлар қаторида эди. Уни ҳарбий ҳолатнинг қонунлари асосида суд қилиб, отиб ташлашган. Тўсатдан шу амакимдан айрилиб қолдик. Ва қисқа муддатда уни ҳам унутиб юбордик. Гўё у бу дунёда умуман бўлмаган, яшамаган. Бироқ, унинг йўқлиги қанчалик ойдин бўлмасин, менинг калламда шунчалик мустақкам ўрин олди ва бу узоқ йиллар давом этди: ўн беш ёшимда расмий кийим кийганимда ҳам, ўн олтимда кўрқа бошлаганимда ҳам, ўн етти ёшимда америкаликларга асир тушиб, ўн саккизимда озод бўлганимда ҳам, қора бозорда савдо ўрганиб, кейин тошйўнарлик ва ҳайкалтарошлик касбларини ўрганганимда ҳам, бадиий академияларда ёзиб-чизиб, чизиб-ёзиб энгил-елпи шеърлар, бир актли гротеск пьесалар машқ қилганимда ҳам. Миямда йиғилиб қолган маълумотлар тугма эстетик қониқиш ҳосил қиладиган ҳиссиётим учун жуда кўплик қилиб қолгунича шундай давом этаверди. Уларнинг тагида онамнинг суюкли амакиваччаси, Польша почтасининг отиб ташланган ходими кўмилиб ётарди. Мен, – мен бўлмай, ким бўларди? – уни ёруғ дунёга чиқариб, бошқа қиёфада ҳаётга қайтардим, яъни роман ёздим. Унинг асосий ва иккинчи даражали персонажлари – тетик ва ҳаётга ташна кишилар боблардан бобларга ўтиб, баъзилари асарнинг охиригача соғ-омон етиб бордилар. Демак, “Давоми бор” деган муаллифлик ваъдамни бажардим.

Ва шундай давом этаверди. Дастлабки икки романим “Қалайи дўмбира”, “Ит азоби йиллари” ва орада “Мушук-сичқон” номли қиссамнинг босилиб чиқиши мен – ҳали нисбатан ёш муаллифни шунга ўргатдики, китобинг одамларнинг ғазабини, нафратини уйғотиши, норози қилиши мумкин экан. Ўз юртингга муҳаббат – яшаб тур-

ган жойингни булғаш, деб қабул қилиниши мумкин экан. Ҳшандан бери мени баҳсли ёзувчи ҳисоблашади.

Шу жиҳатдан, Сибирга ёки яна аллақаяқларга сургун қилинган ёзувчиларни эсласак, мен тагин ҳам яхши жамиятда яшаб юрган эканман. Шунинг учун шикоят қилмасам ҳам бўлади. Ундан кўра узлуксиз баҳс ҳолатини касбимнинг хатарига ўхшаган ва ҳаётбахш омил сифатида қабул қилишим керак экан.

Шундай бўлиб чиқадики, фақат сўзлардан воқеалар ясайдиганлар ғолибларнинг шохсупасига даъвогарлик қилиш ҳуқуқи учун курашадиган ҳокимларнинг товоғига атайлаб ва жон деб тупурадилар. Бундай ҳолат адабиёт тарихини цензуранинг ривожига ва такомилга мослаштиришга мажбур қилади.

“Ёмон кайфият” деб аталмиш жаноб, Сукротни заҳар тўла косани тагигача симиришга мажбур қилган, Овидийни сургун қилган, Сенекани ўз томирини кесишга ундаган. Католик черкови тақиқлаган китоблар руйхати маданиятнинг Фарбий Европа боғларида етилган гўзал адабий меваларини безаб турган ва бу руйхат янада тўлиб борапти. Князликларнинг мутлақ ҳокимлиги қўллаб келган цензура усуллари Европа маорифини қанчалик тўхтаиб қўйган? Фашизм немис, итальян, испан ва португал ёзувчиларидан қанчасини ўз юртидан, тил маконидан кувиб чиқарган? Қанчадан-қанча ёзувчи ленинча-сталинча террорнинг қурбони бўлмади? Ва ҳозир ҳам Хитойми, Кения, Хорватиями ёки бошқа юртларда ёзувчилар қанақанги зўравонликларга дучор бўлишмаяпти?

Мен Китоб гулханлари мамлакатада туғилиб ўсганман. Биз биламиз, ёмон кўрилган китобларни қандай бўлмасин, йўқотиб ташлаш ҳирси ҳали ҳам ёки давр руҳи билан яна мос келаяпти, гоҳида эса телевизорбоп ифодага, демак, томошабинларга эга бўлаяпти: Ундан ҳам ёмони – бутун дунёда ҳозирги кунларда ҳам ёзувчиларни таъқиб қилишаяпти, ўлдиришаяпти ёки ҳаётига хатар солишаяпти ва бутун дунё шу асно давом этаётган террорга кўникиб қолган. Тўғри, дунёнинг ўзини эркин ҳисоблайдиган қисми дарғазаб бўлиб қичқиради. Масалан, Нигерияда, 1995 йили табиатга ёввойиларча муносабат қил-

ганларга қарши чиққан ёзувчи Кен Саро-Вива¹ билан унинг сафдошлари қатл қилинганда шундай бўлган. Бироқ, шу заҳоти кун тартибининг бошқа масаласига ўтиб кетишган, чунки экологик жиҳатдан асосли қаршилиқ глобал миқёсда ҳукмронлик қилаётган нефть гиганти – Шеллнинг бизнесига зарар етказиши мумкин эди.

Китоблар ва муаллифлар давлат ва черков учун, медиа-концерн ва ҳар хил сиёсий бюролар учун шунчалик хавфлики, улар дарров қаршилиқ қилишга ўтадилар. Нега шунақа? Ахир, камдан-кам ҳолларда гап ҳукмрон мафкурага тўғридан-тўғри қаршилиқ қилиш ҳақида боради. Шундан кейин, одатда, “Овозингни ўчир!” деган буйруқ ёки ундан ёмонроқ бир нарса бўлади. Кўпинча ҳақиқат – плюралистик, деган бадиий далилнинг ўзи кифоя қилган бўларди.

Лекин бундай гувоҳликни битта ва яккаю ягона ҳақиқат кўриқчилари учун хавfli ва ҳалокатли, деб талқин қилиш хато бўларди, чунки воқелик яккаю ягона эмас, кўпликдир.

Ёзувчини шубҳали, жазога лойиқ қилиб кўрсатадиган жиҳат – унинг касби; у ўтмишни тинч қўёлмайди, битиб кетган яраларни дарров очиб ташлагиси келади, ертўлаларга кўмиб ташланган жасадларни кавлаб очади, кириш тақиқланган хоналарга суқилади, Жонатан Свифтга ўхшаб муқаддас сигирларни еб қўяди, зодагон инглизларнинг ошхонаси учун ростбифга ирландиялик болалар гўштини таклиф этади, унинг учун ҳеч нарса, ҳатто капитализм ҳам муқаддас эмас. Ёзувчининг энг катта гуноҳи шуки, у ўз китоблари билан бирга ғолиблар ёнида қадам ташлашни хоҳламайди, бундан кўра тарихий жараёнларнинг йўл ёқаларида қолиб кетган, кўп нарсаларни айтиб бера оладиган, лекин бунинг учун сўз ололмаган мағлубларнинг орасида ғимирлаб юришни афзал кўради. Ким мағлубларга сўз берса, ғалабани шубҳа остига қўйган бўлади. Ким ўз атрофига мағлубларни тўпласа, ўзи ҳам шулардан.

¹ *Кен Саро-Вива* (1941–1995) – нигериялик ёзувчи, ҳуқуқшунос; Шелл нефть империясининг айби билан экологик ҳалокатли вазият юзага келганда унга қарши курашувчиларга раҳбарлик қилган; 1994 йили ўлимга ҳукм қилинган, бунга қарши кенг жамоатчилик ҳаракати олиб борилганига қарамай, 1995 йили ҳукм ижро этилган.

Албатта, турли даврларнинг тожини кийган ҳукмдорлар адабиётга ҳеч қанақа қаршилиқ қилмаганлар. Аксинча, унга хонанинг безаги деб қараб, қўллаб-қувватлашга-да тайёр турганлар. Ҳозир эса, адабиёт қизиқарли, кўнгилочар маданиятнинг бир қисми бўлиши керак, яъни нуқул салбий нарсаларни илғайвермасдан, камситилган одамга умид учқунларини бериши лозим. Моҳиятан, “ижобий қаҳрамон”га доим эҳтиёж бор, лекин коммунизм давридагичалик шаклда эмас. Эркин бозорнинг ҳозирги чексиз-чегарасиз чангалзорларида қандайдир Рэмбо пайдо бўлиб, ўзини муваффақиятга элтадиган йўлга жасадларни кула-кула тўшаб, устидан юради; Рэмбо бўлмаса, икки марта ўқ отилиши ўртасида тезгина гурсиллаб йиқилишга тайёр қандайдир шумтака ёки ўз ортида бир гала алданганларни қолдирадиган ғолиб, қисқаси, бизнинг глобаллашган дунёга ўзининг разил белгисини кўрсатадиган қаҳрамон пайдо бўлади. “Кетворган азамат”нинг бундай эҳтиёжларига лаганбардор оммавий ахборот воситалари мос келади. Жеймс Бонд деганлари ўзига ўхшаган тоифаларни кўплаб пайдо қилдики, уларга қараб “Клонлаштирилган Доллининг ўзи!” дейсиз. Совуққон бу суперменда ҳам бундан кейин эзгулик зулм устидан ғалаба қилиши керак.

Бу — унинг зиддияти ёки душмани салбий қаҳрамон бўлиши керак, деганими? Асло шарт эмас. Агар китобларимдан сезган бўлсангизлар, мен фирибгарлик (пикаро-ча) романининг мавритан-испан мактабидан чиққанман. У шамол тегирмонлар билан олишишни анъанавий модел сифатида асрлар оша сақлаб келмоқда. Пикаро ўзининг кулгили омадсизлиги ҳисобига яшаб келади. У ҳокимият арконларига чоптиради, уларнинг тагини лиқиллатиб кўяди, айна вақтда қасрларни емиришга, тахтларни ағдаришга кучи етмаслигини билади. Бироқ менинг Пикаром имиллаб ўтиб кетса, ҳар қандай юксак нарса бечораҳол бўлиб қолади, тахт эса тебраниб кетади. Бу масхарабоз юморни умидсизликдан олади. Байрутдаги олий табақали оммага кўрсатилаётган “Худоларнинг шоми” чўзилгандан-чўзилиб турган бир пайтда, у хиринглаётган бўлади, чунки унинг театрида комедия билан трагедия

ёнма-ён. У шахдам одимлаётган голибларни мазах қилиб, унда-мунда қоқилтириб юборади. Бундай манзара гарчи бизни кулдирса-да, бу кулгининг хислати айрича: томоқда тиқилиб қолади, ҳатто тили заҳар беҳаё ҳам бу ўринда фожиага мойил. Бу ҳам етмагандек қора ёки қизил ранга бўялган танқидчиларнинг кўзи билан қараганда, у расмиятчи, бундан-да ортиқ — биринчи даражали олифта — дурбинни тескари тутати. Вақт унинг назарида бир четга ташлаб қўйилган, ҳозир керак бўлмаётган нарса. У ҳамма ёқда кўзгуларни териб ташлайди. Шу топда у кимнинг жарчиси эканини билмайсан. Одамларни қизиқтириш учун Пикаронинг майдонида ҳатто паканалар барзангиларнинг курагини ерга теккизади. Худди шу тарзда Рабле бутун ижоди давомида муртад полициядан ва илоҳий инквизициядан қочиб юрди, чунки унинг Гаргантюа ва Пантагрюэл исмли полвонлари сафсата қонунлар асосида қурилган ҳаётнинг оёқларини осмонга қилиб қўйишди. Бу эрхотин қанақанги қаҳқаҳаларга сабаб бўлмади! Гаргантюа ўзининг баҳайбат “тоғораси” билан Нотр-Дамнинг миноралари устига ўтириб чоптирганида бутун Парижни кўлоблатиб ташлайди, қочиб қутулиб қолганлар эса, кула-кула ўлади. Ёки, яна Свифтга мурожаат этайлик: унинг зираворлар ёрдамида Ирландиядаги очарчиликни камайтириш усулини ҳозир ҳам амалда қўллаш мумкин. Айтайлик, дунё иқтисодиёти бўйича яқин кунларда бўладиган учрашувда давлат бошлиқлари олдига яхшилаб пиширилган болалар тортилса, лекин бу гал — ирландиялик эмас, бразилиялик ёки жанубий суданлик болалардан. Бунақа бадий шаклни сатира дейдилар. Маълумки, сатира кулгининг асаб толаларини ҳатто даҳшатлар ёрдамида ҳам қитиқлай олади.

Нобель мукофоти, агар унинг тантаналарини ҳисобга олмасак, динамит ихтиро қилиниши устига қурилгани сингари, одамзод ақлининг бошқа маҳсуллари — атомни парчалаш бўлсин ё ирсиятнинг сирларини очиш, бари дунёга қувонч ва ташвишлар келтиргани сингари, адабиёт ҳам портлатувчи кучга эга, гарчи унинг портлатиши бирданига эмас, аста-секин бўлади, вақтнинг заррабини остида дунёни ўзгартириб кўрсатади, ҳам эзгулик, ҳам марсия учун

сабаб сифатида қабул қилинади ва буларнинг бари инсоният насли манфаатларига хизмат қилади. Европа маърифати жараёнлари Монтендан бошлаб Вольтер, Дидро, Кант, Лессинг ва Лихтенберг орқали, ақлнинг қора чирогини схоластик зулматнинг энг қоронғи бурчакларигача етказиб бериши учун қанча вақт керак бўлдийкин! Ва чироқнинг ожизгина нури неча марталаб ўчиб қолмади! Ақл чироқлари билан безатишга цензура халақит бериб келди. Безатилган чироқлар нури ҳамма ёққа ёйилиб кетганда эса, бу — совиб қолган, техниканинг имкониятлари билан чекланган, фақат иқтисодий ва ижтимоий тараққиётга қаратилган ақл эди; у ўзини Маърифат қилиб кўрсатди ва қандай бўлмасин, ўзининг жанжаллашиб қолган болалари — капитализм ва социализмнинг миясига сохта илмий жаргонни тиқиштириб, ҳар бир оннинг ўзига тўғри келадиган тараққиёт йўларини кўрсатди.

Маърифатга эришишда гениал хато кетган бу “болалар” дунёни қаёққа олиб келганини биз ҳозир кўриб турибмиз. Сўзлар воситасида содир бўлган ва фақат, вақтни қўлдан бой беришга олиб келган портлаш бошимизга солган ҳолат қанчалик хавfli эканлиги ҳақида мулоҳаза қилишимиз мумкин. Албатта, биз маърифат воситалари орқали (бошқасини билмаймиз) зарарни камайтиришга ҳаракат қиламиз. Даҳшатга тушганча кўриб турганимиздек, капитализмнинг укаси — социализм ўлди, деб эълон қилингандан кейин, капитализм босар-тусарини билмай қолди, ҳамма ёқда қутура бошлади. У, ўлган деб эълон қилинган укасининг хатоларини такрорлай бошлади, догмага берилди, бозор иқтисодиётини бирдан-бир ҳақиқат қилиб кўрсатди, ўзининг чексиз имкониятларидан маст бўлиб, ақлга сиғмайдиган даражада пуллар тикди ва дунё миқёсида ҳар хил ўзгаришлар қилди. Капитализм, ўзини ўзи бўғиб кўйган социализм сингари, ислохотлар қилишга қодир эмаслигига ҳайрон қолмаса ҳам бўлади. Унинг амри глобаллашув, деб аталади. Ва яна, беҳатоликни даъво қилувчи манманлик билан, бунга муқобил йўл йўқ, дея таъкидланмоқда.

Демак, тарих тугайди. “Давоми бор” дея интизор кутишга ҳожат йўқ. Бусиз ҳам, ҳамма нарсада қарор қабул

қилиш ҳуқуқини иқтисодиётга ташлаб қўйган сиёсатнинг қалласига янгида догматизмни тебратиб қўйиш фикри келмаётган экан, бу ишда балки адабиёт бир нарсани ўйлаб топар?

Бироқ портлатиш хусусиятига эга бўлган бундай қиссахонлик (динамит, ахир!) юқори даражада бадиий сифатга эга бўла олармикин? Кечиккан таъсирга етиб бориш учун вақт етармикин? Охирида келажак, деб аталган камёб товар таклиф қилинадиган китобни тасаввур қилиш мумкинми?

Ҳозирги умумий ҳолат адабиётни дам олишга чиқариб юбориб, ёш муаллифларга Интернет деган ўйин майдонини таклиф қилмаяптими?

Ҳар балоларни ўйлаб топадиган бекорчилик урчиб кетди, “Коммуникация” деган ёлғон тушунча эса уни безаб кўрсатапти. Вақт эса инсон имкониятларининг чекка-чеккасигача тақсимлаб қўйилган. Ғарб дунёси беҳуда ҳаракатларга берилиб кетди. Нима қилиш керак?

Мен даҳрий бўлсам-да, бир авлиё олдида тиз чўкман; у менга, йўлимда учрайдиган оғир-оғир тошларни суриб ташлашимда ҳалиям ёрдам беради. Мен ундан илтижо қиламан: Камюнинг илтифотига сазовор авлиё Сизиф, сендан ўтинаман, шундай қилгинки, мен думалатиб чиққан тош тепаликда туриб қолмасин, биз ҳам уни думалатиб юрайлик ва сен каби бахтиёр бўлайлик, шу билан тирикчилигимизнинг оғирлиги ҳақида айтадиган ҳасратларимиз узилиб қолмасин.

Бу ибодатим етиб борармикин? Ёки одамзод тарихини давом эттириш, янгиликларга қараганда, сунъий урчитилган — клонлаштирилган мавжудотга қолармикин?

Шундай қилиб, мен яна нутқимнинг бошидаги мавзуга қайтаман ва “Каламуш хоним” романимни очаман. Унинг бешинчи бобида истак майли билан, лаборатория каламушига, илмий тадқиқотларга хизмат қилаётган миллионлаб тажриба жониворларининг вакили сифатида Нобель мукофоти бериш масаласи кўрилади. Ва шунда, мукофотларга кўмилган ихтироларнинг бари инсоният бошида ўйнайдиган қамчи — очликни йўқотиш учун қанчалик ожиз эканлиги менга аён бўлди. Тўғри, ҳамёни

кўтарадиган ҳар бир одамни янги буйрак билан таъминлаш мумкин. Юрак ҳам кўчириб ўтказилади, Ер куррасининг исталган нуқтасига симсиз қўнғироқ қилинади, сунъий йўлдошлар ва космик станциялар гирдимизда ғамхўрлик билан айланади. Илм-фаннинг мақталган ютуқлари туфайли шундай қуроллар тизими ўйлаб топилиб, жорий қилинадик, унинг ёрдамида қурол эгалари ўзларини ўлимдан кўп марталаб сақлаб қоладилар. Инсон нимани ўйлаб топмасин, ҳаммаси ҳайратланарли даражада гавдаланади, лекин очлик деган балога бас келолмайди. Очлик ҳатто кенг қулоч ёзиб бораверади. Камбағаллик азалдан бўлган ерларда, қашшоқлик пайдо бўлади. Бутун дунё бўйлаб қочқинлар оқими ёйилиб кетади, уларни очлик қувғин қилади. Ва ҳеч қанақа сиёсий ирода, гарчи илмий маҳорат билан чатишиб кетса-да, шиддат билан кенгайиб борадиган қашшоқликка нуқта қўёлмайди.

1973 йили Чилида, АҚШнинг хайрихоҳлиги туфайли террор бошланиб кетганда, Вилли Брандт немис концлерларидан биринчи бўлиб, лавозимга ўтириши муносабати билан БМТда нутқ сўзлади ва дунё бўйлаб қашшоқлик ёйилиб бораётгани ҳақида айтди. Унинг “Очлик ҳам урушларнинг биттаси!” деган хитоби шундай ишончли эдики, гулдурос қарсақлар бўлиб кетди.

Мен ҳам ўша ерда эдим. Ўша вақт “Палтус” номли романим устида ишлаётгандим. Унда одамзод мавжудлигининг энг биринчи асоси — овқат ҳақида, очикроғи, етишмовчилик ва исрофгарчилик, ебтўймаслар ва сонсаноксиз очлар, танглай қувончларию бойлар дастурхонида қолган нон бурдалари ҳақида сўз боради.

Бу мавзу энг муҳимлиликча қолди. Бойликлар қаерлардадир тўпланишига жавобан камбағаллик ўсиб бора-япти. Бойлар, Шимол ва Ғарб ўзини камбағал Жанубдан қанақанги хавфсизлик талбирлари билан ихота қилмасин, ўз қўрғонларига яшириниб олмасин, бари бир қочқинлар оқими уларга ҳам етиб боради, ҳеч қанақа тўсиқ очларнинг ҳужумига бардош беролмайди.

Бу ҳақда келажак сўзлайди, албатта. Пировардида, романимиз давомли бўлсин. Ва, ҳатто, қора кунлар келиб,

ёзиш ва эълон қилишни тўхтатсалар ёки тақиқлаб қўйсалар, агар тирик қолиш воситаси сифатида китоб топиб бўлмаётган қолса ҳам қиссаҳонлар топилади; улар уз нафаслари билан бизни тирилтирадилар, қўҳна тарих ришталарини янгича майлларга мослаб, гоҳ баланд ва гоҳ паст овоз билан, гоҳ тараб ва гоҳ ўриб, бир кулиб ва бир йиғлаб йигирадилар.

1999 йил

МУНДАРИЖА

Учинчи «воқеа» (<i>Сўзбоши ўрнида</i>)	3
Синклер Льюис	5
Иван Бунин	20
Герман Гессе	29
Уильям Фолкнер	31
Эрнест Хемингуэй	33
Албер Камю	34
Сен-Жон Перс	39
Мигел Анхел Астуриас	44
Александр Солженицин	56
Пабло Неруда	58
Иосиф Бродский	68
Нажиб Маҳфуз	80
Гюнтер Грасс	86

Адабий-бадиий нашр

АДИБЛАРНИНГ НОБЕЛЬ МАЪРУЗАЛАРИ

(Маърузалар, нутқлар, хотиралар)

Нашр учун масъул *Муҳаммад Исмоил*

Муҳаррир *Илҳом Зойир*

Бадиий муҳаррир *Анатолий Бобров*

Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*

Мусахҳиҳ *Доно Тўйчиева*

Компьютерда саҳифаловчи *Зилола Маннопова*

ИБ № 4676

Босишга 02.06.08 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 ¹/₃₂.
Таймс гарнитураси. Офсет босма. 5,46 шартли босма тобоқ.
6,5 нашр тобоғи. Адади 2000 нусха. 248 рақамли буюртма.
27–2008 рақамли шартнома. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
Ғафур Ғулوم номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.
100128. Тошкент. Шайхонтохур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзилимиз: [www. iptdgulom.uz](http://www.iptdgulom.uz)

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ НАШРИЁТ-МАТБАА ИЖОДИЙ УЙИДА ЧОП ЭТИЛАЁТГАН АСАРЛАР

Нажиб Маҳфуз. «Раққоса Родопис». Роман.
8,5 б.т. Адади 3000 нусха. Бичими 84x108¹/₃₂.

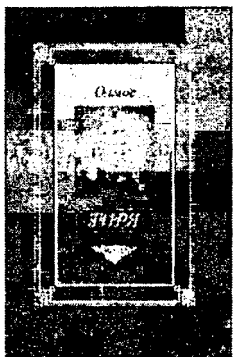
Миср ёзувчиси, Нобель мукофоти лауреати Нажиб Маҳфузнинг ушбу романида Миср фиръавнлари даврига доир ҳаёт манзаралари, ўжар табиатли, қатъиятли фиръавн Меренра ва раққоса Родопис ўртасидаги оташин, эҳтиросларга бой севги саргузаштлари, қаҳрамонларнинг фожиали қисмати гўзал бадиий лавҳаларда гавдалантирилган.

Абдусайд Кўчимов. «Муҳаббат боғлари». Шеърлар. 14,5 б.т. Адади 3000 нусха. Бичими 84x108¹/₃₂.

Кўлаб қисса ва ҳикоялари қатори бир неча назмий асарлари билан Сиз азиз китобхонлар дилидан жой олган таниқли адиб ва шоир Абдусайд Кўчимовнинг қўлингиздаги ушбу шеърий гулдастаси ҳам тиниқ фикрларнинг самимий туйғулар билан уйғунлашишидан дунёга келган шеърларидан сараланган.

Ватан, она-юртга чексиз муҳаббат, табиат, севги-муҳаббат тавсифи, ота-она ва дўст-ёрларга ҳурмат туйғуларини қамраб олган ва тафаккур ёғдусини нурлантиргувчи ушбу китоб Сизнинг доимий дўстингизга айланиб қолади, деб умид қиламиз.

Олмос. «Гиря». Ҳикоя ва ҳажвиялар.
10 б.т. Адади 2000 нусха. Бичими 84x108¹/₃₂.

Адиба Олмоснинг «Гиря» деб номланган ушбу тўпламига унинг ҳикоя ва ҳажвиялари жамланди. Адиба ўзининг ҳаётий кузатишларидан келиб чиқиб ёзган ҳикоялари кишини гўзал туйғуларга ошно этади, ҳаёт нақадар гўзал эканлигига, унинг қадрига етиш кераклигига кишини ишонтира олади. Унинг ҳикоя ва ҳажвиялари кишига руҳий озиқ бериши шубҳасиз.